

Terwisse Katekismusse Ramat,

se on nisuggune ramat, kus sees küsides
ja kostes õppetakse, kuidas inimenne woib
ja peab omma ihho terwist hoidma ja
selle parrast hoolt kandma.

Selle ramato on esmalt Saksa keele,
Ma rahwa heaks, kirjotanud

Johan Willem Luddi Ludse,
arst ja kolide üllewaatja Kurrefare liinas.

Parrast on selle ramato ma keele ümberkirjotanud
Rusto Hinrik Schmidt,
Wahjalla koggodusse õppetaja ning kirriko
tohto wannem Sare-maal.

Talliñas,
trükkitud J. H. Gresseli kirjadega,
1816 aastal.

2-60886

Der Druck dieser Schrift wird unter der Bedingung bewilliget, daß gleich nach dem Abdruck und vor dem Debit derselben sieben eingebundene Exemplare an diese Censur-Commissiõ zur vorschriftmäßigen Vertheilung eingesandt werden.
Dorpat den 24. August 1814.

Lektor G. P. A. Roth, Censor.

V o r r e d e .

Von dem Herrn Pastor Rosenplänter aufgefördert: den Gesundheits-Catechismus des Dr. Faust den hiesigen Bedürfnissen gemäß abzuändern, sah ich mich genöthigt einen ganz eigenen Gesundheits-Catechismus für die Ehsten zu schreiben, der mit dem von Dr. Faust nichts, als nur den Namen gemein hat. Gern würde ich einem Buche mehr gefolgt seyn, das in Deutschland so viele Auflagen erlebt hat, aber es stehen so viele Sachen, sogar Rubriken darin, die der Ehste weder verstehen noch gebrauchen kann, und hingegen fehlen wieder so viele Sachen und Rubriken, die dem Ehsten nothwendig sehr eingeschärft werden mußten, und manches davon wäre auch wohl nöthig gewesen, dem Deutschen gemeinen Manne zu sagen. Der oft ungeheuer langen Fragen, und der Verstöße gegen gute Catechetic nicht zu gedenken, steht auch meines Erachtens so viel Ueberflüssiges in Fausts Catechismus, daß, wenn man dieses wegstreiche, wohl wenig brauchbares übrig bleiben würde. Dessen ungeachtet ist das Buch oft aufgelegt. Ein Beweis des Bedürfnisses eines solchen Buchs. Für den Ehsten ist das Bedürfnis um so viel größer. Ob ichs nun für diese befriedigt habe, und was, und wie viel

daran fehlt, — das mögen Sachverständige beurtheilen.

Gern hätte ich die catechetische Form vermieden und statt deren den Dialog gewählt: denn bey diesem lassen sich die Ideen besser entwickeln, und Ueberzeugung durch verschiedene Ansichten verschaffen, dahingegen die catechetische Frage nur bestimmt fragt, und die Antwort cathégorisch befiehlt: indessen glaubte ich den Titel: Catechismus beybehalten zu müssen, denn er erhöht den Werth des Buchs und die Lehre des Buchs, und so habe ich denn auch die catechetische Form beybehalten.

Gegenstände, die Dr. Faust dem Noth- und Hülfsbüchlein überläßt, habe ich hier mit aufgenommen, denn ich denke sie gehören auch in einen Gesundheits-Catechismus, besonders für den Ehsten. Ich habe freylich über diese Gegenstände wenig gesagt, aber ich hoffe alles das, was der Ehste thun kann; denn was er nicht thun kann, wozu ihm das vorschreiben und ihn dadurch verleiten, nichts zu thun? Ich schrieb ja nur für Ehsten. Wollen Deutsche in dieser Hinsicht alle Mittel kennen lernen, so mögen sie Beckers Noth- und Hülfsbüchlein, und Dr. Struves Tafeln studiren und Instrumente, Geräthe, Medicamente, und die Anstalten dazu besorgen.

Ueber Ansteckung und ansteckende Krankheiten habe ich wenig oder nichts gesagt, denn bey der ohnehin leider zu bekannten Gleichgültigkeit, ich möchte sagen Lieblosigkeit der Ehsten gegen Kranke, was würde aus der Pflege derselben werden,

wenn man die Gesunden noch gar einschreckte mit der Ansteckung, die denn doch auch so arg oft nicht ist, wie sie lieblose Egoisten gern machen möchten, um damit eine Seite ihres Characters zu decken, die durch das, die meiste Zeit Nichtangestecktwerden der Aerzte ihnen oft genug aufgedeckt wird. Wenigstens mochte ich diesen Egoismus den Ehsten nicht zur Catechismuslehre machen. Das Nothwendige kann ja bey jedesmal vorkommender Seuche von der Obrigkeit und den Kreisärzten veranstaltet werden.

In Absicht der namentlich bestimmten Krankheiten habe ich von den ächten Pocken wenig und von den Kuhpocken noch weniger gesagt, weil hoffentlich jene nur noch selten einmal vorkommen werden, und gegen diese wohl kein Ehste sich setzt, wenn sie ihm nicht durch allerley Unachtsamkeiten verleidet werden. Von den übrigen Krankheiten habe ich mehr gesagt, als in solchen Büchern zu stehen pflegt, aber ich glaube, daß das, was man selbst zur Wiedererlangung seiner Gesundheit beytragen kann, ein sehr nothwendiger Theil des Gesundheits-Catechismus sey. So hoffe ich denn den Bedürfnissen der Ehsten in Absicht ihrer Gesundheit, und meinem Wunsche ihnen nützlich zu seyn, nach Möglichkeit ein Genüge geleistet zu haben.

Arensburg, den 18ten März 1814.

Dr. v. Luce.

Armas ma rahwas!

Sesinnane ramat, mis ma nüüd teie kätte annan, õppetab teid, kuidas teie omma ihho terwisist woite hoida ja se eest hoolt kanda. Ilma terwisisteta on inimenne tõeste hopis waene ja õnneto. Temma ei woi siis mitte tööd teha, egga löbbus olla, egga Jummalta head andid pruukida, egga neid diete tunda. Ülleüldes, haige inimenne on isfeennesele ja teistele koormaks, isfeárranis siis, kui temma ello aiani ke-ub. Tõsfi kül on sepárrast, kui Sirak ommas tarkusse ramatusses 30 P. 15-18 salmist sadik nenda ütleb: „Üks terwe waene, kes ommas rammus kange, on parrem, kui rikkas, kes ommas ihhus hádda tunneb. Terwis on parrem, kui keik kuld, ja tuggew ihho ennam, kui otsata warra. Rikkus ei olle mitte ennam, kui ihho terwis. Surm on parrem, kui kibbe ello, ja iggawenne hingaminne on parrem, kui iggaw haigus.“ — Nummal ja moistmatta on siis, kui inimenne ommast terwisest ei holi, ehk melega omma ihho terwisist rikkub. Sest temma ei woi teáda; kas ta párrast jälle woiks terweks sada ja teeb sega omma ellamist siin ilmas isfeennesele kibbedaks. Kes omma terwisist ei noua õige hõlega hoida, ehk kes sedda melega rikkub, se lühhendab peá-

legi ommad ello páwad. Agga sega teeb nisugune suurt patto omma loja wásto, kes temmale ello annud seks nouuks, et ta sedda peab hoidma, ni paljo, kui ta igganes woib, et ta siis ka keige omma rammo ja wáega isfeennesele ja omma liggimestele woiks kasso sata. Agga se ei woi mu wisil mitte sündida, kui agga terwisest hoidmisest lábbi; sest ütspáinis terwe inimenne woib diete tõteggew olla ja kasso sata.

Agga teie, oh wannemad! kelle hõleks Jummal lapsed annud, teie kõhhus on sedda ennam isfeennese terwisest eest murret piddada; sest et teie omma nõdra ja wáetima laste toidusse párrast peate tööd teggema. Teie tete siis kahewõrra patto, kui teie omma ennese terwisest ühtegi ei holi, ja teie lapsed sepárrast peawad náлга ja waesust tundma, ehk kui nemmad teie ennese warratse surma párrast, missest teile isse süüd on, háddas ja nõddruses ilma abbita teie járrele járwad. Weále sedda on teie kõhhus ka omma laste ihho terwisest eest hoolt kanda ja ennast hoida, et nemmad mitte teie sü lábbi kiddewaks ja wiggasiks inimessiks ei sa. Et se teie kõhhus on, sate kül isse moista, kui teie agga piisut járrele mõtlete. Sest ehk sate teie ka wannaks ja siis ka nõdraks, et teie isse ennam toime ei sa. Kui teile siis lapsed on, keddas teie ka ihho polest ollete hásti kaswatanud, nenda, et nemmad terwed ja tuggewad on, siis woiwad need teid wannal eal harrida, toita ja teie párrast tööd teha. Agga kui teie lapsed wiggasid ja kiddewad on, misuggust abbi woite kül siis omma wannal eal neist lota? Siis

jubba omma ennese kasso parrast peaksite om-
 ma laste ihho terwise eest hoolt kandma, ja
 seäl jures mingisuggust tühjaks pannema; sest kül
 on nähtud, et nisuggused asjad, mis innimenne
 tühjaks arwab, lapsi saggedaste ello aiani on
 fiddewaks teinud. Ma tahhan siis sega alga-
 da, et ma teid esmalt wõttan õppetada, kuida
 teie omma laste parrast peate hoolsad ollema,
 et teie neid ka ihho polest terve innimesfiks
 woiksite kaswatada. Dõssi on kül, et keige
 teie hoolikks mele ja hoidmisse jures siiski teie
 lapsed rubbid ehk rougid, ja muud tõbbe wo-
 wad sada. Agga siis ei olle õmmeti teile sest
 mitte süüd, kui teie agga keik ollete noudnud
 nende terwise parrast tehha, mis teie igganes
 woiksite. Peäle sedda woiwad teie lapsed nisuggu-
 sed haigusfed, mis teie neist ei woi ärrahoida,
 siis sedda enneminne wasto piddada ja neist
 peästa, kui teie neid haigusse aial õige holega
 harrite ja õige seätud arstide jures abbi õfite.

Ka ihho eest hoolt tulleb kanda,
 Se lähhab tarwis minnule.
 Ei sünni sedda temmal' anda,
 Mis kahjuks tulleb temmale.
 Ka sedda, Jummal, kästid sa.
 Seks sinnult tarkust pallun ma.

Kuis tohhi sedda sandiks tehha,
 Mis mull' on elluks laenatud?
 Eks polle auu wäärt ka kehha,
 Mis sinnust ausast' ehitud?
 Kuis tohhi sedda rikkuda,
 Mis on so tõ, so parralt ka?

Et saaksin omma ihho toita,
 Seks olled andid walmistand;
 Et woiksin sedda hästi hoida,
 Seks minno meelt sa walgustand.
 Mi peti murret sinno poolt,
 Ja kästi mind ka kanda hoolt.

Kui meil on terwis, rammo, wirkus,
 Kui wägga kallis on keik se!
 Sest kui on haigus kä ja nõrkus,
 Siis maggab ammet, seisab tõ.
 Mis on kül Ma peäl parrem weel,
 Kui terwis, ja kui julge meel?

Süis hoia, Jummal, et mo läbbi
Ei kahjo sünniks ihhule!
Et, kui ta kätte tulleks többi,
Ei kaebaks südda minnule:
Ea isse terwist rikkusid,
Ea haigust isse kutsusid.

Mul olgo hea nou ja mötte
Ka ommast ihhust hoida!
Ja tulleb haigus süiski kätte,
Süis, oh mo hing, süis kannata!
Süis, Jummal, anna kinnitust,
Ja arsti rohhu! siggidust!

(Uebersetzt v. d. Hrn. Consistorial-Assessor v. Frey.)

I.

Kuida piisofessed lapsed peawad hoitud
ning harritud sama.

1. Küssiminne. Mis lähhäb nõdra laps
fele, kes ilma tuluud, keige esmalt tarwis?

Kostminne. Et ta peab pestud sama.

2. Küssim. Mis tulleb süis tähele panna,
kui last pärrast sündimist esimest korda pes-
takse?

Kostm. Et laps ülleültse, agga isseärra-
nis lapsse pea hästi puhtaks peab pestud sama.
Sest kui pea ei olle diete puhtaks pestud, süis
lähhäb lapsse pea pärrast nobbeste karnafeks.

3. Küssim. Kas last peab esimest korda
saunas pesiama?

Kostm. Ei mitte! laps woib ka sojas toas
pestud sada. Wägga pallaw saun woiks laps-
sele wigga tehha.

4. Küssim. Kas laps esimest korda sepiga
peab pestud sama?

Kostm. Sepiga pestes woib laps kül nob-
beminne puhtaks sada, agga ka ilma sepita woib
innimenne last palja soja weega hopis puhtaks
pesta.

5. Kússim. Mis lähháab teiseks lapsele, mis hiljako súndinud, tarwis?

Kostm. Temma tahhab emma káest toident sada.

6. Kússim. Kui kauaks peab laps otama, ennego temma emma káest esimeest toident woib sada?

Kostm. Mi pea kui emma agga toibuma hakkab ja laps pestud on, siis peab emma warši lapsele immeda andma, ning koggoniste mitte nüppikest lapse suhho pannema, missest temma tuult kóhto immeb ja siis warši haigusse párrast hakkab karjuma.

7. Kússim. Agga kui emmal sel aial weel mitte pima nissas ei olle, mis siis tehha?

Kostm. Sel aial ei olle kül emmal weel mitte diget pima. Agga otse se piisut wessine piim, mis siis emma nissas on, lähháab lapsele seks nouuks wágga tarwis, et must roja, mis laps ennesega ilmale tonud, lapse kóhhust wálsja tulleks; ja sepárrast peab temmale warši emmast immeda antud sama, mis siis lapsele otsekui arsti rohhuks on.

(Kui lapsed kauaks immetamatta jáetakse, siis woiwad nemmad warši esimeeste páwade aial sest musta rojast, kui se kauaks nende kóhhusse jááb, haigeks sada. Nemmad sawad siis súd-dame lemmo, ehk kirmi; ja muud hádda ning surred wimaks. Ka sunnib, et, kui lapsele mitte pea immeda ei anta, emma nissad siis hakkawad wágga sórutama, ja kórwaks jáma nenda, et laps ei wótta immeda. Ka saab siis piim nissas wágga paksuks, nenda et nissad

sest katti lówad, ehk páised nissade peal súndi-wad, missest emma ja laps paljo wallo ja hádda tunda saab.)

8. Kússim. Mis peab emma ni kauaks, kui temma last immetab, teggema?

Kostm. Es malt peab temma sepárrast dige holelik ollema, et temma lapsele nisuggust toident, ehk nisuggust pima wóks immeda anda, mis lapsele terwiseks on. Sepárrast peab temma kassin ollema sómissse ning jomissse polest, ja isseárranis ei pea temma mitte wina wóتما. Ellut woib ta kül jua, agga kassinaste. Wágga wanna happo tari ei pea temma koggoniste mitte joma, sest et laps pea sepárrast kóhho wallo woib sada.

Teiseks peab temma ennast kartusse, hirmo, kaedusse, Turbdusse, wihhastamissse ja kóhkumissse ehk ehmatamissse eest hoidma. Sest keige se lábbi saab temma piim rikktud, nenda, et laps sest haigeks saab. Peate sedda, kui emma nisuggust pahha meelt ennese jures sallib, siis párrib laps emmast needsamad kurjad wiisid. Kui emma head ja tassased lapsed tahhab sada, siis peab temma isse omma ennese meelt parrandama.

Kolmandamaks kui emma senniks, kui temma omma last immetab, káima peale saab, siis saab temma laps monneks aastaks ehk ello aiani sest pimast kiddewaks, ja surred ka sest, ehk teine laps, mis siis párrast tedda ilmale tulleb, saab keige sellesamma háddasse. Sepárrast peab siis emma ennast dige holega hoidma, et ta mitte omma lapse mórtsufaks ei sa. Agga

Eui temma siiski efsind, ja temma hakkab agga pissut tundma, et ta k aina peal on, siis peab laps, keddas ta immetab, warsti  rrowoortud sama.

Neljandamaks peab temma omma last dige holega harrima ja hoidma.

9. K s sim. Kuida tulleb last harrida ja hoida?

Kostm. Imalt. Se peale peab diete wadetud sama, et laps ikka puhhas, ja kuiwad rided temma ümber on. Sep rrast peab emma lapsle korrifad, ehk m hmed, ning sergid muretsfema ja neid puhtaks hoidma; muido, kui se ei sünni, audub laps  rra ja ei kosfu.

2seks ei pea laps emmaga mitte parrandal maas egga pallawa ahjo peal maggama; muido hakkab laps sest k hhima ehk temma saab sest muud haigust.

3damaks ei pea toas mitte ellajad petud sama, waid se eest peab ikka hooft kantama, et teik puhhas ja wisip rratinne toas olleks.

4damaks peab laps saggele pestama.

5damaks ei pea laps mitte w gga kinni m hhitud sama.

6damaks ei pea emma mitte ikka agga nissa andmisfega last waigistama, waid kui laps karjub, siis peab ta ikka essites j rrele waatma, kas laps ka kuiw ning puhhas on.

10. K s sim. Kui saggedaste peab laps immetud sama?

Kostm. Monned lapsed immewad ennam, teised wähheminne. Ka on monnel emmal ennam, monnel jälle wähhemat pima. Monnel

emmal ei olle ka mitte ikka ni paljo aega, et ta lapsle woiks saggedaste immeda anda: muido woib laps ka pea nenda willotud sada, et ta rahhul on, kui tedda nelli ehk kuus kord p was immetakse.

11. K s sim. Kui saggedaste peab laps pestud sama?

Kostm. Midda pissem laps, sedda sagge minne peab temma pestud sama: essites iggapäwa, siis kasuwad lapsed sedda p rreminne ja ei audu mitte  rra.

12. K s sim. Kas laps sepiga ning saunas peab pestud sama?

Kostm. Sedda uskuwad laisad emmad. P rrem on, kui last palja wega, esmalt leige, ja p rrast k lma wega pestakse ja sedda saggeminne.

13. K s sim. Agga kui siiski lapsed  rra audawad, mis siis tehha?

Kostm. Suis ei pea mitte jahhu egga foi jahhu senna audunt kohha peale ripputatama, waid se audunt koht peab hopis k lma weega kastetud, ja märg linnone nartsakas senna peale pandud sama.

14. K s sim. Mis peab emma siis teggema, kui lapsed w gga karjuwad?

Kostm. Reigeenamiste on nemmad siis haiged, missest saggedaste emmale s ud on; ehk ei olle emma mitte kasin s misse ning jomisse polest, nenda kui dige emma kohhus on, ehk temma wiwhastab ennast saggedaste, ehk temma ei olle isse mitte terwe innimenne, ehk

temma on káima peál, ehk laps on wágga audund ja m. a.

15. Kússi m. Mis sest tunnukse, et emma pimast laps haigeks sanud?

Kost m. Senna tunnukse sest, kui lapse roja náikse esmalt kui terkitud ehk peniksiks raiutud munna túkkid ollewad, siis agga korrika ehk máhkme peál pissud rohhelisiks löbb ja wimaks hõpis rohhelisiks saab. Sest on itka emma pimale süüd.

16. Kússi m. Mis peab emma siis teggema?

Kost m. Temma ei pea siis mingil kombel mitte lapsele õllut andma, et laps sest jobnuks saaks ning sest waid jáaks. Ka ei pea temma sepárrast mitte wõlluma, egga wõllujatte ehk so lapuhhajatte jures mitte abbi õstima, waid temma peab isse mingisuggust õllud, egga wina, egga happo tari, egga happo pima joma. Kui temmale jannu on, siis jogo temma selget wet, ehk leiba wet, ja kúl paljo. Kui temma talwe ajal wõffi ehk mu tó kallal paljo on waggusti istunud, siis wõtko temma muud nisuggust tööd teha, mis jures temma ennam woib omma ihho ligutada, ehk káita. Ka peab temma álleüldes ennast keige se eest hoidma, mis temma pima woib rikkuda; nenda, kui jubba kahheksama kússimisise jures on õppetud. — Agga kui lapse roja jubba rohelinne on, siis peab õige arsti jures abbi õstitud sama.

17. Kússi m. Misuggust haigust woib laps, keddas alles emmast immetakse, weel emma sü lábbi sada?

Kost m. Pissõksesed walged willid suus,

mis saksad wam nimmetawad. Need sammad willid lapse suus tullad sest, kui laps nista immedes maggama jáab. Sest siis on temma su táis pima, mis sel sees harnob, ja sest sündiwad need sammad walged willid suus. Emma peab sepárrast ennego laps maggama jáab, nista suust árrawõtma, et laps sedda pima, mis weel ta suus on essites sisse nelaks ja siis rühha suga uinuks maggama.

18. Kússi m. Agga kui lapse suus pissõksesed walged willud jo on sündinud, mis peab emma siis teggema?

Kost m. Siis ei pea temma mitte, nenda kui muido wannast wiis olnud, loriga lapse su seestpidi pühkima egga õruma; sest se ei aita, nemmad sündiwad ueste jälle, ja selle wanna wisi lábbi tehakse nisuggust haigust weel dálemaks. Parrem on, kui salwei lehed wee sees kedetakse, pissut met senna sisse pannakse, ja sellesamma salwei wega lapse su sagedaste seestpidi puhtaks pühhitakse. Se peab agga penikesse linnasse nartsakaga sündima, mis ümber parrema káe sõrme, mis peila jures on, pannakse, salwei wee sisse kastetakse ja nenda siis sega lapse su seest pühhitakse. Kui needsammad pissõksesed walged willid lapse suus woimust wõtwad siis woib laps sest surra.

19. Kússi m. Mis woib emma teha, et lapsed kergeminne hambad saaksid?

Kost m. Temma peab senniks, kui ta káima peál on, ehk kui ta last immetab, tassane ollema, siis saab temma laps kergeminne hambad. Kui náikse, et hambad hakkawad iggemest wál-

ja tullemä, siis peab sõrmege hamba iggemed sagedaste õrutud, ja lapse kätte middagit kõrwä asia mängimisefeks antud sama, mis peäle temma woib hammustada, agga mitte sisse neelda.

20. Kõs sim. Kas immewa lapsele sünnib jubba süa anda?

Kõs m. Se peaks kü mitte sündima, fei gewähemalt mitte ennego laps hambad teinud. Agga mõnnekorda peab hädda pärrast last en neminne sõdetama; siis peab temmale ükspäinis agga kerget roga antama ning mitte perre leiba, egga jahhu putro ja koggoniste mitte tuhwlid. (Sagedaste antakse immema lapsele sõdetud tuhwi kätte, misseft ta imneb ja siis sega rahhule on. Agga sagedaste tulleb sest sefinnane haigus, et laste kõhhud sureks ja kõrwaks lähwad, ja sel jures lapsed isse lahaks jäwad kuni nemmad surrewad. Ni terwe roog ka tuhwlid täis kaswand innimestele on, ni wägga on nemmad immewa lastele kahjuks.

21. Kõs sim. Kui kauaks peab emma last immetama?

Kõs m. Hõpõs aasta läbbi, kui mitte hädda pärrast laps enneminne peab ärrawõrutud sama. Kui lapsele jubba nelli hambad suus on ja mu asja pärrast se tarwis lähhää, siis woib temma jubba sel aial ärrawõrutud sada.

22. Kõs sim. Efs se ei ollefs parrem, kui last kaueminne, kui aasta, immetakse?

Kõs m. Ei se olle parrem, sest se on agga emmale waewaks ning lapsele ka mitte hea.

23. Kõs sim. Mis woib ja peab emma weel ennam omma lapse terwisse pärrast teggema?

Kõs m. Temma peab i mält ennast hoidma, et ta omma last mitte nisugguse naesest ei lasse kirrikule ristimisefeks wia, kannel õäl haigus on; waid ta peab siis omma last nisugguse naese kätte uskuma, keddas ta teab ja tunneb õige terwe, moistlik ja tassane ollewad.

2 sefs peab temma lapsest feif sedda ärra hoidma, mis lapse ihho terwist woiks rikkuda; isseärranis peab temma sedda sel ajal teggema, kui nisuggused tõbbed likumas on, mis teiste külge hakkawad.

3 damaks: ei pea temma mitte isse last tontiga, egga mu wisil kõhhutama egga hirmutama, et laps saaks waigistud. Ka teisi peab temma keelma, et nad sedda ial ei wõtta teha; sest nisugguse pahha wisi läbbi woiwad lapsele pealem, ehk firm ja muud kanged haigusfed tulla; misseft laps pea woib surra.

4 damaks peab emma omma last, ni paljo kui ta igganes woib, isse hoidma, ehk feige wähemalt täis kaswand, moistlikko, tassast ja kannatlikko innimeste lapse hoidjaks wõtma: sest laste hoidiatte läbbi, kes isse weel lapsed, on jubba ni mõnni wäeti laps kiddewaks ja wiggasefeks sanud, ja ni mõnyed on hoidjatte hõletusse pärrast ärra furnud.

II.

Päste kaswatamisest.

24. Kõrsim. Miskpärrast peab lapse hoida ja täis kaswand ja moistlik innimenne ollema?

Kostm. I malt sepärrast, et ta teaks ja moistaks keik sedda lapsest ärrahoida, mis lapse terwist woiks rikkuda.

2 seks sepärrast et ta mingisuggust lapse kätte, egga lapse suhho ei anna, missega laps ennesel woiks kahho teha.

3 d a m a k s sepärrast, et täis kaswand innimenne last parreminne woib süles talluda; agga kui lapse hoidja isse alles lapse jutto on, siis panneb ta sedda pislemad last ifka istuma; ehk tallub tedda ni häddalissil wisil, et tulleb immeks panna et mitte jubba sest weel ennam lapsed kae warres ehk jalgus wiggaseks sanud.

4 d a m a k s sepärrast, et täis kaswand lapsehoidja enneminne moistab last waigistada, kui ta karjub. Agga kui hoidja isse weel laps on, siis ei tea se mitte; mis ta peab teggema, kui laps, teddas temma peab hoidma, karjub; siis ta isse selfis ka hakkab nutma, ja laps kargub ifka peäle, kuni temma nabba wigga-seks saab, ehk soled kubbesse langedad, missest nisuggune hoidja ühtegi ei tea, kes isse weel laps on.

5 d a m a k s. Laps hakkab jubba enne aastat moistma, tahma ja himmustama. Süis agga peab se, kes last hoiab, moistma ja teadma, millal ta lapse mele pärrast peab teggema, ja

millal mitte, ehk mis ta lapsele peab andma, ehk mitte. Sedda diete moistma lähhab esimesse lapse kaswatamiseseks tarwis. Kuida agga nisuggune lapsehoidja sedda woib moista, kes isse segi mitte kaswatud ei olle?

25. Kõrsim. Kuida agga laps jubba woiks moista, kes ei woi weel mitte räkida?

Kostm. Kõl ifka! laps moistab paljo warreminne, kui ta rägib. Temma moistab, kui kegi temmaga mängab ja hea ehk kurri temma wasto on; temma kardab, kui tedda ehwardakse, temma panneb woõbraks, teddas ta paljo ei olle näinud, armastab omma emma ja hoidjat ennam kui teisi. Temma tahhab mõnne karda middagi wäggise sada, nuttab ja karjub, kui temmale sedda ei antakse, temma jääb waid, kui ta sedda saab, mis temma tahtnud s. m. w.

Urge siis mitte üttele, et aastane laps ei moista, ja et tedda sel ajal ei woiks kaswatud sada. Kõl ta moistab, ja kes hakkab omma last jubba sest ajast kaswatama, kui se aasta wanna on, se kaswatab tedda tõepolest hästi, ja temmale ei olle tarwis tedda ni wägga karistada ehk temmale paljo hirmo anda; sest weike lapsokse lasseb ennast jubba sannade ja tõssist palle näoga keelda.

26. Kõrsim. Kas siis lapse kaswatamine ihho terwisse üllespidamiseseks tarwis lähhab?

Kostm. Jah, kõrwaste! sest kui kegi on hästi kaswatud, siis wottab temma ka rahho piddada ja nenda siis mitte wihha egga kaeduse läbbi omma ihho terwist rikkuda; egga ei sa ka temma terwed ihho liikmed tapplemisse ehk peksemisse

lääbi wiggaseks tehtud. Kui tegi on hästi kaswatud, siis ei sa tõeste temmast mitte jodid, kes lia jomise läbbi ennast enne aega suretab. Kui tegi digeks risti innimeseks on kaswatud, siis ei sa temma wargaks, keddas nenda ihho polest nuheldakse, et temma terwis saab rikkutud ja temma ello lühhendud. Kui tegi on Jummalata kartusses kaswatud, siis ei wõtta nisuggune mitte horada ja selääbi mitte ennesele suurt haigust ehk wrantsosi többe fata, mis innimest näotomaks teeb, temma ihho terwist ello ajani hukatab ja temma ello päwad lühhendab.

Urge laske mitte wallatust omma lapsesega kaswada senniks, kunni teie sedda mitte ennam ei woi lapses ärrasata, waid kaswatage ommad lapsed aegsaste, wisi pärrast, kui teie enestele terwed lapsed sowite, kellest teie woiksite rõmo nähha, ja kennel joudo olleks teid ennast teie wanna eal toita. Jummalata sanna ütleb Daweti Lauulo Namatusse 127 Lauul. 3 salm. need sannad: „Wata, lapsed on Jehowa pärris ossa, ihho suggu on armo-palk.“ Et lapsed Jummalata pärris ossa on, siis on Jummalat neid teie holeks oh wannemad! ühheks ajaks annud, et teie temma pärris ossa peate hästi hoidma. Kui agga teie sü ja holetusse läbbi lapsed sawad ihho ja hinge polest rikkutud, siis peate sepärrast üksford rasket wastust andma. Kui ihho suggu on Jummalata armo-palk, siis peate sedda kalliste hoidma; muido teotate Jummalata armo ja koggute enestele kätte maksmisses päwal langet nuhtlust.

Erwes. 6, 4. „Teie wannemad kaswatage „enneste lapsi karristamises ja Isfanda maenitsemises.“

Sirak. 30, 13. „Karrista s. o. kaswata hästi „omma last ja wotta waewa nähha temma kallal, et ta ei te sulle häbbi pahhandusseks.“

27. Kõrsim. Mis peab weel lapses kaswatamisses jures tehtud sama, et ihho terwis saaks hoitud ja üllesperud?

Kõstm. Ello maja peab puhtaks hoitud sama.

28. Kõrsim. Kas siis rojane ehk royp ello maja innimesse ihho terwist woib rikkuda?

Kõstm. Jah tõeste kül! sest kui lambad, sead, wassikad j. m. n. toas ellawad, kui lapsed toas rojastawad, siis tulleb sest pahhat haiso ja pahhat auro toas, mis innimesesed ennesse sisse weddawad, ja se läbbi enestele haigusse, keis geennamiste soja többe saatwad; ehk kui nemand ka mu asjast haigeks sanud, siis ei woi nemand nisugguse roppo toa sees mitte jälle terweks sada. Peäle sedda on kül nähtud, et sead, keddas toas peti, püsukesed lapsed kätis on ära sõnud.

29. Kõrsim. Mis on weel tarwis peäle sedda tehha?

Kõstm. Ka lapsed peawad sunnitud ning õppetud sama ennast omma ihho ja riette polest puhtaks hoidma.

30. Kõrsim. Eks siis kül ei olleks, kui nemand iggas näddalas saunas käwad?

Kõstm. Gest ei olle kül. Lapsi peab õppetama ja sundima igga homiko ennast pesta, ja kui nemand mustaks ehk rojaseks sanud, siis

peawad nemmad Feigewáhhemalt enne sómist, enne kui nemmad leiba kátte wótwad, ennast pessema. Kui lapsed seks ei sa sunnitud, siis sawad nemmad sest rojuusest pahhad paised, keif saggused kárnad ja isse árranis sólisted. Sedda woib innimenne jo kúl árrahoida, sest wessi ei maksa rahha, ja wannemattele makfab se agga pissud waewa ommad lapsed seks puhhas tamisfeks sundida.

31. Rús sim. Eks sest kúl ei olle, kui laste pead agga pühha páwad sawad soetud?

Rost m. Mõnne lapse jures woib se kúl olla, agga nisuggused lapsed, kenne peas paljo táisid sündiwad, peawad ka saggeminne soetud sama. Kui se mitte saggele ei sunni, siis kiskuwad nemmad peat katti, missest saggedaste peas kárnad tullad ja nende párrast ei sa laps kosfuda ning saab haigeks.

32. Rús sim. Mis peab weel ennam laste kaswatamisse jures tehtama?

Rost m. Lastele peab tubba antud sama mángida ja tóbbusad, ehk rõõmsad olla; ja neid ei pea mitte wágga warrakult kange tóteggemis seks sunnitama.

33. Rús sim. Siis olleks jo kúl hea, kui nemmad saaksid karja aetud ellasad hoidma?

Rost m. Jah, se woiks kúl siis korda minna kui nemmad agga seál ifka wanna moistlikko innimeste hole al olleksid. Agga kui neid karjas isseennese holeks játakse siis teggad nemmad paljo úlleantust ja wallatust, nággad ja õppiwad paljo kurja, missega nemmad omma ihho terwist pea woiwad rikkuda ja omma ella-

missele kahho tehha. Lastele on tarwis, et ifka nende járrete kulatakse ja wadetakse, et siis nemmad selle kurjusse párrast, mis nemmad teinud, woiksid laidetud, ehk nomitud, ehk neile woiks hirno antud sada ja et nemmad headusseks woiksid árratud sada. Se on otse õige lapse kaswatamisse wiis.

34. Rús sim. Siis ei pea lapsed kogu niste mitte tódd teggema?

Rost m. Jah, peawad! agga mitte rasked tódd, misseks neile weel mitte õiget rammo et olle; sest raske tó panneb nende kasso kinni ja teeb neid kedduma. Agga jubba norelt peab lapsed õppetadama tódd teggema sedda móda, kui neile rammo on ja ilma kange suntusfeta; sepárrast ei pea neid ka mitte keeltud sama tób busaste mángima.

35. Rús sim. Mis tulleb laste kaswata misse jures weel tehha?

Rost m. Wannemad peawad se peáste õige holega waatma.

1 malt, et lapsed ial hõpis úksi kõjo ei já; sest kúl on náhtud, et nemmad aino úksi olles ello maja on mángides sütnud põllema, ehk et nemmad omma ihhole mü wisil on kahho teinud.

2 seks, et tulli nenda saab hoitud ja petud, et nemmad tullesse ei kukku, ja

3 damaks et nendasammoti ka kaewo saaks finni petud; sest mõllemist woiwad nemmad sedda kahjo sada, et nemmad ommast terwisest ja ommast ellamisest ilma jáwad.

4 damaks, et pissokesse laste kátte mitte wahhed riistad, feigeennamiste mitte nisuggu-

fed, mis sured ja rasked on, ei antakse, missega
nemmad ennestele sagedaste suurt wigga woi-
wad tehha nenda, et se ennam ei olle parrata.

36. Küssim. Mis peawad agga lapsed sõ-
ma ning joma?

Kostm. Lapsi peab õppetatama Ford kor-
rast sedda toitust wõttma mis wannad woi-
wad, midda wannemaks nemmad lähwad.

37. Küssim. Siis woivad nemmad ka
õllut ja wina jua?

Kostm. Ei mitte! Se on pahha wiis, et
mõnned wannewad omma lastele wina jua and-
wad. Nemmad arwawad, et neile isse sest mitte
nähtaw wigga ei olle, siis ei pea se ka nende
lastele ühtegi teggema; nemmad ütewad ka seal
jures: lapsed on jo ka innimesed ja wiin on
Jummala wiljoke. Agga wiin on tõeste lastele
kahjuks. Nemmad sawad sagedaste sest sured
kõhjud, kõhho tõbbe ja kõhho wallo, ja saatwad
ennestele se läbbi mitmesuggust haigust, missest
nemmad esites kül ühtegi ei tunne, agga mis
aega mõda ommeti nende kätte tulleb ja siis sed-
da wähheminne woib parrandut sada. Peäle
sedda õppetawad nisuggused wannemad ommaid
lapsi liaste joma, et neist lakkokerad sawad; ja
peawad siis parrast kibbedaste nutma, et nem-
mad nisuggused sandid lapsed on kaswatanud.
Wägga arwaste woib kül üksford lapsese pis-
sut õllut jua antud sada, agga temma parras
ja iggapäine joma aeg olgo ifka puhhas wessi,
ehk ka, agga arwalt, happo piim ja werske
taar.

III.

Toidusse monast.

38. Küssim. Misugguse nouuks peaks in-
nimenne roga sõma?

Kostm. Et ta omma nälga woiks aiada,
omma ello ja ihho rammo woiks üllespiddada.

39. Küssim. Kui paljo peab innimenne
sõma?

Kostm. Mi paljo agga, et temmale mitte
ennam nälga ei olle. Sest kui innimenne ifka
ni paljo ennese sisse aiab, et ta ennam ei woi
süa, siis saab temma maggo wägga liaste täi-
dedud, nenda et sissifond sedda wasto ei wõtta
ja sest mitmesuggused haigusfed tullad.

40. Küssim. Kas innimenne ka siis peab
sõma, kui ta haige on, et temma rammo ei
lõppeks?

Kostm. Kui temmale isfaldust on, siis woib
temma pissud süa. Kui temmale ei olle isfal-
dust, siis ei pea temma mitte sõma, sest et hai-
gus se läbbi raskemaks saab ja innimenne siis
weel nõddramaks lähhab. Sega saab agga
haigus toidetud ning mitte innimenne isse.

41. Küssim. Millal on se keigeennamiste
sureks kahjuks, kui innimenne ühhekorraga wäg-
ga paljo sõbb?

Kostm. Siis, kui innimenne haige olnud
ja pissut hakkab terweks sama. Kui temma
sel ajal paljo sõbb, siis woib ta ueste jälle ja
kangeminne haigeks sada, kui ennesedda, ehk ka
sest surra. Innimenne peab siis, kui haigus

lõppend, agga pisfut hawalt ja piggem sedda saggeminne sõma, kui paljo ühhe korraga, et ta siis pea ja sedda kindlaminne uut rammo saaks.

42. Rõs si m. Mis saggused road on keige-ennamiste innimessele toidussõks tarwis?

Rõs si m. Leib, tangud, porkanid, kalikad ehk leiked, naerid, läätsad, kapsud, erved, oad, pu willi, tuhwid, kalla ja lihha.

43. Rõs si m. Mis saggused neist keigeennamiste toitwad?

Rõs si m. Lihha. Kes lihha sõbb, sellele on toidussõks ja ihho rammo kinnitamissõks wähhemat tarwis, kui sellele, kes paljast leiba, ehk leiba ja kalla sõbb. Kes siis ni paljo lihha ühhe korraga sõbb, kui temma muudo leiba sõnud, se on jubba ennessele liga teinud.

44. Rõs si m. Kas innimenne siis agga paljast lihha ehk paljast pu-põllo- ehk aia-wilja peab sõma?

Rõs si m. Keige parrem nou on, kui temma mõllemad ühtekokko sõbb. Sest se ei olle hea, kui innimenne sest ellajast, mis temma umbest tapnud, ni kauaks lihha sõbb, kuni temmate sest weel middagi on, ja siis pärrast sedda jälle paljast leiba. Parrem on, kui temma omma ello majas sedda nenda woiks seada, et ta iggapäwa pisfut lihha, ja sedda, ennam aia- ehk muud wilja saaks süa, siis jääks temma omma ihho polest terwemaks.

45. Rõs si m. Mis saggune peab leib ollema, et se innimessele terwissõks olleks?

Rõs si m. Se peab hea walmis, ja puhta wiljast tehtud ja hästi küpsitud ollema, ning ei

ei pea mitte wägga torest ja weel wähheminne sojalt sõtud sama. Sest kui willi wägga warakult on leikatud ja nenda siis weel mitte diete walmis ei olle, siis ei olle leib, mis sest tehakse, mitte ihhole terwe. Peäle sedda ei sa mis saggune leib mitte diete küpsõks, on taiganane ja rik- kub siis innimessele terwest ärra. Kui willi mitte puhhas kül ei olle, siis on ka mitmesaggust umbrohho-semed sel seas, mis innimest haigeks teeb kui leib ei olle ahjus mitte diete küpsõks sa- nud, siis teeb se innimessele ihhole waewa; ja kui leib wägga wärskelt saab sõtud, siis woib temma sest pea paljaks süa, se jääb kõhtus lümpiks ja lödiks, mis sissikonda ka jälle wägga waewab. Peäle sedda ei olle wärskle leiwast tullo egga jätko, agga wanna leib saab parreminne suus purretud ja sepärrast ka sissikonnast parreminne wastowoetud ning on siis selle polest ihhole terwem, kui wärskle leib.

46. Rõs si m. Kas wahhetik ehk haggane leib innimessele ihhole peaks terwe ollema?

Rõs si m. Ei paigastki mitte! sest need haggane, mis selle sekka on sõkutud, ei woi suus mitte diete purretud, egga sissikonnast wastowoetud sada; sepärrast on siis mis saggune leib kõhhule waewaks, ei anna ihhole wägge ja innimenne õppib sest liaks sõma. Issegi majapiddamissõks ja ihho terwissõks on se ennam kassuks, kui innimenne selget leiba sõbb. Temmate ei olle siis tarwis ni paljo süa.

47. Rõs si m. Agga eks tuhha kokid ihhole wägge ei anna?

Rõs si m. Mis sagguse perres, kus paljo tuhha

Totisid tehakse, on ikka sand perrenaene, ja neid
 Fiddewaid innimesesi ei sa seal ka mitte wakat
 olla. Gest tuhha kook es olle mitte kupses
 sanud leib, waid se on agga pallaw tores taig-
 nas, mis koggoniste mitte ihole terwe ei olle;
 peale sedda saab se jures paljo wilja raidatud.

48. Rõssim. Kas tuhwsid ihole terwed on?

Rõstm. Need on ikka tanno wårt Jummala
 and mis igga ühhe täis kaswand innimesese
 tõeste hea on. Agga immerwad lapsed ei pea
 neid koggoniste mitte söma, neile, kes piisud
 kangemad on, tulleb naitukest tuhwlis anda,
 olgo siis et nemmad lihha selle kõrwas söwad.
 Agga tored tuhwsid, mis ei olle weel walmis
 sanud, on iggaühhele mitte terwed.

Siraf. 37, 32=36. „Laps, ommas ellus
 „katsu omma hinge läbbi, ja wata hästi, mis
 „temmale koormaks tulleb, ja ärra anna tem-
 „male sedda mitte. Gest keik ei tulle keikile kas-
 „siks, ja igga hing ei wotta keik heaks. Ärra
 „wotta liaste keiksuggu õrne roga, ja ärra sõ-
 „wägga ahneste. Gest kui sa wägga paljo sõõd,
 „siis saad haigeks, ja ahne sõminne sadab kõh-
 „ho=wallo. Ahne sõmisse läbbi on paljo sur-
 „nud, agga kes kassin, se pitkendab omma ello.“

Siraf. 31, 22. 23. „Kassin ihho maggab
 „terwissega, ta touseb warra ülles, ja temma
 „hing temmaga. Ühhe täitmatta innimesese peale
 „tulleb se waew, et ta ei waimata, ja et ta
 „saab wihhaseks, ja wallo tunneb.“

2. Petr. 1, 6. „Ääitke ülles tundmisses
 kassinust.“

IV.

J o m a a j a s t.

50. Rõssim. Mis sagguse nouuks peab in-
 nimenne joma?

Rõstm. Ei ta oimma Janno woiks aiada.

51. Rõssim. Mis on kül keige parras jo-
 ma aeg?

Rõstm. Selge wessi.

52. Rõssim. Agga se ei anna jo wägge?

Rõstm. Seks nouuks ei olle wessi ka mitte
 lodut, waid agga seks nouuks, et ta jannu peab
 aiama. Mis innimesese wägge annab, sedda
 peaks ta agga kui roog söma, ehk kui arsti rohto
 sisse wõtma; agga mitte joma. Wessi ei kin-
 nita kül isseenneses mitte, ehk ei anna isseenne-
 ses mitte wägge, agga se teeb werd kergeks ja
 terweks nenda, et innimenne õiere terweks jääb.

53. Rõssim. Kas keik saggune wessi kül
 hea on jia?

Rõstm. Ei mitte! Soõ wet, seisawat, sop-
 past, maddant ja rojast wet ei pea innimenne
 mitte joma. Mõnnekorda on nähtud, et inni-
 messed nisagguse wega karnase ja mu konna
 kuddo ehk munnad, kui ka sissalikko munnad
 ennese sisse on neland. Gest on nemmad kau-
 aks ja rakest haigeks sanud, kuni nemmad
 sedda loma, mis nisagguse munnast nende kõh-
 tus sündinud, on wälja õffendanud, Kuni-
 malad innimesed uskuwad siis, et nisaggused
 lomad neile wõlluiatsest peab ollema pandid.

54. Rõõsim. Eks õllut innimessele mitte terwisefeks ei olle?

Rõõsim. Tãis kaswand innimessele woib se kũl olla. Ugga kes allati ja paljo õllut joob, selle werri jããb paksuks ja limmaks, ja nisugune woib mitmesuggused haigusjed sada. Kes weel peãlegi ifka ja paljo porfa õllut joob; se saab sest minnestust ja pea-wallo. Se on jo siis kũl runnistusfeks, et nisugune joma-aeg innimesse ihhole kahjaks on; sepãrrast on ka jubba kohto polest porfa õllut kangeste keetud ja neile rasket nuhtlust ehwardud, kes nisuggust joma-aega teggad. Kennel hummalad ei olle, se peaks omma õllut ubba lehtest teggema, se olleks ihhole weel terwem, kui hummala õllut.

55. Rõõsim. Eks wiin ei peaks hea joma-aeg ollema?

Rõõsim. Ei mitte! Jomaajaks ei kolba se polestki mitte! ùkspãinis agga kui arsti-rohto peaks innimenne sedda pissut wõtma. On sellele! kes elloajal ei olle wina maitsnud. Oh! teie, kes teie issad ja emmad ollete, teie tete omma laste pãrrast patto, kui teie neile wina annate. Teie jubhatate neid sega nisugguse te peãle, mis peãle nennamad ihho ja hinge polest huffa lãhwad. Urge uskuge ommeti mitte, ei wiin teid kinnitaks; ei tõeste mitte, waid se teeb teie ihho nõddraks. Sedda tunnete jo isse, kui teie paljaks wina ollete jonud, ehk kui lõbbus meel, mis teile esmalt piisko winast olnud, on lõppenud. Teie ei tunne kũl sedda pahha jãrge, mis winast ihho terwisesele tulleb, mitte ni warfi; agga ni mõnnele saaks mõnda haigust mitte olla,

kui ta mitte wina ei olleks jonud. Peãle sedda, kui kegi jubba hea melega lasi, ehk su tãis wina wõttab, kas nisugune kũl woiks selle polest julge olla, et temmast wimaks mitte jodik ei saaks. Pange agga neid Jodikuid, keddas teie tunnete, õiete tãhhele, kũl teie siis selgeste nõhha sate, kuida nende koggune ajalik õn rikkutud on! Nisugune waene innimenne, kes liaste joob, lãhhãb tõeste ajalikkult ja iggaweste hukka, sest temma on omma ennese hinge mõrtsukas. Nisugune innimenne, kes wina joob, ei woi kogguniste mitte ni wannaks sada, kui se, kes wina ei jo. Sest wiin teeb werd wigga-feks, ja õalaks, weab ihho kokko, ja teeb innimest ihho ja hinge polest nõddraks. Urge uskuge mitte, et teie ennast winaga woiksite sojendada. Se sũnnib agga ùrrikessfeks ajaks, ja kui laes wiin, mis teie wõtnud, peast on arrahingand, siis tunnete sedda ennam kũlma ommas ihhus. Ka on kũl nõhitud, et ni mõnni, kes sel ajal, kui kange kũlm olnud, wina paljaks olli wõtnud, otse sepãrrast on hopis arrakũlmand. Kui siis ello ja terwis, ajalik õn ja iggawenne õnnistus teie melest armsad on, siis jãtke mahha wina jua ja hoidke ennast se eest, otsekui tulle eest. ùkspãinis agga woite sedda arwast pissut, kui arsti rohto wõtta.

56. Rõõsim. Jo siis ommeti taar innimessele peaks terwisefeks ollema?

Rõõsim. Jah siis kũl, kui ta werste ja hãsti tehtud on, ei woi ta mitte kahjaks olla. Ugga kui taar jo wannaks ja wãgga happuks sanud,

siis ei olle ta mitte terwe jua. Selge wessi
on ikka iggapäwase jomaajaks parrem.

57. Rüssim. Mis tulleb kül pimast ar-
wada?

Kostm. Jesäärjanis sui ajal on happo piim,
pima wessi ehk waddakas, ja piim wega seg-
gatud wägga hea jomaæg. Se aiab janno,
ning jahhutab werd.

Lul. 21, 34. //Hoitke ennast, et teie süddamed
ei sa koormatud liasõmisse, ei lia jomis-
sega.

Ew. 5, 18. //Ärge joge ennast täis wina,*
kust üks õnneto ello tulleb.//

Siraf. 31, 34. 35. Se on hingele kibbe,
kui wina rohkeste juakse, se kihutab riule ja
õnnetussele. Joobnud meel teeb ühhe moistmat-
ta wihha kurjemaks pahhandusseks, wähhendab
rammo, ja sadab temmale harwo.

I Kor. 6, 10. Teädke, et jodikkud ei pea
Summala riki pärrima.

V.

Tubbaka wõtmis seft.

58. Rüssim. Missesks kõitab kül tubbakas?

Kostm. Keige esmalt sai tubbakas seks nou-
uks prukitud, et tubbaka lehhed harwade peäle

* Paulus ollesks kül ka, kui ta meie ajal ja meie maal
ollesks ellanud, ärtlenud: ärge joge ennast ka mitte
täis õlut: seäl ajal ja nende made sees, kus Pau-
lus ellas, ei õlnud ial õlut.

said pandud, ja siis nendega harwo parrandut.
Tubbaka lehhed on ka hea harwadele ja ükspäi-
nisseks nouuks peaksid nemmad prukitud sama.

59. Rüssim. Missuggust kasso sadab tub-
bako suitsetamine ehk pipo jominne?

Kostm. Ei mingisuggust kasso, waid enne-
minne kahho ihho terwissele. Sedda näitke
keigeennamiste seft, mis tubbakas sellele teeb,
kes esimest korda pipo wõttab ehk suitsetab.
Sädda keritab temma sees, ehk temmal on
ägatust, temma pea käib ümber, temma saab
õimaseks ja peab offendama. Se on jo siis
kül tunnistusseks, et pipo suitsetama terwissele
mitte hea ei olle. Peäle sedda on pipo jominn-
ne rummal wiis, mis ikka ennam woimust wõt-
tab, paljo rahha maksab ja mis ühhegi asja
läbbi ei sa jälle tassitud. Ka aiab inimenne-
ne, kes rohkeste pipo joob, paljo sülg suust
wälja. Sülg agga on inimeste ihhole wägga
hea ja tarwis, seft se aitab seks, et keik mis
inimenne sõõb, temma kõhtus pehimeks ja ots-
kui sullaks saab. Agga kui inimenne paljo
sülg wälja aiab, siis jääb keik, mis ta sõõb,
sisifondas kõrwaks ehk ei lähä teiseks ja nen-
da woiwad seft temmale mitmesuggused haigus-
sed tulla. Ka saab se, kes paljo pipo suitse-
tab, sedda pahha järge, et temmale middagi en-
nam diete ei maitse ja et temma pipo suitseta-
missesga ommad hambad rikkub. Se sünnib
keigeennamiste siis, kui inimenne santi tubba-
kast, ehk nisuggust tubbakast suitsetab, mis ei
olle diete walmis sanud, ehk mis ei olle diete
walmistud, ehk mis pool maddand on. Igga

üks maenitsego ja pallugo ommeti igga noort innimest, et ta sedda sinnast pahha wisi ial ei õppiks, ja se headus ei ja temmale mitte tassumatta jada.

Õppet. sann. 22, 6. „Õppeta omma last nenda, kui temmale sünnib, siis ei lahku temma ka mitte sest ärra, kui ta wannaks sanud.“

60. Küssim. Mis seks aitab tubbakat nuuskada?

Kostm. Se woib mõnneforda mõnne silma haigussele hea olla, ja sedda parrandada. Agga kes sedda wisiks wõtnud, ikka ninna tubbakast nuuskada, sellele saab nisuggune wiis asjota waewaks, missest temma kül woiks ilma jada. Peäle sedda teeb minna tubbakas, et innimesele mitte õiget haismist ninnas ei sa olla, ja wannal eal on nisuggune innimenne, kes paljo ninna tubbakast wõttab, rop ja sant nähha.

61. Küssim. Kas hea olleks, kui tubbakast suus petakse?

Kostm. Se on weel dalem, kui pipo suitsetamine ja tubbaka nuuskamine. Nisuggune kullutab paljo enam tubbakast, kui se, kes pipo wõttab, ja mis kasso on temmale sest? Ei mingisuggust! Tubbakas maitseb dälaste, ja kui innimenne sedda marga, mis ta tubbaka seest wälja närrind, siis se nelab, siis saab temma tõht rikkunud nenda, et temmale mitmesuggused haigussest tullad, mis ta ilma selle rummalta wisita ei olleks sanud.

VI.

Tõ teggemisest ja hingamisest.

62. Küssim. Mis seks aitab tõ-tegginne?

Kostm. Meie ello üllespidamis seks. Sest tõ löbbi woime ennestele leiba ja muud toidusse mona sata, kui ka omma terwist kinnitada, ja siis nenda omma elorõwad pitkendada.

63. Küssim. Kuida woib tõ-tegginne terwit kinnitada?

Kostm. Zanimmenne peab ennast ligutama, kui ta tahhab terwisse jure jada, muidu, kui ta sedda ei te, rikkub ta omma werd ärra. Laifad, kes agga piisud teggad, on sagedaste mitmel wisil kidewad, ja kui nemmad weel ei õlle, siis sawad nemmad seks. Keigeennamiste ei õlle laifad mitte löbbusad egga rahhul, ja se on dalem kui haigus ja wähhendab innimesse ihho terwist. Agga kui innimenne nobbe tõteggia on, siis woib temma ka sedda enneminne löbbus ja isfennesega rahhul olla. Temmal maitseb sõminne, temma uinub maggustaste maggama, temmale saab leiba ja terwist olla, ja temma on Jummal ja innimeste melest armas. Mis innimenne ksil enam woib tahta?

64. Küssim. Kas innimenne siis allati peab tõõd teggema?

Kostm. Ei mitte! waid, kui temma on tõõd teinud, siis peab temma ka jälle hingama.

65. Küssim. Kas hingamine ka innimesse ihho terwisse parrast tarwis on?

Kostm. Jah, tõeste! Sest kui innimenne ikka peäle wõttaks tõõd tehha, ilma sedda, et

ta wahhel piisud hingaks, siis löppeks temma rammo ja temma werri saaks wägga palla-waks. Agga hingamisse läbbi saab werri jah-hatud, ja ihho saab uut rammo tö-teggemisseks.

66. Rüksim. Kas tö-teggeminne woib ka innimesse ihho terwist wähhendada?

Rostm. Jah! käl siis, kui innimenne wägga kauaks ikka peäle, ilma wahhel puhkada, tööd teeb. Eest woib temma haigeks sada. Ka kui innimenne mitte löbbusa melega, waid hädda-lisse murre ja rahhota süddamega tööd teeb; siis ei lähhä tö mitte hästi korda ja innimenne jät-tab sedda weel enneminne mahha. Kui inni-menne nisuggust rasket tööd teeb, misseks tem-male mitte rammo ei olle, siis woib ta om-mas ihhus pea wigga sada; temma soled wo-iwad kubbesse langeda, temma saab selgas, ehk köhtus ümber nabba wallo tunda ja muud hai-gused. Sepärrast ei pea lapsi mitte wägga novert sunnitama rasket tööd teggema. Wimaks on ka mõnned tööd nisuggused, et nemmad siis ihho terwist rikkwad, kui agga ikka neid ja mitte ka muud tehakse. Nisuggused tööd, mis gues ehk wäljal tehakse, on keigeennamiste ih-hole terwisseks.

67. Rüksim. Kas innimenne ka hingamisse läbbi omma ihho terwist woib wähhentada?

Rostm. Jah! käl ikka! Eest nisuggune innimenne, kes wägga kauaks hingab, on otse-kui seisaw wessi, mis mädaks saab, sandiste haieb, kuski ei kölba, ja innimesse terwist rikkub.

68. Rüksim. Misuggust aega on Jum-mal tö-teggemisseks seädnud?

Rostm. Päwa aega.

69. Rüksim. Ja misuggust aega hinga-misseks?

Rostm. D-aega. Sel ajal peame isse-ärranis maggamisse läbbi ennast jälle jahhu-tama ja omma ihho kinnitama.

70. Rüksim. Kui innimenne siis diete kauaks ja diete paljo maggab, siis sadab temma jo kül sega ennesele diete paljo rammo ja saab tug-gewaks?

Rostm. Sedda ka ühtegi! Kes paljo ja kauaks maggab, se saab tottraks, laisaks, nuk-ka meelisseks ja wimaks haigeks, mis teie kül isse ollete nähha ning tunda sanud.

71. Rüksim. Kui paljo ja kui kauaks peab innimenne maggama?

Rostm. Sedda sate isseennesest kül moista ja nähha, kui teie agga tähele pannete. Teie näte, et lapsed paljo maggawad, et kül nem-mad ei olle tööd teinud. Midda wannemaks nemmad sawad, sedda wähhemad und lähhäb neile tarwis. Suur Loja on sedda nenda seä-dnud, et nende nõdder ihho esfites ennam tug-gewamaks saaks. Se on nähtud, et hopis wannad innimessest sihte joni kauaks woiwad maggada, sepärrast on neile tarwis, et nemmad saggele, agga igga korda ürritesseks ajaks pea-wad maggama. Nisuggune unni on neile jah-butamisseks ja kinnitamisseks, agga kui nem-mad kauaks maggawad, siis sawad nemmad sest nõddramaks. Kui töteggew innimenne, ken-nel weel täit rammo on, kuus tundi d ajal mag-gab, siis on temma kül omma eisse päwa tööse

hinganud ja temma ihho hopis päwa tö-tegge-
misjeks linnitud; sest piisut hingaminne söma
laua jures i. m. w. tulleb jo ka weel temmale
mele fergitamisjeks.

72. Küsim. Kas se kü ül's puhhas ol-
leks, kus kohtas, ja luida innimenne maggab?

Kostm. Ei, paigastki mitte! Sest kui in-
nimenne oues, ehk wäljal ma peäle ennast hei-
dab maggama, siis woitwad keiksuggused mas-
sakad temma kõrwasse puggeda, mis temmale
siis paljo hädda ja waewa teggad. Se keige
parras arsti rohhi selle wasto, kui massakas
kõrwasse puggend on se, kui selle samma kõr-
wasse ölli wallatakse, ja sedda sel sees ni kauaks
petakse, kuni massakas wälja puggeb, ehk
surreb. (Et sured usfid innimesse suhho sisse
peawad puggema, kui ta maggab, se on kü
paljas tühhine mõtte). Kui innimenne niiske
ma peäle heidab maggama, siis woib ta sest
jooksia ning keiksuggused kárnad ja willid sada.
Sest agga ei olle ma-allastusteale süüd, kui
mõnni ommas rummaluseses arwab; waid hig-
gi, mis ö ajal kui innimenne maggab, tahhab
ihhust wälja tulla, jääb selle külma ehk willo
ma parrast, kus peäle innimenne maggab, tem-
ma ihho nahha süisse kinni, ja sest lööb temma
ihho wälja. Nenda sammoti ka kelab ö-willo
ehk ö-külm, et higgsi ei sa wälja tulla, ja sest
tullad ka haigusjed, mis agga mitte kurri tuul
ei sada; kui ka mõnmed habbausklikko ja rum-
mala wisil ütewad. Jse arranis süggisse
ajal, kui päwad sojad ja ööd külmad on, sa-
wad need, kes ma peäl, ja tules magawad,

pea sedda kõhho többe, kus jures innimenne
werd rojastab. Sest nisuggune kõhho többi
tulleb sest, kui selle innimesse kõht, kes sojaks
sanud, äkkiselt külmaks jääb. Sepárrast hoid-
te ennast isse ello majade sees ö-willo ehk ö-
külma eest, ärge heitke ennast siis mitte mahha,
kui teie ihhud weel wägga sojad on, ja wodi
peäl mahhalangedes katke ennast hästi kinni.
Sest teie woite sega rasket ja surretawa hai-
gust ennesest árrahoida.

73. Küsim. Kas siis kü ül's puhhas ol-
leks, kus ja luida innimenne ellomajas mag-
gab?

Kostm. Ka mitte! Sest ahjo peäl magga-
ma on wägga soja, parrandal on jälle wägga
külm ja ni hästi ahjo soja, kui ka parranda
külma parrast woib innimenne haigeks sada.
Keige parrem nou on, kui nisuggused wodi ehk
sängi assemid tehakse, mis ni tõrged, kui reed
on.

74. Küsim. Kas hea olleks rides mag-
gama?

Kostm. Ei mitte! sest rided sawad se läbbi
wägga kullitud, ehk nemmad on siin ja seäl
wägga wasto ihho kinni, et werri ei sa soonte
sees diete jooksta, ehk ihho aur ei sa mitte diete
wälja tulla, missest innimesse ihho mitmel wisil
woib wäljalua. Ka woitwad sest, kui innimenne
rides maggab, täid, kirpud, ning sadda jal-
sed innimesse ihho ja ridede ümber sfündida.
Sepárrast on parrem, kui innimenne rided ült
árraaiab ja siis maggama heidab ning ennast
kinni kattab.

75. Kússim. Kas innimenne, kui ta tah-
hab maggama langeda, siis ka omma särki peab
üht ärra heitma?

Kostm. Monned teggad sedda kül, sest et
nemmad ommad särgid ei tahha wägga kullu-
tada. Agga se ei olle mitte hea. Innimenne,
kes ilma särgita, palja ihhoga maggab, woib
pea maggades ommas ihhus külmaks ja nenda
haigeks sada. Nisuggune innimenne ei sa ka
mitte diete hästi maggada.

76. Kússim. Kas se hea olleks, kui tek ehk
föbba ka ülle pea kattetakse?

Kostm. Ei mitte! sest se õhk, mis innimen-
ne ennesest maggades wäjaaiab, ei fölba ennam
seks, et ta sedda jälle ennese sisse weaks. Ni-
suggune, kes ennast, kui ta maggab, ka ülle pea
Finni kattab, weab siis rikkutud õhke ehk santi
tuult ennese sisse, missest temmale aega möda
ommeti monni haigus woib tulla.

77. Kússim. Kas se hea olleks, kui pisso-
kessed lapsed ja wannad koos maggawad?

Kostm. Ei mitte! Wannadele ei te se kül
ühtegi, agga wannade ihho aur hakkab laste ih-
huse ja ei olle nende terwisefele mitte hea. Se-
pärast maggago iggailks piggem aino üksi.

78. Kússim. Kas se hea on, kui ennam
lapsed koos maggawad?

Kostm. Se ei fölba mitme asja pärast
fogguniste mitte. Keige wähhemalt peawad
siis wannemad se peäle waatma, et, ni pea
kui lapsed asseme peäl mahha langewad, nem-
mad warfi waggusi maas on ja maggama ui-
nuwad, ja kui nemmad homjko jälle üliesärka-

wad, nemmad ka warfi jälle omma assemeti
üllestouwad. Kui lapsed omma hingamisfe
asseme peäl teine teijega mängiwad, siis woi-
wad nemmad sega pea omma ajalikko õnne rik-
kuda.

79. Kússim. Kas se ühtegi ei peaks teg-
gema, kui innimenne nisugguse wodi, ehk sän-
gi, ehk asseme peäle mahha langed, kus peäl
haige innimenne maas olnud?

Kostm. Ei se olle hea! Sest kui tegi ni-
sugguse asseme peäl mahha langed, kus peäl
haige innimenne maas olnud, siis woib temma
pea sedda sammad haigust sada. Kui sellele,
kes enne selfammal assemel maas olnud, nisug-
gune haigus olli, mis teiste külge hakkab; siis
saab teine, kes pärast tedda senna samma as-
seme peäle mahha langed, sedda sammat haigust
tõeste, ja isfegi siis, kui ta agga selle endise
haige föbba, ried, ehk patja kätte wõttab. Ni-
suggused rided ja asjad peawad siis monned pä-
wad oues, tules petud ja saggele ning hästi
wälja pekstud sama. Mis selle endise haige ri-
dest sünnib pesta, se peab esfite pestud sama,
ennego teine sedda ennese tarwidusfeks kätte
wõttab.

80. Kússim. Nisugguse wodi, ehk sän-
gi, padjade ja riette eest peab innimenne ennast
keigeennamiste hoidma?

Kostm. Keige se eest, mis tegi, kes furnud,
omma ridedest, ehk sest, mis temma ihho ümber
olnud; ennese pärra jätnud. Keigeennamiste
siis, kui tegi pallawas haigusfes, kuiwas tõb-
bes, lange föhho tõbbes, sures ehk wrantsofi

haigusfes, ehk ka sest ärrasurnud, et temmale jookfia ehk ka wannad paised olnud. Ka peab innimenne ennast nende innimeste ridade ja padjade eest hoidma, kenneel paljo täid, ehk kenneel sõlisesed on. Igga ühhe ärrasurnud innimesse padjad ning rided peawad esites tule widud sama, ja mõnneks aiaks tutes ollema ning oues wälja pekstud sama, ennego terwe innimenne neid woib pruvida.

I Tessal. 4, II. „Meie maenitseme teid, et teie wõtraksite nouda omma enneste kättega tööd tehha.“

2 Tess. 3, IO. „Kes ei tahha tööd tehha, se ei peage mitte söma.“

Oppet. 28, 19. „Kes tähjad tagga aiab, saab waesust kül.“

Sirak. 33, 31. „Laiskus on paljo kurja õpetand.“

Koggi. 5, II. „Tõteggia unni on magus.“

Oppet. 6, 6=II. „Minne sippelka jure, sinna laisk! wata temma wisid, ja sa targaks. Et temmal kül polle pealikkut, ei üllewatajat, egga wallitsejat: siiski walmistab ta omma leiba suit, ja korjab kokko omma toidust leikusse aial. Kui kaua olled sa maas, sinna laisk? millal tahhad sa üllestousta ommast magamisest? Tahhad sa weel nattuke maggada, nattuke tuffkuda, nattuke maas seista käd kous. Siis tulleb waesus so kätte kui jallamees, ja so tähhi kui kühiga mees.“

VII.

Ello majast.

81. Küssim. Ons üks puhhas, kus kohus innimenne omma ello maja teeb?

Kostm. Ei, mingil kombel! Sest mägede ja kuiwa kohtade peäl on parrem ja innimesse ihhole terwem ello maia kohi, kui soo ja mäddama, tõe kohhad on jälle parremad seks nouks kui seisawa wee kohhad. Igga ühhe kohhal on omma haigus, mis ühhes kohtas enam likumas on, kui teises kohtas. Kes siis woib kohi omma ello assemiks wallitseda, se wallitsego nisuggust, mis innimesse ihhole terwem on.

82. Küssim. Kas üks puhhas olleks mis-sugguse maja sees innimenne ellab?

Kostm. Ei mitte! Sest kui innimenne nisugguse toa sees ellab, mis märjane ehk niiske on, siis saab temma wimaks keddewaks.

83. Küssim. Mis lähhab seks tarwis, et ello maja temmale saaks terwisseks olla?

Kostm. Seks lähhab tarwis, et se kuiw ja selge olleks, et pääw õiget wisil sisse paistaks ja et se saaks puhtaks hoitud.

84. Küssim. Kas hea olleks rehhes ellada?

Kostm. Ei mitte! Sest sel sees on pea soe, pea kül. Wilja aur on innimesse terwissele kahhiks, issearranis haigedele, kes sest paljo hädda tunda sawad, kui nemmad nisugguse rehhe sees maas on, kus niiske willi üllal on (ehk parsil on). Paljo parrem on siis, kui rehhe abhi nenda saaks tehtud, et sest teine kül ni-

sugguse lambris olleks, mis teil pool ahjo saaks ehbitud ja nenda nisuggust lambrit woiks sojendada. Siis woiksid ka isse ärranis haiged sel sees ellada, ning saaksid mitte suitsust egga aurust waewatud.

85. Küssim. Kas hea olleks, kui innimenne ellajad — lambad, wassikad ja sõad — ommas toas peab?

Kostm. Se on jo lulle wägga rop ellaminne, ja peaks jubba sepärrast mitte sallitud sama. Peäle sedda teeb ellajatte hinge aur ja nende roja ning kusse hais sedda tute õhko, mis toas on, ni dälaks, et sest ni monni haigus tulleb, ja monni haigus sepärrast ei woi parandud sada.

86. Küssim. Kas woitwad weiksed rihsakas (rehhe alluses) petud sada?

Kostm. Kui toa uks wästo rihsalat on, nenda kui tännine tallorahwa seas wiis on, siis ei olle se hea. Parrem on, kui ellajad nisugguse lautas petakse, mis innimesse ello majast pisnud emale ja isseärranis on ehbitud.

87. Küssim. Kui saggedaste peab tubba pühhitud sama, et se ikka puhhas olleks?

Kostm. Ni ial, kui se rojaseks saab. Peäle sedda peab igga päwa toat pühhitama.

88. Küssim. Misleks aitab walgus toas?

Kostm. Seeks, et innimenne paljo löbbusam on, kui ta walges ehk selges toas ellab, omma maja tööd sedda parreminne woib teha, ja et temmale wähhemat piirgo tarwis lähhab põlletada. Ni kauaks, kui innimenne pimme toas ja ellajattega koos ellab, ni kauaks jääb temma rummataks ja pitkaldaseks, oisekui weis.

89. Küssim. Mis suggust wigga näitse weel tallo rahwa ello majade jures ollewad mis nenda kui nemmad tännine keigeennamiste sawad ehbitud?

Kostm. 1. Neile ei olle laud parrandad, ja sepärrast ei woi nemmad mitte öiete puhtaks hoitud sada, mis ommeti innimesse terwisse pärast wägga tarwis lähhab.

2. Se ei olle hea, et ahjo toast ketakse, ja sepärrast iggal päwal innimenne suitsus peab istuma. Se ei olle innimesse kopsule, egga filmadele hea, keigeennamiste mitte neile hea, kennel muudogi mitte õiget filma näggo, ehk haiged filmad on.

3. Ka saab tulli ahjus ehk koldes ni sandiste petud, et lapsed, wägga wannad innimesed, kiderwad, pimmed ja ni suggused innimesed, kennel lange többi ehk surrew haigus peäl kääb, fenna siise woitwad kukkuda ja ommast ellust ning terwisest ilma jääda. Se woiks se läbbi ärrahoitud sada, kui kolde auko ümber kääsi-puud ehk puwarjo saaksid tehtud.

4. Üllemal, kui on Yerno, tallina ja tartoris, ei näitse mitte, et tallo rahwa majadele lastist aknad ees olleksid, waid agga aukud seinas, mis nemmad külma ajal nartsadega finni pannewad. Ägga se wiis ei olle mitme asja pärast mitte hea. Seest nisuggune tubba ei olle öiete walge, ja rikkub siis innimesse filma näggo ärra. Ka ellab innimenne siis, kui sedda auko finni pannakse, ummukse, nenda, et ta ei woi öiete hinge takka sada, ja sest haugust,

Kui se kül nartsakaga kinni pandud on, tulleb ikka nisuggune fallaja tuul tuppa, mis inimesse terwist rikkub. Saremaal on kül selle polest parrem luggu, et keife tullorahwa ello majadele näikse lasist haknad ees ollewad; agga need peaksid ikka pisud suremad ollema, et toas ennam walget saaks olla.

VIII.

Sest, kui ihho wägga wallawaks sanud ja effitselt jälle külmaks läinud.

90. Kús si m. Kui innimenne ennast wägga on sundinud tö, jooksmisse, ja laulmisse läbbi ning mu wisil, nenda et temma ihho wägga sojaks sanud, mis peab temma siis teggema et pallaw ihho temma terwisese mitte kahho ei teeks?

Kost m. I. Temma ei pea siis mitte äkkitselt kauaks waggusi istuma ehk kauaks hingama, waid sedda teggema, mis siis hobbustega tehakse. Kui need on kangeste jooksnud, ehk wägga sunnitud, siis sawad nemmad ühheks ajaks kät piddi tasfaste jallutud, kunnid nemmad kord korrast jahhutanud. Kui nisuggust hobbust, mis kangeste on sunnitud, äkkitselt lastakse seis- ma jada, siis saaks temma warsi kangeks ja fiddewaks. Orse nenda on se luggu ka innimessega, innimenne peaks ommeti omma ennese terwisese pärrast ennam holelik ollema, kui omma hobbuse terwisese pärrast.

2. Kui inimesse ihho wägga pallawaks sanud, siis peab temma ennast hoidma, et ta mitte äkkitselt külmaks ei sa. Kui hobbused sojaks sanud, siis pannaakse tekkid nende peäle, selle pärrast, et nemmad mitte ni warsi ei pea külmaks sama. Innimenne peaks siis, kui temma ihho wägga sojaks sanud, ka rided üle panema, et higgi mitte äkkitselt ennast ihho sisse ei wea, ja temma siis mitte jooksta egga kopsu, ehk kuiwa többe ei sa.

3. Keigeennameste peab innimenne ennast hoidma, et ta sel ajal, kui temma ihho wägga soe on, mitte külma joma ajaga omma sissikonna äkkitselt külmaks ei te; sest on paljo inimesed kuiwa ehk kopsu többe sanud, on mitto aastad waesel ja häddalisel wisil ellanud ja ärrasurnud.

91. Kús si m. Agga kui inimessele wägga suurt janno on, mis ta siis peab teggema, et ta mitte külma jomaajaga ennesele hädda ei te, kui ihho wägga soe on?

Kost m. Mönned arwawad, et innimenne warsi pärrast sedda, kui ta külma jomaega joonud ikka peäle peab tööd teggema, jooksmata, ehk käima, et ta jälle sojaks saaks; siis peab külma jomaega mingisuggust wigga teggema. Agga se ei olle tössi, sest kui innimenne ka kümnekorda sest wigga ei sanud, siis woib se ommeti ükskord sündida, ja siis jääb ta omma ellamisest ilma. Innimesel peaks ommeti omma ello armsam ollema, kui et ta sedda nisuggusel wisil nouaks hoida, mis mitte kindel ei olle. Hobbustega on ni samma suggune

luggu. Ku hobbone pallawa peäte warfi jua sanud, ja warfi tedda jälle sunnitakse, siis woib hobbone kül tükkiks ajaks sest mitte wigga sada, agga wimaks rikkub se ommeti hobbust ärra ja siis woib temma rawwandust sada, ja jääb rikkutud ellajaks, ni kaua kui ta ellab.

92. Küssim. Ehk woib innimenne mõnda jomaega julgeminne, ilma wiggatama, kui mõnda teist, siis kui temma wägga sojaks sanud?

Kostm. Mõnned arwawad, et innimenne siis, kui temma wägga sojaks sanud, esmalt agga wina peab joma. Wiin on agga siis se pärrast parrem, et innimenne nisuggust külma jomaega mitte paljaks ühhe korraga ei wõtta, ning wiin ka warfi sel peäle jälle sojaks teeb. Agga kennele on siis ikka ni warfi wina kääs, kui ta pallawaks sanud.

93. Küssim. Eks õllut wägga sojaks sanud ihhole mitte parrem peaks ollema, kui mu teine jomaag?

Kostm. Se on keik üks puhhas. Kui innimenne agga külma jomaega sel ajal, kusta wägga soe on, joob, olgo õllut ehk muud, siis woib ta kopsu ehk kuirwa többe sada, keigeennamiste kui temma äkkitselt ja paljaks ühhel korral joob. Kui innimenne siis mitte ni kauaks ei woi oota, kuni temma ihho jahtunud on, siis joga temma keigewähemalt hiljokest, pitskalt, ehk riipago agga lonks hawalt, ja pidada go esimeest su täit ni kauaks ommas suus, kuni se pissut sojaks sanud ning mitte külmalst kurko ei lähä. Keige parrem on, kui innimesele, siis, kui ta wägga soja ihhus tunneb, um-

dest pissut leiba kääs on, ja sedda jomaaga siis kastab, kuni se läbbi liggund on, ja siis sest pissut sööb, siis kaub suur janno warfi, ja innimenne woib pärrast ilma wiggata külmalst jua. Sepärrast lastakse ka hobbused, mis sojaks sanud, esmalt pissut heino süa, ennego neid jodetakse, ja se on moistlik wiis. Nenda peaks innimenne ka omma ennese terwisse pärrast tegema.

94. Küssim. Kas külmi ikka agga siis wigga teeb, kui innimenne enne wägga soe olnud?

Kostm. Se woib ka mu wisil wigga tehha. Sest innimesse ihho on ikka soe, kui se siis sagele ehk äkkitselt külmaks saab, ehk kui se kauaks, ehk wägga kange külmas on, siis woib innimenne omma terwisse polest wigga sada. Ous innimesele ikka külmi, ja keigeennamiste ka ühtlasse niiske hingamisest, asse, siis woib temma pea jooksia többe sada ja ei woi kurja ilma nähha. Kul temma kauaks külmas on, ja weel peälegi märjaks saab, siis woib temma sest haigeks jääda, ehk kange külmi woib mõnned temma ihholikmist ärrawõtta, ehk temma isse woib kange külma ajal hopis ärrakülmada.

95. Küssim. Mis siis tehha on?

Kostm. Kui innimenne kauaks märja riidedega külmas olnud, siis peab temma ni nobbeste kui se ial woib olla, kuirwad rided üle aiama ja kääma, ehk mu wisil ennast ligutama, kuni ta sojaks saab. Kui innimenne kauaks kanges külmas olnud; siis ei pea temma mitte ni warfi wägga soja tuppä minnema, weel väheminne tulle jure astuma. Ärra külmand ih-

ho liikmed peavad bige job külmasse wee sisse pandud sama, ning mitte ei pea neid soja läbbi illes sullatutama; muido langewad nemmad ihhust ärra. Suggise ja kõrwade ajal, kui innimenne hopis naddale läbbi külmas tules ja wihma saddus olnud, mingo temma siis sauna. Se parrandab keik need pilsud wiggad, mis innimenne sest sanud.

96. Küssim. Jo siis innimenne ommeti hopis aasta läbbi igga laupäwal woib sauna minna? egga se temmale wigga ei te?

Kostim. Puhastamisse parrast on se kül hea ja tarwis. Agga saunas ennast wihtlema peaks temma agga suggise ning kõrwade ajal, ja kui se innimessele wägga tarwis lähhab. Sui ajal olleks se parrem, kui innimenne ennast agga külma wega pesseks. Sest misleks peaks innimenne sel ajal weel peäleigi saunas higgistama? Temma higgistab sui ajal muidogi kül ja wägga paljo higgistamine teeb innimesse ihho nõdraks. Sui ajal jookswa wee ehk jöggede sees ja merres omma ihho illeütise pesta, on weel parrem. Agga kui innimenne külmast tulest wigga sanud, siis woib temma kül ka sui ajal ennast saunas wihhelda. Wägga pallaw saun woib innimessele nenda sammoti ka wigga tehha, kui kange kül, keigeennamiste talwe ajal, kus innimenne pea sojas pea külmas on. Wannad innimessele woivad jubba ennam soja was topiddada, kui nored. Separrast peaksid siis nored agga ennast pessema, kui wannad ennast wihtlewad. Pead sepiga pesta, on mitto innimessele tarwis. Agga teetsega (ehk lehhelisega,

ehk lehhelisega) ei peaks ükski ial omma peat pessema; sest se teeb saggedaste pead kätasteks, sest tulles ka pea wallo, ja woib filmadele wigga tehha. Kes omma ihho puhtaks hoiab, sellele ei olle sedda tarwis.

97. Küssim. Misugguse haigusse wasto on siis saun?

Kostim. Misugguste wiggaduste wasto, mis külmast tulest tullad. Agga kui need jo wannaks sanud, siis ei aita ka saun saggedaste khtegi, ja kergita neid mittege.

98. Küssim. Eks saun mitte keige parras kcht olleks, kus kaima pealne naene woiks mahha sada?

Kostim. Kül ifka! kui saun agga mitte ennamaks, kui tubba ketud ou. Wägga soe saun woib nisugguse naesele wigga tehha, kennei muidogi kül hädda ja pallawat on.

99. Küssim. Eks saun mitte keige parras kcht haigedele peaks ollema?

Kostim. Jah, se on muidogi teada! Sest saunas on jo keik wagga ja rahhulinne asst, kus innimenne ka woib ennast enneminne puhastada. Ni paljo agga tulles se jures tähele panna, et haige innimenne mitte suitsu egga anro läbbi ei saaks waewatid, ja et seäl sees selge ning mitte pahha haiso ei olleks.

100. Küssim. Kas kül saun se kcht peaks ollema, kohhe lapsed ommad hallid nõddrad wannemad woiksid heita?

Kostim. Juumal hoitke! Laste kohhus on, et nemmad ommad wannad nõddrad ja kiddlewad wannemad peawad armsal wiisil harri-

ma, toitma, nende eest hoolt kandma ja nende pärrast tööd teggemad, nenda kui wannemad enesedda neile teinud.

Sirak. tark. v. 7, 28. „Nuusta omma nissa keigest süddamest, ja ärva unnusta mitte omma emma lapse-waewa. Mõtte et sa neist kolled sündinud, ja mis woid sa neile jälle tasuda, nenda kui nemmad sulle head teinud?“

IX.

Kui innimenne omma ihho liikmed peab hoidma.

101. Kússim. Kuida peab innimenne omma pead hoidma et sellele wigga ei sünni?

Kostm. Innimenne peab ni paljo, kui ta igganes woib, päwa ja õ ajal omma pead mitte kinni katma; sest et jubba juuksed pead katwad. Keigeennamiste ei pea innimenne mitte kui ajal willast ja weel wáhheirinne kassofa nahhast tehtud mütsid pehha pannema. Sest saab pea wággaga sojaks, werri tungib siis sedda ennam peasse, táid figgirwad siis paljo ennam ja kui wilne ehk kassofa nahhast tehtud müts kui ajal ifka peas on, siis sündiwad sest ka kárnad, lubja kárnad ja muud kárnad peas. Kui kül talwe ajal kassofa mütsid head kül on, siis ei pea neid ommeti mitte kui ajal páhha pantama, waid agga piggem kerged kúbbarad.

102. Kússim. Eks agga kui ajal pallaw pátke ei peaks palja peale wigga teggema?

Kostm. Ei mitte! Sedda náme jo neist lastest ja tüdrokuist, kes kui ajal palja peaga wálsjal ja keikis paikus káiwad, ja kenneel siiski keigeennamiste puhtam pea on, kui neile kes mütsid peas talluwad. Jése árranis on se siis hea, kui innimenne jubba lapse põlwest willunud on palja peaga káima.

103. Kússim. Misest tulleb pea-wallo?

Kostm. Keige suggusest:

- 1, sest, kui pea wággaga sojalt petakse,
- 2, kui innimenne omma peat, mis essties sojas olnud, ákkütselt lasteb kálmaks minna, et higgi warsti jälle peasse taggast langeb, ehk kinni jääb. Se sünnib siis, kui innimenne saunas olnud ja warsti pärrast sedda palja peaga oues, tules káib, ja keigeennamiste siis kui ta omma peat on pesenud, ning sedda mitte heásti ei olle kuitwatanud ja pealegi tule láhháb j. m. w.
- 3, kui innimenne kanged jomaajad, õllut ja wina paljuks on jonud.
- 4, kui innimenne porsa õllut on jonud.
- 5, kui innimenne sömissega omma kóhtoliaks on táitnud.
- 6, kui innimenne ummuksis on.
- 7, kui innimenne pea ja muud kárnad wággaga nobbeste on parrandanud ja sega ihhuuse aianud.
- 8, kui innimenne wingus olnud.
- 9, kui innimessele ifka kálmad, ja saggedaste mártjad ehk niisked jallad on.
- 10, ka weel mu teisest asjust, mis foggematta tullad ja ei woi árrahoitud sada; woib innimessele pea-wallo tulka.

II, wimaks saab innimenne pea tagga igga ühhe többe jures pea wallo tunda, mis mitte enne ei lõppe, kunni többi parrandud on. Sepärrast ei olle muud rohto nisugguse pea-wallo wasto, kui agga se robhi, mis többe wasto on.

104. Rüksim. Kuida woib siis innimenne pea-wallud ajada?

Kostm. Innimenne peab ennast keige se eest hoidma, ehk sedda enneest ärra saatma, mis sest pea-wallo tulleb. Sest kes liaste ei jo, se ei sa mitte õllest egga winast pea-wallo; kes liaste ei sõ, selle pea ei sa haigeks i. m. e.

105. Rüksim. Mis teeb filmadele wallo?

Kostm. Suits ning tolm ja põrm.

106. Rüksim. Ugga paljo innimesed ellawad ommeri suitsus ning tolmus, ja ei sa siiski mitte pimmeks?

Kostm. Kui nemmad ka mitte otsekohe pimmeks, ehk mitte warsti haiged filmad ei sa, siis sawad wimaks aega möda nende filmad ommeri wiggafeks. Sepärrast on jo tallo rahwa seas ikka ennam silma wiggadust nähha, kui saksa rahwa seas; sest et tallo rahwas ikka suitsus ja tolmus ellawad. Ja kui nende filmad haigeks sawad, siis on se raske nende filmad suitsus ja tolmus arstida ehk parrandada, ja nisuggune, kennel haiged filmad on, tunneb kül, kui wägga suits ja tolm temma haige filmadele wallo teggad.

107. Rüksim. Mis ei olle filmadele weel ennam mitte hea?

Kostm. Kui innimenne äkkiselt teine teise järvelé walget ja pimmedad, ja kui ta kauaks

fänget walgusse paistmist näab. Sepärrast ei olle hea kaua mürristamisse jures walto tulles, ehk ka päike siisse wadata. Nenda teeb se ka filmadele wigga, kui innimenne nisuggust tööd wägga pisiko walge jures teeb, mis peäle temma allati, peab waatma; sest sel wisil saab silma näggo wägga kängeste sunnitud.

108. Rüksim. Mis teeb weel filmadele wigga?

Kostm. Wägga kange pallaw, isseärranis siis, kui tuul mitte õige puhhas ei olle. Ka siis kui sõlised rummala arsti rohtudega on ihho siise aetud, saab innimenne saggedaste haiged filmad, kui ka sest jooksjä többest, mis pea seia, pea senna ihhuskargab. Jodikud sawad keige ennamiste punnased filmad sest, et neile sissekonnas paljo pallawad on.

109. Rüksim. Mis ninnale wigga teeb?

Kostm. Kui innimenne kange sojast kange külmasse, ehk kange külmast kangesojasse lähhäb, siis saab temma pea sulgo ninnase. Sedda woib innimenne ka sest sada, kui temma wägga soja ahjo peäl, ehk tulle äres maggab, nenda kui sedda keigeennamiste lastest näikse.

110. Rüksim. Kas ninnatubbakad wõtma hea olleks?

Kostm. Kui se wisiks woetud, siis ei olle se hea. Sest se teeb wimaks ninna ummuksis, ja rikkub haiso ärra, et innimenne ennam ei woi haista. Urwalt pisut tubbakast nuuskama woib kül mõnneforda hea olla, ja keigeennamiste siis, kui innimessele pea-wallo on, ning ka kui temma filmad kauaks punnased on.

III. Kússim. Kust tulleb, kui ninna werd jookseb?

Kostm. Nore innimestele tulleb se fest, kui neile paljo werd ihhus on, ja neile ei olle se mitte arrone assí. Ka nenda ninna, kes káima peál on, jookseb mõnnekorda werd. Mõnnekorda hakkab ninna ka siis werd jooksuma, kui innemenne raskeste haige on. Agga sel ajal ei pea se werre jooksminne kogguniste mitte kinni pantud sama, kui se ka wágga kauaks jookses, ja kui ka haige innimenne fest oimaseks saaks; fest kui ninna kange haigusse ajal paljo werd jookseb, siis jááb fest sesamma haigus wáhhemaks ja innimenne saab aega móda fest terweks. Kui agga sedda werd mis haigusse ajal innimesse ninnast jookseb, kinni pannakse, siis surreb haige, ehk jááb ommeti kaueminne haigeks ja temmale on siis ifka karta, et temma ses haigusse ses surreb.

II2. Kússim. Kuida pannakse sedda werd kinni, mis ninnast jookseb?

Kostm. Kange haigusse aial, kui jubba enne võltud, ei tohhi se werri, mis ninnast jookseb kogguniste mitte kinni pantud sada, ning ka siis mitte, kui terwe innimesse ninna werd jookseb. Kui agga ommeti ninnast úlle wágga kauaks liig paljo werd peaks jooksuma, siis pannakse kúlma weega ehk ádikaga, ehk winaga kastetud nartsakast ninna peále ja kúkkla aukusse. Kui se ei peaks aitama, siis pannakse jallad silmapilkmissse ajaks kúlma wee sisse.

II3. Kússim. Mis woib kórwadele wigga tehha?

Kostm. Wágga kerme paukominne, ja isse árranis siis, kui sedda koggematta ja ákkitselt kuultakse. Se woib innimest pea úrrikesseks ehk kauemaks ajaks kurdiks tehha. Kórwawoib ka wágga paksuks jáda, ja kórwá nenda kinni panna, et innimenne ei woi kuulda. Ka massakad woivad kórwasisse puggeda ja innimesse kuulmist wáhhendada ning rikkuda.

II4. Kússim. Mis seks hambad tarwis on?

Kostm. Seks, et innimenne woiks rákida ja roga purretada ehk nárrida.

II5. Kússim. Mitto hambad innimesele suus on?

Kostm. Laps saab, kinni ta seitse aastad wanna on, 20 hambad, mis pima hambuks nimmetakse, fest et nemmad jálle suust árra tullad, ning teised hambad nende asemil súndiwad, mis jáwad. Neist saab innimenne 7me aastast, kinni temma 10 aastad wanna on, 14 ehk ka 28 suhho wimaks tullad, kinni innimenne táis kaswand on, weel 4 jure, nenda, et siis innimessele, kennele keik hambad suus on, úlleúltse 32 hambad sawad olla.

II6. Kússim. Mis saggused nimmed on nende mitmesugguste hammastele?

Kostm. Need 4 hambad, mis ees úllal ja al suus on nimmetakse leikamisese hambuks. Need teised, mis warsi nende 4 essimeste jures mõllemis kúlges úllal suus náikse ollowad, sawad silma hambud nimmetud, ja neid, mis nende al wastako on, nimmetakse kóera-hambuks. Siis tullad mõllemis kúlges need purri-hambad. Mis siis weel

üllesedda wimaks näikse hambadest kuus olle-
wad, need sawad tarkusse = hambad sepär-
rast nimmetud, et nemmad saggedaste siis es-
sites iggemest wälja tullad, kui innimenne jub-
ba täis kaswand on.

117. Rüssim. Mis saggune hammas on
keige tuggewam?

Kostm. Kolmas purri hammas ofast, suus
kui neid purri hambud eest ofast toetaks. Eest
kui innimenne middagi, mis diete kõwra on,
tahhab katki hammustada, siis hammustab
temma sedda 3dama purrihambaga. Sesam-
ma hammas on keike hammaste seast, keike
wisim iggeme sees kinni, sest ei meie sedda
jubba ennesega ilmale tome, et kül ta esites
pärrast sedda, kui innimenne 7 aastad wan-
naks sanud, nähha on ehk iggemest wälja tul-
leb. Sepärrast on se wägga raske ja wägga
kartilik, kui sedda wälja kistakse.

118. Rüssim. Kust tulleb hamba wallo?

Kostm. Mitte kurja ilmast, egga rule ra-
wandusfest, egga mu nisuggusest, waid fest,
kui hammas isse wiggaseks sanud. Eest ter-
werwe hammas ei wallota ial.

119. Rüssim. Mis teeb hambad wigga-
seks?

Kostm. Kui innimenne liaste sõbb ning
joo. Sest ülle märkine sõminne ning jominne
rikkub kõhto ja werd ärra, sellest sünnib ham-
maste ümber nisuggune nütw ehk illa, mis sed-
da sille korra ümber hamba ärrasõbb nenda, et
hammas sest haigeks saab ja warri sedda en-
nam wallatub, kui innimenne agga pisut sõ-

moga sellese putub, ofsekui se suggu weikse sar-
we-süddamega siis on, kui weis tük sarwe ot-
fast on ärralükkand. Jubba sest ou ni mõnni
innimenne hamba wallo sanud, et temma wan-
nemad sel ajal, kui ta alles laps olli, temmale
õllut, wina, tuhwid andsid ja tedda liaste
lassid süa! Segga ollid nemmad temma kõhto
kiddewaks teinud ning rikkumid. Kui siis nisug-
guse innimessele wiggane hammas üksford suus
on, ja temmale on mu teine haigus ihhus, mis
muido kül löppeks, siis teeb sesamma haigus, et
wiggane hammas wallotab.

120. Rüssim. Mis tulleb siis tehha, et
hambad suus terweks jääksid?

Kostm. 1. Innimenne peab ommad hamb-
bad keigeennamiste sest ajast; kui temma jo 7
aastad wanna on, ikka puhtaks hoidma, et
mingisuggust hammaste wahhel ei jä; sest kui
middagi sellest, mis innimenne sõnud, hammaste
wahhel ikka jääb, siis rikkub se hamba ärra ja
teeb tedda aega möda haigeks.

2. Innimenne peab saggete, keigewähemast
homiko ja õhto ommad hambad külma weega
lopputama, ehk omma siud külma weega kur-
ristama, et se läbbi däl nütw hambadest saaks
ärra pestud ning siis hambad sest nütwast mitte
ei saaksid rikkutud egga sõdut.

3. Innimenne ei pea mitte asjota wägga
kõwrad asjad hammustama, et hamba jured
mitte wigga ei sa muido sünnib päise sure kibbe
walloga hamba-jure sees, kui kül hammas isse
terwe on.

4. Innimenne peab norelt sõmistä ning jomise

polest kasin ollema, et hopis temma ihho ja hambad terweks jääksid.

121. Küssim. Agga kui inimesele jubba hamba wallo on, mis siis tehha?

Kostm. Seks on kül mitmesuggused arsti rohud, ja sagedaste ei aita nemmad keif siis. Ei mitte; sest et hamba wallo sagedaste mu teisest haigussest tulleb, mis hopis ihho sees on. Agga kui dnaks södud hammas ärramurrab nenda, et sest wahheäär, ehk kilt, iggemes järrele jääb, mis wasto keel ennast õrub: siis peab se warsti piskokesse ja penikse wiliga ärra wilitud sama, sepärrast et muido, kui sedda ei tehta, keel sest ni wiggaseks woib sada, et inimesenne ses kele haigussest sureb. Sest se on kül nähtud, et sest, kui hamba tärraw kilt wasto keele õrub, sõbia kelesse sünnib, mis keelt hopis ärra sööb.

122. Küssim. Agga kui laps liad, ehk kahhefordsed hambad saab, mis peab siis tehtama?

Kostm. Se juhtub kül sagedaste siis, kui laps hambad murrab. Seal ei olle siis mu nou, kui agga et pima hammas peab wälja kistud sama, et uus hammas otseti woiks kaswada. Agga kui uus hammas jubba kiwaks läinud, siis peab laps isse mõnnekorda päwas sedda hammast senna külge muljama, kohhe ta peab otseks kaswama; siis ta jälle otseks saab. Agga sedda hammast peab siis pissi hiljokest muljutama, et laps sest mitte haiged ei sa; sest agga tassa, ehk pissut harwalt, woib nisuggune hammas senna jubhatud sada, kus ta otseti peab kaswama.

Ruppo ja sone lastmisest.

123. Küssim. Kas Ruppo lastminne inimesse ihho terwiseks peaks hea ollema?

Kostm. Kui inimesenne terwe on siis ei pea temma mingisuggust arsti rohto wõtma, weel wähheminne peab temma nisuggused asjad pruukima, mis mitte üksipainis terwisse hoidmiseks ühtegi ei aita, waid weel peälegi inimesest woib wad haigeks tehha. Ja kui seka ei olleks, siis wilutab temma ommeti omma ihho nisugguse arstimiseks, ja peab siis pärrast itka nisuggused asjad pruukima, ehk kui ta sedda ei te, siis jääb temma haigeks. Sega olleks jo otse nenda, kui wõttaks kegi omma wankri parrandada, kannel mingisuggust wigga ei olle; se olleks jo hopis asjata.

124. Küssim. Agga kui inimesenne haige on, eks ta siis ennesele peaks kuppo lastma?

Kostm. Siis on parrem sepärrast arstist nou küssida, kes üksi sedda moistab, kas se ka sel korral hea ja tarwis olleks, ehk mitte. Sest kuppo lastminne woib hea, agga ka pahha olla, ja se ei olle mitte ni suggune tühhine asji, et inimesenne sega woiks mängida nenda, kuidas temma isse tahhaks.

125. Küssim. Kas inimesenne omma terwisse pärrast igga aasta peab ennesele soont lastma?

Kostm. Sesamma wiis teie tallo rahwa sees on weel enam meletu, kui kuppo lastminne.

Misfuggust kasfo sate kül sest? Pennad head werd lasfete omma soonte seest jookoda ja santi werre sate jälle selle assemille. Sest 24 tunni sees on teile jälle nisammo paljo werd, kui teile enne sone lasfmist olnud. Sooned ei woi jo mitte ni tühhaks jada, kuida teie neid sone lasfmisse läb-
bt teinud, waid nemmad täitwad ennast jälle nobbeste werrega. Siis saab ühtlase ka sesamma werri teige sega seggatud, mis ühtegi ei kōi-
ba ja sepärast saab werri weel santimaks, kui ta enne olnud. Kas sefimmane wiis teie tallo rahwa seas siis kül tähhendaks omma ihho ter-
wiist hoidma, ehk efs se mitte nisamme paljo ep olle, kui omma ihho terwiist rikkuma, ennast nõd-
draks ja kiddewaks teggema? Agga kui innimen-
ne üksford willund on igga aasta ehk ennami
forda ennesele soont lasta, ja sepärast siis sag-
gedaste uut werd jure saab, siis sadab temma
ennesele sega ikka liga paljo werd; ja peab siis
sedda saggeminne eunesele soont lasfma, et ta
ikka nõddramaks ja temma ello ikka eunam
lühhendut saaks.

126. K ü s s i m. Agga kui innimenne haige on, kas ta siis ennesete peab soont lasfma?

R o s t m. Kui ial middagi haigussees suur-
wigga teeb ja karta on, siis on se tōeste sone lasf-
minne. Jummal pārrast, ārgo siis ükski hai-
gusse ajal omma pea ja mele järrele ennesete
soont lasfo, waid temma kūsfigo sepärast enne-
minne seätud tarka arstitt nou. Alkēuldes ārge
laske ennesete piggem miute soont, sest se on wāg-
ga arrone asfi, et sonelasfminne hea ehk tarwis
olleks. Keigeennamiste ei olle se mitte hea, ja

sest woib mõnni haigus peālegi kängemaks sada,
nenda, et innimenne sest surred, misseks sesamma
haigus siis mitte olleks sanud, kui haige inni-
menne ennesete ei olleks soont lasfnud.

127. K ü s s i m. Agga ni mitto innimessef
lasfwad ennesete soont ja ei surre siiski mitte,
ja ei sa mittege haigeks?

R o s t m. Sedda wigga, mis sone lasfmissest
tulleb, ei olle, isseārranis siis kui innimenne ter-
we on, mitte ni warfi nāhha, agga tōeste tul-
leb se ikka aega mõda kätte, ja haigusse ajal
nāikse sedda pea. Misfugguse pahhal wiist, en-
nesete omma mele järrele soont lasfma, on ikka
pea ehk hiljamine pahhad järgeb. Ma ei woi
teid siis mitte kül maenitseda, et teie ommeti
ennast wōttaksite issemelelisse sone lasfmisse eest
hoida.

128. K ü s s i m. Agga täht ramato (Kalendri)
sees loetakse ommeti, et se mõnnel pāwal hea
peab ollema, kui innimenne ennesete kuppō ja
soont lasseb?

R o s t m. Tōssi kül, Jummal parrako! Ag-
ga jummal andko sedda selle tottra innimessele
andeks kes sedda täht ramato sisse kirjotanud
ja teid waesi innimesse siis sega petnud. Kūsfige
agga igga ühhe seätud tarka Arstitt selle sone
lasfmisse pārrast, siis sate ikka kuulda, et se hea
ei olle, ja sate temmast ikka maenitsetud, et teie
nisfugguse karilikko asjaga, kui sone lasfminne
on, ei pea omma terwisse agga ello lahjuks
mitte māngima.

Ma lodan, et meie aulisseed kōhto wannemad
üksford ommeti wōtward kängeste kāsida, et

nifuggune h bbauksliik ja w gga tahhoteggew
rummalus t ht ramatudest peawad  rrabeide-
tud ja mitte ennam nende sisse t tkkitud sama.
Ka lodan minna, et meie aulised k hto wanne-
mad neid sone lastjad tallo rahwa seas aega m -
da w twad kangeste käskida, et nemmad om-
ma m rsoka-ammetit peawad mahhaj tma ning
mitte igga ühhele, kes sedda agga tahhab, ei
pea soont lastma. Need sammad innimesesed
ei moista sest  htegei ennam kui teised tallorah-
was,  ksp inis agga ni paljo, moistwad nem-
mad, kuid a nemmad omma ammeti r istaga
peawad soont lastma. Agga nemmad lastwad
mitte  ksp inis siis soont, millal kegi tallo rah-
wa seast sedda tahhab, waid ka sel k htas kus
temma sedda tahhab, olgo sasso k hha peal,
ehk kele peal, ehk peila peal, ehk mu k hha peal.
Kui pea woiw siis nifuggune õnnetus sündida,
kus ükski innimenne ei woi parrata? Ka last-
wad nemmad tallo rahwa innimeste sonest ni
paljo werd jooksta, kui temma isse tahhab.
Peale sedda raiuwad nemmad ni mitto soonde
sisse warsti teine teise j rrele, otsekui olleks se
nende ammet innimesi sellammas paikas tap-
pa, ehk neid ello ajani k ddewaks ja n ddrats
tehha. Ma ollen k l nifuggused innimesesed n h-
ha sanud, keddas tallo rahwa sonelastja olli
omma sonelastmisega wiggaselks teinud, ning
ka tapnud, mispärrast temma üksford peab
kangeste k stma.

XI.

W llujast ehk noidjast ning sola puhhajast.

129. K ssim. Kas k l kegi woiw w llujast
ehk noijast haigeks w llutud ehk haigeks lausa-
tud sada; ehk teiste sannadega: kas noija ehk
wõlluja innimessele woiw haigust panna?

Kostm. Ei mitte! sest sedda ei moista üks-
ki innimenne.

130. K ssim. Agga on jo ommeti neid
w llujaid, noiaid ja sola puhhajaid k l?

Kostm. K l on neid innimesi, kes enmast
 tlewad nifuggust kunsti moistwad; agga nem-
mad on ifka wallelikud ja petjad.

131. K ssim. Agga on jo ommeti m n-
ned innimesesed  rraw lletud ehk noiatud, ja
m nnele haigust pandud?

Kostm. Need ollid ifka nifuggused haigus-
sed ning juhtumised, missest teised innimesesed
ei teadnud, kust need tullid. Agga siiski ei
s ndinud nemmad mitte innelikko wiisi?

132. K ssim. Agga ommeti paljo inni-
mesesed uskuwad, et neid w llujaid, noiaid, ja
sola puhhajaid peab ollema?

Kostm. Sedda uskuwad agga rummalad.
Woiwikud innimesesed, k nnel ennam tarkust
peas on, ei usso nifuggust jälle asja, ja peak-
sid sedda ommeti parreminne moista ning tead-
ma, kui rummalad. K ssige agga ühhe kog-
gudusse  ppetajalt selle asja p rrast, siis w t-
tab temma teile t este täida, et need keik pal-

jad petjad on, kes ennast ütlevad wõlluda ehk noida moistwad; kui teie arstist sepärast küsite, kes ommeti ka ni mitto aastad haigusfed on õppind tundma, siis wõttab temma ka teile õõlda, et ükski wõlluja ehk noi ei woi wõllumisse läbbi haigust sata. Kui se woiks sündida, siis peaks jo õppetud arsi sedda kül parres minne moistma, kui rummal talloweg, kes agga selle polest tarkem teid on, et ta moistab teid petta. Temma tahhab, et teie tedda peate kartma, ehk et teie temma mele pärrast peate teggema, ehk et teie weel peälegi temmale midagi peate andma, ja kui teie sedda ei te; siis ehwardab temma wärssi teid ehk teie ellajad ärrawõlluda, ja ütleb kül weel peälegi, et ta sedda ja teist innimest jubba on ärrawõllunud. Piddage agga nisuggust lausojad warssi temma sannust kinni, ja käsige tedda ni warssi midagi ärrawõlluda, ja teie sate siis nähha, et temma sedda ei woi tehha. Siis wõttab temma kül teile se peäle nenda kosta: sedda ei woi ma nüüd warssi mitte tehha, seks peab mulle aega ollema, mu teisel ajal woin ma sedda kül; ehk ta ütleb ka nenda; mind ei olle nüüd ükski wihasstanud, agga kui ma esites wihasseks saan, siis ma wõllun warssi ärra ja muud tühhad san nad ennem. Sest näte siis warssi, et nisuggune innimmenne agga paljas kelm on. Kui temma moistaks wõlluda, ehk noida, siis woiks temma sedda jo warssi tehha. Oh! kui nisuggused kunsrid ma-ilmias olleksid, siis wõttaks kül ni mõni omma moisarannemale, omma Junkrule, omma kubjale ja kiltrile wõllumisse, ehk lauso

missega wigga tehha, ja siiski jäwad nennamad willumatta. Sest näte jo warssi, et need, kes ütewad ennast wõllujad ollewad, ühtegi sest ei wiista. Tühhi jut on ka se, kui mõned rummalast peast ütewad, et kurrat wõllujatele ehk tarsojatele peab abbiks ollema. Sest kurrat ei woi nüüd meie ajal ka ühtegi ennem tehha. Tõda on jo, kui p. kirri (2. Petr. 2, 4.) Jud. r. üleb, pimmedusse ahhelaittega 6. s. põrgo lühtitud, ja ärraantud, et tedda fohtopawani kinnipeaks, ja ei woi siis ma-ilmias mingisuggust tehha, weel wähheminne kni teie. Ka on jo p. kirjas (1. Jann. 3, 8.) selgeste luggeda, et Jummalal poeg seks ni awalikkuks sanud, et temma kurrati teud piddiärrarikkuma. Et meie nüüd sel risti-usso ajal isume, et Jesus kurratiteud on ärrarikkunud ja kurratit on ärrawoitnud; siis peame ka uskuma, et kurri waim ühhegi kurja innimesse ennem ei woi abbiks olla, muidu ei usu maie mitte Jesust et temma keikis woimust sanud. Ka on jo Jummal pühha, õige ja hea ja sepärast ei wõtta temma tõeste mitte kurja naise heita, et ta peaks kurjateggiale melewaldo andma teiste innimestele kahho ja hädda telha. Innimmenne peaks siis sedda mõda wägg rummal ollema, kui temma weel tahhaks uskuda, et tõeste wõllujad ehk solapuhhjad, ehk noiad olleksid.

133. Rõõsim. Agga õõltakse jo ommeti, et mõnne innimessele haigus on pantud?

Rõõsim. Sedda ütlevad agga õõse need rummalad, kes ei wiista egga tea, kust nisuggune haigus tulnud. Moistik õppetud arst

agga ei wõtta sedda ial õõlda, waid temmi teab kül, et nisuggune haigus ilma immeteggi-ta on sündinud, nenda kui keik muud haigusse.

134. Küssim. Agga kui wõllujad ehk laisjad ka mitte ei woi haigust panna, jo nemmid siis ommeti haigust woivad parrandada?

Kostm. Ka mitte, keige wähhemalt mite wõllumisise ehk lausomisisega. Uskuge wiswise, kui ni suggune kunst, haigusse palja sanna-ega parrandada, ma-ilmas olleks, siis ollesid arstid sedda kunsti tõste ka õppinud. Agga need teadwad kül, et sannad agga paljad annad on, ja ühtegi haigusse parrandamiseks ei woi aita. Kui kegi soo wet on jonud ja sellega ühtlase konna kuddo ehk munna on sise ne-land, ja se sest munnast sündinud kon tenmale kõhtus wallo ja hädda teeb, ning tae ka teaksid, et nisugguse innimesse kõhtus kon illeks, siiski ütlesite, se on temmale pantud. Tulge siis keik teie wõllujad, ehk noijad, ehk sola puh-hajad; ja kasfugo ommeti sedda sammat wil-lumist jätte wõllumisisega ärraaiada, ja nem-mad sawad siiski keik wimani naeruks olli! Gest nemmad ei woi keike omma sannade a naeruwäart kumbedega mitte sedda sata, et in-nimenne konna jälle wälja ofsendaks. Mis nem-mad kül siis woivad tehha? Mis on nende san-nad? ühtegi mu, kui agga hullo ehk meletõ in-nimesse sannad! mis need kül woivad ait? eks mitte keige wähhemalt moistikkud sannad peaksid parremad ollema? Agga ka need ei ri-ta siis ühtegi, kui ofsendamisese rohhto tarwis lähhäb. Peäle sedda on nende wõllujatte kon-

bed ja tembud diete petfikud, et neid ilka tul-leks naerda. Kas need ka middagi woivad aita?

135. Küssim. Agga õõldakse ommeti, et wõllujad mõnda innimest on aitnud?

Kostm. Jo teie ommeti ka ollete näinud, et mõnni kerge haigus ka saggedaste isseenneseft ärra kaddunt, ehk parremaks sanud, kui on roos, ehk iliting, kui agga mitte middagi külma ehk marga asja senna peäle ei pannakle. Kui siis jamps innimenne ommad tembud sel jures tei-nud, ja roos kaub otse sel ajal ärra, siis üttele warsti need naero wäart tembud on aitnud. Ag-ga se ei olle tõssi! need tembud ei olle middagi aitnud, waid se juhtus, et haigus otse sel ajal isseenneseft lõppes, ja se sünnib saggedaste. Pan-ge agga tähhele, kui saggedaste keik nisuggune nalja-heitminne ühtegi ei aita, siis sate kül näh-ha, et keik tühine on. Kui nisugguse petja sannad ning kumbed ei aita, siis wõttab tem-ma ennast sega wabbandada, et ta ütleb: Zum-mal teab, mis senna wahhele tulnud; ehk ta üt-leb: teine wõlluja on mulle sedda pusiks ehk melehaigusseks teinud, ehk mu tühha wisil wot-tab temma ennast wabbandada, mis kül seks selge tunnistusseks on, et keik nende kunstid pal-jas pettud on, missega nemmad neid petwad kes ussinad on keik uskuda. Ka jookswad nemmad warsti ärra, et siis nende jälged ei sa huffatud, ja se läbbi siis nende kunst neist ei ka-uks. Mis meletõ kõnne se on! Tõeste, nisuggune on kül hopis totter, kes ennast nisugguse innimesseft lasseb petta.

136. Küssim. Siis on se käl asjata, kui innimenne haigusse wõlluja jures abbi otsib?

Kostm. Jah tõeste! Eest temma ei woi jo teid aidata. Teie widate sega asjota omma aega, kui teie lähete wõllujat otsima, ja haigus läh hää sedda kängemaks, midda wannemaks teie aja witusse lääbi haigus saab, nenda et keige tarkem arst wimaks ennem ei woi aita. Peäle sedda on se rahha, mis teie nisugguste petjattele annate, ärrawissatud. Kui teie se wasto selles rahha eest, mis teie wõllujattele asjata annate, need rohhud, mis arst teile haigusse wasto nimmetab ehk pappri peäle kirjotab, apteki peält ostafsite, siis saaks ni mõnni haige innimenne teie seas terweks, ja weel enneminne, kui wõllomisse lääbi. Nuustage siis eddespidi Jummalat ja tehke selle terwe moistusse järrele mis Jummal teile annud. Prukige ommas haigusse nisuggused rohhud, mis Jummal seks nouuks lasseb kaswada, et nende lääbi innimenne jälle omma terwist woiks kätte sada. Kui teie haiged ollete, siis otsige nisugguste meeste jures abbi, kes haigusse ja need arsti rohhud, mis haigusse wasto on, hästi tundwad ja moistwad neid seks walmistada, ja kes kohto polest. Kui tarkad arstid seks nouks seätud on ja sübba sanud, et nemmad woiwad arstida. Algga kui kegi tahaks isseennest tulla teid wõllumisfega haigusse aitada, siis andke tedda warri kohto holeks, et nisuggune petja sellepärast nuhtlust saaks, et ta omma wallega teid püdis risuda ja narrida. Algga sedda wõrwad käl nisuggused innimesed wimaks siis isseennest mahha jätta, kui teie

algga ni moistlikkud wõttate olla, et eeie neid ial ennem ei ussu.

5. Mos. 18, 10. 11. 12. // So seast ei pea leitama — ei õnne-andjat, egga sedda, kes pilwest lausub, egga noida, egga wallo-wõtriad, egga sedda, kes noia kääst küsib. — Eest iggamees, kes sedda teeb, on Jehowale kui üks hirmus asfi. //

Sirak. tark. r. 38, 4. 7. 8. // Isand on arsti-rohhud Ma seest lonud, ja moistlik mees ei põlga neid mitte. Nende rohtudega on ta parrandanud, ja temma wallo ärrawõtinud. Apteeker teeb neist salwi, ja ei woi Isanda teggusid mitte keik wäljaräkida. //

Sirak. tark. r. 38, 1. 2. 3. 12. // Nuusta arsti, nenda kui kohhus on, ja omma tarwisdusseks, sest Isand on tedda ka lonud. Eest terweks-teggeminne tulleb Isanda kääst, ja arst saab andid kunnirga kääst. Mis arst moistab, se üllendab tedda, ja sured isfandab pannewad tedda immeks. Pärast kääsi arsti tulla, sest Isand on tedda ka tonud, ja ärralasse tedda ennest ärra, et tedda sul tarwis on. //

Luk. 5, 31. // Meil, kes terwed on, ei olle arsti tarwis, waid haigedel. //

Teine Jaggo.

Monnesugguse haigussest.

XII.

Mis inimenne illeüldes haigusse ajal peab teggema.

137. Küsim. Kui siis fegi haige on, mis peab siis tehtama?

Kostm. Inimenne peab siis ni pea, kui ial woib sündida, Abbi otsima, et haige jälle terweks saaks.

138. Küsim. Eks se kül ei olleks, kui inimeme pühapäwal teiste läbbi, kes kirikute lähwad, õppetaja käest arsti rohto lasseb palluda, ehk aega möda moisa wannemilt nou käsib?

Kostm. Se ei olle kül. Sest senniks, kui fegi kirikul lähhab, woib haige inimenne kes teab jubba ärrasurra. Ka ei woi õppetaja, kui temma ka hea melega tahhaks, teile selle haige pärrast, kes teie majas on, mitte ikka heat nou anda; sest se ei olle jo mitte temma ammet, et ta ka ihho haigusfed peaks arstima. Kui siis ka õppetaja mõnneforda teaks, mis haige inimmesfele hea olleks, siis ei olle jo temmale ommeti mitte apteki ommas majas. Temmale ei olle siis mitte ikka need arsti-rohhud, mis haigele tarwis lähwad, ja ei woi parrata, ning teie peate siis ommeti linna minnema. Senniks agga saab ikka ennam aega wiwitud, haige inimenne jääb ikka kaueminne omma häddusse ja

wallusse ja temma haigus saab ikka hälemaks ja weel peälegi ni kangeks, et surretab, missels fesamma haigus ei olleks sanud, kui teie warsti haigusse hakkatusses arsti jure olleksite lainud abbi otsima. Sellega on nisamma suggune luggu, kui teie agga aega möda tahhaksite moisa wannema käest nou käsida. Agga ommeti on parrem, kui teie warsti, ni pea kui fegi teie majas haigeks saab, sedda moisas teada annate. Sest kui ka moisa wannemisfe teile mitte ikka arsti rohto ei woi anda, siis kannab temma ommeti enneminne se eest hoolt, et Arst ja arsti rohto saaks todut, ja teab ommeti enneminne õõlda, kas ni noppeste abbi tarwis lähhab, ehk kas sellega weel aega woiks olla.

139. Küsim. Mis peab siis senniks haige inimmesfega tehtama, kunni fegi lähhab abbi otsima?

Kostm. Kui haigele mitte kange soja többe ei olle ja temma tassast sõmist wantri ehk ree peäl maas olles woiks masto piddada, siis on se ikka parrem, kui teie tedda isse arsti jure wite, et arst tedda isse nähha saaks ja temmaga isse woiks räkida. Edeste, siis woib haige inimenne sedda nobbeminne terweks sada. Agga kui teie sedda ei woi tehha, siis murresege senniks temmale heat ja pehmet asset, et temmale maas olles mitte wägga soe egga wägga külm ei olleks. Kandke ka se eest hoolt, et temma mitte suitsust egga tolmust ei sa waewaud, et mitte ellajad temmaga ühhes toas ei olle ja et teik wiimani diete puhhas olleks. Sowige temmale rahho, ja waatke sepärrast õige hoie

ga se peäle, et keif temma ümber waggusi olleks ja temma rahhoga woiks omma assemel olla. Andko temmale agga leiba wet jua, agga ärge tedda mitte ei sundige middagi süa, kui temmale mitte ihaldust ei olle. Standke se eest hooft, et haige sagedaste joob, ifka nattuke haahalt, ja et ta middagi muud ei jo, kui agga paliast wet, kus sisse küsetud leiba korofest on pantud. Ehk wallage ühhe pisfokesse lusiko täis oddra tangude peäle wet, pange pari terrakesfed sola ka fenna wee sisse, laske sedda tulle peäl kües agga üksford katlas tousta, kurnage sedda siis puhta rettikko ehk nartsaka läbbi, ning laske ärrajahutada. Sedda woib haige innimenne jua. Kui temmale wallo köhtus on, siis wallage ühhe topi täis lilles kedetud wet näppo täwwe kommeli ditsede, ehk raud reia rohho ditsede ning lehhede peäle, ning laske sedda ni kauaks seista, kuni se külmafs sanud; siis wallage wet wõhtude peält ärra, ning sedda wet andke haigete jua. Agga keelge tedda kängeste, et ta kogguniste mitte öllut, egga wina, egga happo taari ei jo, missest haigus weel kängemafs lähhäb, ja haige innimenne ei woi enne rammo sada, kuni haigus hõpis temmast lahkund on.

Murretsäge ka se eest, et haigete ifka puhhas asse olleks, ja tedda ifka puhhaste petaks. Keelge neile, kes haige jures on, kinnitage, et nemmad temmale wõtwad saggele jua pakkuda, kui temma isse ei küssi ehk ei woi küsida. Kui haige hoidia temma jurest peab ärraminema, siis sago jomaaeg nenda haige asseme jure pantud, et ta sedda maas alles isse woiks kätte sada.

Nisugguse haigete on ka tarwis, et ta iggapäwa omma asja peäle wälja lähhäb ehk rojastab, olgo et ta middagi sõnud ehk mitte. Agga kui temmale sõma issaldust ei olle, siis on parrem, et ta mingisuggust ei sõ; agga siiski peab ta iggapäwa üksford teggema, ehk rojastama, sedda ütlewad keif arstid. Kui siis haige ummuksis on, siis leikage tükki sepi nenda, et se pisfokse sõrme otfa sarnatseks jääb, mis haige innimenne isse ennesele taggand woib sisse pista, küt ta siis hakkab teggema ehk rojastama. Kui sepi ei olle majas, siis woib ka künla allamine otsseks nouuks woetud sada.

140. Küsim. Mis nisuggune innimenne peab teggema, kes arsti jure saab läffitud, haige innimesse pärrast nou küsida?

Koostm. Nisuggune küsfigo esmalt haige käästige hõlega: mil wisil haigus temmale hakkannud? Kas ta enne sedda ennast olli wihhastanud, ehk kohkunud, ehk liaste jonud, ehk liaste sõnud, ehk kas temmale enne sedda nalga olnud? Kas ta enne sedda terwe olnud, ehk misuggust wigadust temma enne omma haigust ihhus tunnud? Kas haigus temmale äkkitselt tulnud, ehk kasta jo ammo kiddus? Kas haigus külmatamisega hakkand, ehk mil wõsit? Ka waatko temma haige innimesse keelt, misuggune se on, kas ta punnane, ehk walge, kolne, ehk tumme farwane on? Temma küsfigo haige innimesse kääst, kas temmale keigeennamiste homiko ajal wihha ehk sant maggo suus olnud, ehk weelgi on? kuida luggu temma süddame kohtas on, kas se wallotab, täis ja rõhutatud, ehk ferge ja löbbus on?

Kas temmale wallo kõhtus, ehk keige lu kontide sees on? Kas ta omma asja parrast iggapa wa wäljas käib, ehk kui kauaks temma ummuksis olnud, ehk kas temmale kõht järrele on? Kas temma jallad wallotawad, ehk wägga nõddrad on? Kas ta üse maggab, ehk mitte? Kas ta higgaistab? Kas temmal weel söma isfaldust on? Keige selle järrele, ja mis weel muud woib täh: hele pantud sada, peab se, kes haige innimesse parrast arsti jure lähhab abbi otsima, sure hõlega küsima, et ta siis arstile woiks wastust anda, kui se jälle temmast wottab keik selle parrast küsida.

141. Küsim. Mis tulleb siis tehha, kui arstilt rohhto todut on?

Kostm. Siis peab se eest hwoit kantud sama, et arsti rohhi umbest nenda saaks pruhtitud, ja haigile sisse antud, kui Arst käsnuud. Sest misuggused moistmatta innimesed on ka, kes ütewad: mis woib kül üks lusika täis aitada, ja siis ennam sisse andwad mõttedes: paljo peab ka paljo aitama. Agga se on otse wägga paljus, kui innimesed haigele ennam sisse andwad, kui arst käsnuud, ja sest woib haige surra, kui se, Jummal parragol saggedaste on sündinud. Nemmad peaksid arsti uskuma, ja diete tähhele pannema ja otse sedda möda teggema, mis arst käsib. Kül arst isse teab ja moistab, kui paljo rohhto haigele hawalt tulleb sisse anda, ja ta olleks kül käsnuud ennam sisse anda, kui se agga haigele olleks hea olnud.

Nenda sammoiti peawad ka need, kes haige innimesest harrwad, ikka se peäle waatma, et haige

bigel ajal rohhto sisse wõttaks, ikka sel ajal, kui arst käsnuud; sest sedda ei käsatakse ka mitte asiata.

142. Küsim. Mis tulleb siis tehha, kui arsti rohhi ei olle aitnud?

Kostm. On arsti rohhi otfa sanud ning haige innimenne weel terwe ei olle, siis peab warfi jälle arsti jure täkkitud ja temmale teada antud sama, kuidas lugga parrast selle rohho sisse wõtmist haigega on; sest misuggused puud ei lange saggedaste mitte ühhe napsoga. Saggedaste on mitmesuggused rohhud tarwis; agga arst peab teadma, kuidas luggu endise rohhoaga olnud, kas se middagi aitnud ehk mitte ja misuggne järg sest olnud.

143. Küsim. Mis tulleb siis tehha kui haige innimenne terweks sarnd?

Kostm. Siis peab tedda maenitsetama, et ta sömisse ning jomisse polest diete käsni olleks, piggem saggedaste, ja ikka pisisui hawalt sööks; agga temma ei pea mitte ühhel korral kõhto täitma, muido saab temma sest haigemaks, kui temma enne olnud, ehk ta surreb weel pealegi sest, et ta Jummal ande paljaks wõtnud.

Siraf. 1, r. 38, 9. //Laps, ärra olle hõleto ommas haigusfes."

XIII.

S o j a t ö b b e s t.

144. Küsim. Mis sest tunnukse, et keigile soja többe on?

Kostm. Misuggune hakkab esmalt külmeta-
ma, siis touseb jälle pärrast sedda temma ih-
hus suur pallaw, mis siis ikka temmale jääb.
Temmale on ägatust ehk põritust, temma on
nõrk, temma saab lude wallo, pea wallo, ja
keige ennamiste ei olle temmale söma isfaldust,
ja se wasto on temmale paljo panna.

145. Küssim. Kas soe többi ikka ühhe sug-
gune on?

Kostm. Ei olle mitte! Mõnesuggused többed
sawad soja ehk pallawa haigusseks nimmetud
sepärrast, et need agga üksford külmetamisega
hakkawad ja pärrast sedda ikka nende jures pal-
law on, ja keigeennamiste 21 päwa pärrast in-
nimenne nähha saab, kuida nendega järg on.

146. Küssim. Kas siis ka need soja töb-
bed mitmesugguse wisil peäwad arstitud sama?

Kostm. Jah kül! Arst peab mitmesuggused
rohhud andma sedda möda, kuida need soja töb-
bed on. Agga se wiis, kuida teie haiged soja
haigusse ajal peate harrima ja hoidma, on ik-
ka keige sugguse soja többe ajal ühhesuggune,
nenda kui XII. sai õppetud.

147. Küssim. Kas haige innimenne, kui
temmale wägga soe on, ka külma jomaaega
tõhhib jua?

Kostm. Kül ikka! Temma peab agga sag-
gedaste ja pisfut hawalt joma. Agga mõne mu
tõbbe jures on kül parrem, kui temma leiget
jomaaega joo, kui on werrise kõhho többe ajal,
ehk kui temmale pistmist rindas, ehk kui temmale
kange kõhha on ja mu teise többe jures. Agga
sedda wõttab kül jubba arst õõlda.

148. Küssim. Kui agga haige innimenne
isfe ihaldab sija, mis woib temmale siis antud
sada?

Kostm. Tango leent, walmis sanud marjo
ja pu wilja, agga mitte lihha, egga woid, eg-
ga munne.

149. Küssim. Kas hea olleks, kui haige
jure suitsetakse?

Kostm. Suitsetamine ei aita muud ühte-
gi, kui agga et innimenne dala haifo ühheks
ajaks ninnasse ei sa. Agga sant aur on ja
jääb siiski ikka toas, kus haige maas on, ja
saab suitsetamise läbbi weel ennamaks. Kui
agga werste tule õh uest tupp lastakse tulla
ja tubba ka puhtaks petakse, siis ei olle suite-
tamist mitte tarwis ja haigele saab ka löbbu-
sam suggu olla.

150. Küssim. Kas woib misuggune haige in-
nimenne, kennel soe többi on, sauna witud sada?

Kostm. Ei, Jummalä pärrast, mitte!

151. Küssim. Kas woib misuggusele, ken-
nel soe többi on, soont ehk kuppo lastud sada?

Kostm. Kui Arst sedda on käskinud, siis
kül, agga muido fogguniste mitte! sest woib pea
haige innimenne surra.

152. Küssim. Kas se ka haige innimesse par-
randamiseseks aitaks, kui temma haigusse ajal
hästi saab harritud ja hoitud?

Kostm. See on kül teada! kui haiget häs-
ti, holetikkult ja armsaste harritakse ja hoitakse,
siis woib temma se läbbi enneminne ommast
haigussest peästetud sada, mis arsti rohhi üksi
mitte ei olleks woinud tehha.

W i l l o t ö b b e s t.

153. Rõssim. Misest tunnukse, et tegile willo tõbbe on?

Rõssim. Eest, kui haige külmetab, siis pal-lawaks saab ja siis higgistab, ja parrast sedda jälle näitab terwe ollewad; agga kui temma reisel, kolmandamal, ehk näljandamal päwal jälle ueste külmetab, pallawat tunneb ja hig-gistab.

154. Rõssim. Eks woiks inimenne willo tõbbe ilma arstita isse parrandada?

Rõssim. Ei mitte! Sedda peab inimenne arsti hõleks jätma; sest se ei woi mitte ikka ühhesugguse rohoga parrandud sada. Peate sedda, kui seks mitte õiged rohud haigese ei au-takse, siis tulleb willo tõbbest wõ tõbbi, ja siis sureb haige inimenne keigeenamiste. Ka woib nisugguste rohtude läbbi, mis seks ei kõlba, wille tõbbi enne aega aetud sada, ja siis tullad sest mu teised wiggadused, mis inimessesele ello ajani jäwad, ja weel õalemad on, kui willo tõbbi.

155. Rõssim. Kui kauaks saab siis inni-messesele willo tõbbe olla?

Rõssim. Sagedaste kauemaks, kui se inni-messe mele parrast on, ning ka siis kauaks, kui ksil teige parremad arsti-rohhud on woetud, se-parrast on tarwis, ei inimessesele kannatlik meel peab ollema. Inimenne ei pea siis need arsti-rohhud, mis ta arstist sanud, mitte ni warji ärra heitma, kui nemmad ni pea ei aita; ward

neid ikka peate pruukima, kuni willo tõbbi ih-hust hopis lahkund on, ja weel mõnda aega parrast sedda, et willo tõbbi mitte jälle ei tul-leks.

156. Rõssim. Misest woib willo tõbbi ueste jälle inimessesele tulla?

Rõssim. Sagedaste sest, kui inimenne ag-ga pissud hõleto olnud. Keigeenamiste tulleb willo tõbbi sees ueste jälle, kui inimenne, fen-nel se pissut aega enne olnud, liaste sõbb, ehk kui ta kõrwad ja uggewat roga ühhe korraga paljaks sõbb, ehk kui temma paljo õliut ja wi-na joob.

157. Rõssim. Kui kauaks on inimessesele karta, et ta ueste jälle willo tõbbe woib sada?

Rõssim. Kui temmale nisuggune willo tõbbi olnud, mis iggal 3damal päwal jälle tulleb siis on temmale 3 nädalad karta, et ta sedda ueste jälle saab. Ni kauaks peab ta siis ennast õi-ge hõlega hoidma ja teige as polest kassin ollema.

158. Rõssim. Mis peab willo tõbbine hai-ge ni kaua, kui temmale willo tõbbe on teg-gema?

Rõssim. Senniks, kui temma külmetab, on temmale suurt jannu. Agga kui temma sel ajal paljo joob, siis ei olle se temmale mitte heaks kui temma siis ka külma jomaaega joob, siis külmetab temma sedda kauemine. Temma jogo sel ajal siis agga wägga pissut, ni paljo et ta agga suud lastaks, ja teige parrem on, kui temma kōmmeli tee-wet joob. Sedda tee-wet tehakse sel wiisil: ühhe näppo rawwe kōm-

milli bitsede peäle wallatakse topi täis kewa wet. Sedda sammata wet woib ta keige haigusse ajal iggapäwa jua.

159. Küsim. Mis peab haige siis teggema, kui külmetamine möda läinud?

Kostm. Siis on temmale wägga soe ihhus, ja sel ajal woib ta külmat jua, saggeie, agga mitte paluks ühhel korral. Temma jomaaeg woib siis külmaks sanud komeelli tee-wessi, ehk leiba-wessi, ehk tango-wessi olla.

160. Küsim. Mis ta siis peab teggema?

Kostm. Siis hakkab haige higgistama, ja temma wottab siis kül maggada. Kui ta on higgistanud, siis tunneb haige ennast otsekui terve ollewad. Agga temma ei pea mitte är-raunnustama, et ta siiski haige on, ja sömisse ning jomisse polest peab ta õige kassin ollema.

XV.

Rubbidest ehk rougedest.

161. Küsim. Mis tulleb rubbide ehk rougede jures tehha?

Kostm. Rubbid ehk rouged on ka otsekui pallaw haigus ehk soe többi, ja nende jures tulleb ka keik sedda tehha, mis jubba sojast többest õppetud on. Kui kegi rubbisid ehk rougid saab, siis peab warri sepärrast Arsti jures abbi otstitud sama. Parrem olleks kül, kui innimesed omnad lapsed lassiks uel wisil rubbise panna, mis nüüd warri-rubbiks nimmetakse. Nisugguse pantud rubbise ei surri ükski, kui

jubba surem hull sedda ussub ja moistab, ning sepärrast keelmatta uel wisil, ehk warjo-rubbise ummad lapsed lassib panna. Kui agga keige lastele nisuggused rubbid saaksid pantud, siis olleks mitte ennam karta, et kegi sure rubbise surreks, ehk suurde rubbide läbbi kidemaks, ehk pallest jölledaks saaks. Kui keige lastele nisuggused warri-rubbid peaks pantud sama, siis saaksid ka sured rubbid, ehk rouged, hopis meste seas ärrakautud.

162. Küsim. Mitto suggused rubbid, ehk rouged, on innimeste seas nähha?

Kostm. Mitmesuggused muud teised karnad ja wistrad, ehk plekkisid on weel, mis tallo rahwa seas ka rubbiks, ehk rougiks nimmetakse. Neid on 1, Tule rubbid, mis pea tagga nisamme suggused näitwad olla, kui sured rubbid, agga se on arrone assi, et nende sees mädada sünnib, waid nende sees näitse agga keige ennamiste wessi ollewad. Lapsed, kenneel nisuggused rubbid on, ei olle mitte wägga haiged, ja ühheksamal päwal kadduwad needsammad rubbid jälle ärra. Nende jures tehakse siis keik, mis soia többe jures tarwis lähhäb. Neist polle suurt hädda karta.

163. Küsim. Kuida nisuggused lapsed sawad harritud, ehk hoitud, kenneel tuleb rubbid on?

Kostm. Otse nenda kui need, kenneel soe többi on.

164. Küsim. Kuida neid teisi suggused rubbisid nimmetakse?

Kostm. 2. Leet rubbid, ehk leetid, ehk leeti. Need on ihho peäl otse nenda nähha, kui ollek

sid kirjud ihho kirjaks sõnud, ja sel jures kõh-
hiwad haiged kangeste. Misuggused rubbid on
monneforda wägga pahhad, ja siis lähhab arst-
ti abbi wägga tarwis.

165. Küsim. Kuida neid lapsi harritakse
ja hoitakse, kennele letrid ehk leet rubbid on?

Kostm. Kui neid, kennele sbe többi on.
Peäle sedda woib topi täis kedetud wet ühhe
näppo täwwe roud reia rohto peäle wallatud,
ühhe lusika täis met senna jure pantud, niag
siis haige innemessele sojalt jua antud soda.
Ka peab se eest murret petud sama, et haige
sure holega ennast ifka sojas hoiaks. Ees kui
nisuggune haige innimenne pissut külmaks aab,
siis lõwad leetrid ihhuse, ja kadduwad wägga
noppesse ihho peält ärra, ja siis surreb nisug-
gune haige, ehk ta saab kuirwa többe, ehk wee
többe, missest temma ka ärra surreb.

166. Küsim. Agga kui letrid on ihho sisse
lõnud, mis siis tehha?

Kostm. Siis näppo täwwe ledri pu ehk
wledri pu õitsede peäle wallatakse topi täis ke-
detud wet, senna siisse pannakse lusika täis wet
ja sedda antakse siis haigele sojalt jua ni kauaks,
kunni letrid jälle ihhust wälja lõwod ehk ihho
peäl jälle nähha on.

167. Küsim. Kas muud ei olle tarwis
tehha, kui agga sedda?

Kostm. Jah weel! Keik, mis selle haigusse
ajal tal haigele sünnib ehk juhtub, peab warsti
arstile teada andud sama, et temma sedda en-
nam abbiks woiks olla. Kui nisuggune inni-
menne ka jubba hõpisi sest samnast haigussest

on peäsnud, siiski peab temma ennast weel pari
nädalad willo tulle eest hoidma, et wiimne lug-
gu mitte pahhemaks ei lähha, kui esimesse.

168. Küsim. Kuida kolmast suggu rub-
bist nimmetakse?

Kostm. 3, Neid nimmetakse saksa keele wriis-
lisk. Need on terrawad punnased wistrid ehk
wistrid innimesse ihho nähha peäl, mis kat-
sudes karmed on. Kennele neid on, nisuggune
on ka monneford wägga haige.

169. Küsim. Mis nisugguse haigusse ju-
res tulleb tehha?

Kostm. Siis peab sedda õige holega teh-
tama, mis arst õppetab. Keigeennamiste peab
dieta pärrakulatud sama, kas haige ka igga
päwa omma asja peäl wäljas käinud, kui se
ei sünni, siis peab temmale sepi pilliga, ehk
kõnla otsaga abbiks tulles, nenda kui jubba
enne sai õppetud selle pärrast teggema, kui in-
nimenne ummuksis on. Ka se eest peab hooft
kandud sama, et haige sagedaste leiba-
ehk tango wet joob, ning ka, et mitte sullaja egga
mingisuggust tuult temma peäle ei tulle, ja tem-
ma siiski müte wägga sojalt ei sa petud.

170. Küsim. Kuida näljast suggu rub-
bist nimmetakse?

Kostm. 4, Neid nimmetakse elkiad. Neid
tunnusse sest, et selle haige innimesse ihho peäl
sured punnased plekkid wälja lõwod ja emast
latale aiawad, nenda et haige külleültsse, ehk suur
ossa ihho peäl nätkse elkias punnane ollewad.

171. Küsim. Mis siis peab tehtama?

Kostm. Nisuggune haige innimenne peab

saggele joma, agga jomaæg ei pea ial mitte kulum, waid ikka leige ollema; sest keigeennamiste on nisuggusse haige kurl ka haige. Sepärrast peab temmale salwei rohto weega kerdetud sama, kus sisse pissut met pannakse. Sellesamma weega peab haige saggele kurgust karristama, ja siis jälle wälja sülgima, kuni arst middagi parremat annab.

Ka nisuggused haiged peawad ni hästi haigusse ajal, kui ka siis, kui nemmad terweks sanud ja weel pari nädaled pärrast sedda ennast willo tule eest hoidma. Sest nende ihho nahk forib kui jahho peält ärra, ja ni kauaks, kui se sünnib peawad nemmad sojalt hoitud sama, ja nemmad peawad ikka weel saggele kerges jomaägga joma.

172. Küssim. Kas warri ehk ued rubbid, mis nüüd pannakse, feik need näsjasuggused rubbid woitwad ärrahoida?

Kostm. Ei mitte! waid nemmad on agga suurde rubbide ehk rougede wasto, ja need on need feike pahhamad feikidest.

XVI.

Kurgo többeft.

173. Küssim. Mis woib kurgo haigus tähendada?

Kostm. Se woib wägga dala haigust tähendada. Mõnni innimenne tunneb aeg ajalt ikka suremat wallo kurlus, mis pittkalt kangemaks lähhäb, ja kui haige mitte abbi se was-

to otfinud, siis wannaks saab. Kui siis nisugguse haige juhho wadetakse, siis näikse keigeennamiste tagga kurlus, kurgo nisfa ümber, walge ollewad, ehk paised ollewad, mis walged nähha on. Ehk se näitab ka kurga nisfa ümber kui katketud ja karristud ollewad, nenda et tükkid rippuwad. Keigeennamiste kaebab nisuggune innimenne ka, et ta õse ei sa hästi maggada, ja et temmale kontide wallo on. Nisuggusse haige innimessega ei pea teie polestki mitte teggemist piddama, waid warfi arsti jures temmale abbi oisima. Sest nisuggusse innimessele on suur haigus, ehk wrantsofi haigus. Se hakkab keige nende külgesse, kes nisuggusse haige innimesse jures maggawad, temmaga ühest kannust jowad, ehk temmaga ühhest lufkast söwad, ja kenne peäle agga temma hinge aur käib. Sepärrast hoidko iggalks ennast nisuggusse haige innimesse cest, kes sedda sammat haigust ei tahha sada.

174. Küssim. Kas weel muud kurgo haigusid on?

Kostm. Jah on weel! Sest mõnne korda sünnib kurl äkkitselt haigeks, siis on su seest piddi punnane ja neelminne saab warfi kibbedaks.

175. Küssim. Mis siis tulleb tehha, kui kurl sel wisil haige on?

Kostm. Siis peab ka arsti jures abbi otitud sama. Agga ni paljo peab warfi sündima, et selle haigele nisuggust wet tehakse, missega temma kurgust woib kurristada. Kui da nisuggust wet tehakse, sedda on jubba en-

ne õppetud (XV. 171. Kõõsim.) Kui seks nouuks mitte salwei rohto ei moi sada, siis woib selle assemil raudreia, ehk aberuti rohto weega fedetud sada, ehk ka happo taari meega seggatud soja tehtand sada. Ka peab leik, mis nisugune haige joob, ifka leige ollema, ning ka sena sisse pisut met pandud sama. Agga haige peab saggele joma. Kui sesamma kurgu haigus weel mitte wägga lange ei olle siis saab solast (ehk weel parram pisut happuks sanud) reime kalla tuhki leikatud ja õhto ajal, kui haige tahhab maggama minna, seestpididise lihase küljega temma kaela ümber rettikoga seutud, ning homiko jälle kaela ümbert ärra woetud — Agga kui kurgu haigus jubba dālemaks leinud, siis saab kuppo temma kaela peäl, hopis ümber kaela lastud. Ka saab leiba raskestest ja sibbulastest, ehk mādarekast, ehk sinnapist (mis ennesedda peab toukatud ollema) plaastrid walmistud. Sedda sammat plaastrid pannakse haige innimesse kaela ümber. Se woib ka temma mollematte kēwārrede peälmissē kōhtade peäle seotud sada. Kui haige hakkab raskestē hingama ehk raskestē puhkama, siis woetakse peo tās ledri pu bitsed, (ehk kōmmeli bitsed, ehk raud reia rohto,) üks hea lusika tās met, ja (kui on) paari lusika tās ādikast. Keige selle peäle wallatakse topi tās wet ja siis pannakse tullele. Kui se keeb, siis tuakse tuppā, ja haigele saab siis kōstud et temma selle fedetud rohho auro trehtri lābbi ennese fuhho peab weddama ja sisse hingama. Kui sesamma rohho wessi kōlmaks jānud siis saab se jälle ükskord

alles fedetud ning siis jälle haigele nenda sammoti auro sisse weddamisefeks antud.

Monnekorda lastakse ka nisugguse haigedele soont kēwarre peäl, ehk teistele neist antakse offendamisse rohto sisse, ehk ka nisuggust rohto, mis teeb passandama. Agga sedda peab arsti holeks jāetama, sest sega ei ja mu teine mitte toime. Kui teie agga se eest hooit kōnate, et haigele, kui ta ummuksis olleks, sepi pilli, ehk kōnla otfa saaks pantud, et ta woiks tehha, siis ei tulle teile sest sūd.

XVII.

Sõlisse ehk karpā haigussest.

176. Kõõsim. Kus kōhtas ihho peäl nāikse sõlissed ollewad?

Kõõsim. Need lõwad kätte ja keige ihho peäl wālja, agga pallesse ei tulle nemmad ial mitte.

177. Kõõsim. Missest tunnukse, et keige sõlissed on?

Kõõsim. Sedda tunnukse sest, kui temmale kēwārmede wahhel, ehk ka mu kōhtas ihho peäl nisuggused pisikesed willid on, kelle sees wet nāikse ollewad, ja kui need wägga kihhelewad, keigeennamiste sojas kihhelewad. Kui neid kōhtastakse, siis sūnnib kārū nende peäl, isēārānis nisugguse kōhtas, kus neid paljo kōus on.

178. Kõõsim. Kas sõlissed ka teiste innimesie külge hakkawad?

Kostm. Kuidas siis? Mi pea, kui agga tegi nisugguse innimesse jures maggab, kennel sõlised on, ehk temma kindad kätte ajab, ehk temma rided selga panneb, j. m. w., siis saab temma neid ka.

179. Küssim. Kas innimenne neid siis ikka agga teisest innimesest saab?

Kostm. Ei mitte ikka! waid nisuggune haigus tulleb ka monneforda isseenneseft. Se tulleb ka roppo ellamisest, kui innimenne omma ihho ja rided mitte puhtaks ei hoiab; agga siis on se haigus ka sedda raskem.

180. Küssim. Mis tulleb siis tehha, kui innimessele sõlised on?

Kostm. Siis õitke apteki peält Jasseri sõlise salwi, ehk karpa salwi. Sestsamast salwist peab se, kennel sõlissi on, erne surdust ühhe kää peusse iggal õhtul pannema ja siis mollematte kätte dega sedda peus ni kauaks õruma, kuni se erne surdune salwi peus kaddunud, ehk kuirwaks sanud. Siis peab temma kindad kätte aiama ja nendega maggama minnema. Agga temma peab ka homiko, kui temma magamisest tousnud, ommad känd jälle sepiga puhtaks pesfema, ja iggal õhtul peab temma jälle ueste sedda sammat salwi omma mõllematte kätte peo sisse õruma. Se jures peab temma ennast hoidma, et ta sedda salwi mitte nisugguse kohha peäle ei panne, kus temmale sõlissi on; mudo, kui temma sedda teeb, wad nemmad ihho sisse, misseft temmale paljo raskemad haigusfed tulleksid, kui sõlised on. Kui kelle sui ajal sõlised on, siis peab temma ka merre

sees, ehk kui merri temmast kangel on, kilmna weega omma ihho üllelõitse puhtaks pesfema. Talwe ajal woib temma iggas nädaldas saunas ennast puhtaks pesta, agga mitte ei pea temma ennast wihitlema; ja siis peab temma iggakorda puhast ferki ülle aiama. Kullab siis sõlised temma lambert kadduwad.

181. Küssim. Kui agga sõlised seft ei kau, mis siis tehha?

Kostm. Siis ollete muud teisfed wistrad, mis ihho peält wäljalõnud, sõlissiks arwanud, ehk sõlised ei olle teistest hakkanud, waid isseenneseft sündinud, ja teie ei olle omma ihho enne selle salwi prukimist, egga ka salwi prukimise ajal mitte puhtaks hoidnud. Siis peate arsti non küsima.

Kes ennast saggele pesfep ja ommad rided puhtaks hoiab, nisuggune ei sa ni pea sõlissi, ehk temma saab ommeti noppeminne neist peastetud.

182. Küssim. Kas innimenne, kui temmale sõlised on, siis woib sanna minna?

Kostm. Kui temma ennast saunas tahhab puhtaks pesta, siis on se hea kü. Agga wihitlema ei pea temma ennast saunas mitte, seft wihitle minne kaswatab weel ennam sõlissi nenda, et ta wimaks peab saunas sellepärast elama, et teisfed temmast sõlissi ei sa. Agga kui nisuggune, kennel sõlised, pärrast sedda, kui ta ennast saunas pesnud, mitte iggakorda puhta särki ülle ei aia, siis lähwad sõlised seft weel dalemaks. Midda sageminne puhast särki ülle aetaks, sedda kergeminne woiwad sõlised karpa salwiga kautud sada.

183. Kússim. Eks se parrem olleks, kui inimenne, kennel sõlissed on, ennast keigesuguse mu salwiga saunas woiaks, et ta siis neid sedda noppeminne woiks ennese ümbert aiada?

Kostm. Ei mitte! sest sel wiisil sawad sõlissed ihho sisse aetud. Ja se ei olle hea se párrast, et siis sest ni suggused haigusjed tullad, mis weel enam karta on, kui sõlissed, kui on: keiksuggused silma haigusjed, ka söggedust, pea wallo, lude wallo, päised ja muud haigusjed. Nisuggused tullad saggedaste essites párrast mitto aastad, ja on rasked arstida. Parrem on siis ifka, kui inimenne, kennel sõlissed on, ni kauaks nende arstimisse jures kannatab, kunni nemmad wiisi párralisse arstimisse lábbi kadduwad, kui et ta neid wägga noppeste ennese ümbert kautab, ja sepárrast siis mitto aastad ennast haigeks teeb. Hoidke ennast siis keike nisugguse salwi woimisse eest, mis mitte arstid, waid agga wannad naised ehk muud rummalad inimesisjed teid õppetawad.

XVIII.

Sure kõbhoga kuivast tõbbest.

184. Kússim. Misuggune haigus on se?

Kostm. Gesinnane haigus on agga laste jures náhha. Nende kõht saab pakuks ehk sureks ning kõrwaks, ja nende káed ja jallad kuivawad sel jures hopis árra, kunni nemmad,

et kúl neile paks kõht on, siiski kuivas tõbbes surredad.

185. Kússim. Misest tulleb nisuggune haigus?

Kostm. Se tulleb sest, kui wannemad immeiva, lastele kedetud tuhwi kátte andwad, et nad sedda wõttaksid immeda; ehk kui wátimate laste kõhhud wägga paljo ning wägga sagete tuhwiistega sawad ráidetud; ehk kui wannemad pissokesse lastele andwad wina jua. Keikest sest woiwad need lapsed, kennel nõdder sisekond on ning mitte paljo ei woi kendida, sedda sammat haigust sada.

186. Kússim. Mis selle párrast tulleb teha?

Kostm. Inimenne peab keik sedda enneseft árrahoidma ja mahajátma, misest nisuggune haigus woib tulla. Peále sedda peab temma ni pea, kui ial woib sündida, arsti jures nisugguse haigusse wasto abbi ottima.

187. Kússim. Eks mitte mu sõmisse ning jomisse lábbi; sesamma wiaga jálle woiks párrandut sada?

Kostm. Kúl ifka! kui se aeglaste kúl sunnib (agga parrem on, kui warsti arsti rohto sisse antakse) Nisuggune laps ei pea ühtigi mud sõma, kui agga lihha leent ja sel jures sagete kendumina. Peále sedda peab nisuggune laps iggas náddalas palja ihhoga leige soja wee sisse poleks tunniks pantud sama, kúl ta siis pea jálle hakkab kossuma.

188. Kússim. Kui agga nisugguse lapsete

arsti roheto ostetaksse, siis ei olle jo küt lihha leent mitte tarwis?

Kostm. Jah siiski ikka! Sest kui ikka peäle weel lapsese korwat roga antaksse, siis ei woi mingisuggune rohhi tedda aitada. Piggem saab laps weel lihha leeme läbbi ilma arsti rohho- ta terweks. Agga nisugguse lapsse arstimisse jures on paljo aega kannatust tarwis sest sesam- ma haigus tulleb pitkalt, ja löppeb weel pit- kemalt.

XIX.

Roos ehk illiting ehk felt.

189. Küssim. Misest tunnukse, et tegite roos ehk illiting ehk felt on?

Kostm. Kui innimenne ennast on wihas- tanud ehk ehmatanud ja siis pärrast sedda tem- ma libhes kohtas omma ihhonahha peäl kibbe- dust ehk wallo tunneb, ja kui sesamma koht punnaseks saab, agga mitte wägga kõwra ei olle egga surest ülles ei paisteta, siis on nisugguse innimessele roos.

190 Küssim. Kas roos warsi pärrast sed- da ikka tulleb, kui iunimenne on ehmatanud ehk kohkund?

Kostm. Et mitte! Ni mitto ehmatawad ja wihasstawad ennast, ja siiski ei sa neimad roosi. Paljo on jälle neid, kes teisel ja kol- mandamal päwal pärrast ehmatamist ehk wi- hastamist rosi sawad, neile on ka sel jures kei- geennamiste külmetamist ihhus. Agga kennel

roos üksford olnud, se saab sedda pea jälle, ja keigeennamiste sesamma kohtas.

191. Küssim. Misuggused innimesed sa- wad keigeennamiste rosi?

Kostm. Ertte emmad ehk nurka naesed ja laste immetajad.

192. Küssim. Mis siis rosi saab, kui sed- da ei arstitakse?

Kostm. Se kaub saggedaste isseennesest ärra, kui agga haige koht sojalt hoitakse, ja mingil wiisil külmaks egga märjaks ei sa. See pärrast wõtwad ka monned rummalad innimes- sed uskuda, et sesamma haigus sannadega (mis mõtterud ehk räkitud on, ehk mis kritega ehk kirjutamisse tinnaga, ehk mu riistaga rosi peä- le, ehk sünnise sukro pabberi peäle kirjutakse) woib parrandud sada, ehk et sola puhhaja sed- da haigust tühha sannadega ja naero wärt ko palle tombedega woib ärrauhhatleda. Agga õige assi, mis sel jures aitab, on se, et kuiw- pabber sedda haiget rosi kohta kuiwaks ning sojaks hoitab, ja et ebbauskittud innimesed so- lapuhhajat uskwad, ning sellepärrast rahhul on. Kui siis küt roos pärrast sola puhhoja wõllu- mist kaub, siis ei olle se mitte sest, waid agga isseennesest ärrataddunud.

193. Küssim. Mis woib innimenne tehha, et ta rosi ei saaks?

Kostm. Kui innimenne ehmatand ehk koh- kund, ehk ennast wihasstanud on, siis peab tem- ma omma meelt ni warsi jälle waigistama ja saggele ning paljo wet, ehk tari joma, siis woib ta rosi ilma jada.

194. Küssim. Ugga kui ta siiski rosi sanud, mis siis lehma?

Kostm. Siis peab temmale esimesel, teisil, ehk veel kolmandamal päeval sest rosi sündimisest arvatud, oksendamisse rohto sisse antud sama. Peäle sedda peavad takkud, mis laiamaks fistakse, kui roos on, woetud sama. Siis saab jahho panni ehk padda sees tulle peäl kuiratud ja sojaks tehtud. Seddasammat jahho ripputakse laiiale nende takkude peäle, ja keik sedda pannakse siis sojalt rosi peäle, ja kui se on külmaks, sanud siis tehakse sedda jälle sojaks, ja nenda ikka, kuni roos kadunud. Se aitab tõeste enam kui sannad.

195. Küssim. Ugga kui jubba middagi määrgast ehk külmast rosi peäle on pantud, mis siis sest sünnib?

Kostm. Siis lööb roos wispiate katki, ja sest sünnib paise. Katsko siis keik wõllujad ning puhhujad sedda rosi omma kunstiga ärrapuhhuda; nemmad jäwad ikka naeruks. Ugga kui roos katki lõnud, siis peab uisuggune haige ennast arsti alla andma, Peaksid ommeti innimesed üksford hopis mahhajätina nisugguse rummala innimestest, kui wõllujad ning puhhujad on, ennast lasta petta?

XX.

Usfi hammustamisest.

196. Küssim. Kui innimenne usfi on hammustud, mis siis keigeennamiste sünnib?

Kostm. Siis ehmatab ehk kohtub innimenne.

197. Küssim. Mis woib ehmatamisest tulla?

Kostm. Noos.

198. Küssim. Kui usfi hammustamisest pures roos sünnib, kus kohtas on se siis keigeennamiste nõhha?

Kostm. Keigeennamiste sel kohtas, kus usfi hammustanud.

199. Küssim. Kui siis innimenne usfishammustamisest wägga on ehmatanud, ja sesama koht äkkitselt paistab ja punnaseks saab, mis siis sest tulleb arwada?

Kostm. Et roos on jure tulnud.

200. Küssim. Mis siis tulleb teha?

Kostm. Siis peab innimenne ni pea, kui se woib olla, oksendamisse rohto sisse wõtma ja mingisuggust määrga egga külma asja senna peäle pannema.

201. Küssim. Ugga eks se koht mitte usfi hammustamisest isse hakkab paistetama ja punnaseks sama?

Kostm. Jah! kül siis, kui usfi peäle ollistatud, ja temma siis wihha pärrast hammustas. Sest igga wihhase ellaja hammustamisest woib paistetust tulla, ja se koht, kus ta hammustanud, punnaseks minna. Ugga tõsisest kihwti mis innimest surmatab, ei olle ühhegi nisugguse usfile, kui meie maal näikse ollwad.

202. Küssim. Kas wõllujad usfi hammustamisest hawa woiwad pärrandada.

Kostm. Ei, mingil kombel!

203. Küssim. Ugga nemmad on jo om-

meti palju aitnud, kes ussist ollid hammustud?

Rostm. Mitte wõllujad ei olle aitnud, waid haigus laddus isseennest ärra.

204. Rüstsim. Agga ni pea, kui agga wõlluja ommad tembud olli teinud, siis lõppes walto warsti?

Rostm. Sedda teggi usk, mis haige innimesse meelt waigistas ja temma šüddant rahhuliseks teggi. Agga need hullud sannad ja naero wäärt palle kõmbed ei aitanud ühtegi; sest kui se roos olnud, mis senna jure tulli, siis kaub jo se keigeennamiste isseennest ärra. Sagedaste ei woi innimenne mittegi prilli läbbi nähha, kas ka ussi hammustamisest haw sündinud; siis on se agga paljas roos, mis innimenne ehmatamisest sanud, sest et ta uskus ennast ussist hammustud ollewad. Agga mõnne korda on ka tõeste sel kõhtus, kus us hammas-tanud, pissokene haw nähha, mis siis ka pea terweks saab, kui agga haigele sel jures rahhulinne meel on. Sepärrast uskuwad rummalad innimesed, et wõllujatte tembud, ehk jamsid kõmbed sedda on aitnud, mis agga nende ussist hammustud innimeste enne usk ja rohulinne meel olli parrandanud.

205. Rüstsim. Mis tulleb siis tehha, kui tegi ussist on hammustud?

Rostm. Kui innimenne mingisuggust hawa märki sel kõhtas ei nä, kus ushammustanud, ja süski se kõht paistetand ning punnane on, siis woib ta tõeste uskuda, et se roos, on, ja siis peab keik sedda sel jures tehtama, mis jubba rosti arstimisest on õppetud.

Kui agga wisiste sel kõhtas, kus ushammas-tanud, hawa näisse ollewad, ja sesamma kõht on ka ühtlasse äkkiselt wägga paistetand ning punnaseks sanud, siis woite julgeste uskuda, et roos senna jure sündinud, ja woike sedda esmalt kui rosti arstida.

Kui se kõht agga mitte paistetand egga wägga punnane ei olle, waid teie näte sel kõhtas ükspäinis haw, mis ümber agga se pisut punnane on, siis pange pisut sullatud hülge raswa sagede senna hawa peäle, ja ärge kartke, küll ta siis parraneb. Kui se ei sünniks siis õstige õige arsti jures abbi.

XXI.

Ussist sõrme sees.

206. Rüstsim. Ons tõeste us, mis mõnnekorda sõrme sees närib?

Rostm. Polle mitte! waid se on nisamma saggune paise, kui keik teised paised, ni palju agga, et, kui se wägga süggawaste sõrme sees on, ning mitte pea kartki ei lö, siis sõrme kanti sagedaste kartki sõõb, mis siis sõrmeest wälja tulleb ja nisuggust paiset teeb, mis kauaks jääb.

207. Rüstsim. Mis siis tulleb tehha?

Rostm. Innimenne peab hoolt kandma, et se paise ni pea, kui se woib sündida, kartki lõõks. Et sõrme nahk keigeennamiste wägga kõwra on, siis pannakse hülge raswa senna peäle, et siis nahk pehmeks saaks. Agga siis saab se paise nenda sammoti ka arstitud, kui

muud paised. Keige parrem nou on; kui se
paise sees hakkab peksma, siis peab innimenne
sedda moistlikko arstist lastma katki leikada, siis
kaub wallo ni warsti.

XXII.

P a i s e d e s t.

208. Kõs sim. Mis tulleb teha, kui inni-
messete paise on?

Kost m. Siis peab ikka nisuggust rohto peäle
pantud sama, mis paise teeb puhkema. Kui
siis paise nisuggune on, et se naliast ei tahha
puhkeda, siis sawad kedetud tangud, mis sea
eht künla eht sullatud hülge raswaga segga-
takse, sagedaste sojalt selle peäle pantud. Kei-
geennamiste pannakse sedda nisugguste paisede
peäle, mis hakkatuses kui koera naelad näisse
ollerwad, agga parrast suremaks, kõrwaks ning
punnafeks lähwad. Kui paise mitte wägga
kõrwa egga wägga punnane ei olle, siis woib
ka pissut met tangude ja raswa sekka panna.

209. Kõs sim. Kui paise ärra puhkend mis
tulleb siis teha?

Kost m. Kui paise ärra puhkend, ning sest
madda wäljajookseb, ja kui weel paise hawa
äär punnane ning kõrwa on, siis sawad ikka
weel needsammad tangud sojalt peäle pantud,
kunni temma hopis pehmeks saab, Keigeenna-
miste tulleb sedda nisugguste paisede parrast
teha, mis otsekui koera naelad hakkawad, ja
misest siis, kui nemmad esimest korda pubhe-

wad, werd maddaga seggatud wälja jookseb.
Kui siis paise ümber ennam kõrwa ei olle,
waid paise äred on pehmeks sanud, siis woib
plaastrit peäle pantud sada.

210. Kõs sim. Kas siis keige paistetamin-
ne paiseks saab?

Kost m. Ei mitte! Innimenne ei pea keif,
mis temma ihhus paistetab, ja mis punnane ja
kõrwa on, paiseks arwama. Kui nisuggune
suur paistetud äkkitselt sünnib, ja hakkatuses
warsti wägga kõrwa ning punnane on, siis teh-
ko innimenne piggem linnase ridest pissifest kotti.
Senna sisse pange temma noppitud koirohho
bitsed, ja õmblego sedda kottifest kui padja finni.
Sedda sammad pissifest rohho padja pannakse
siis kuniwalt paistetud koha peäle, siis kaub
paistetud padja al sagedaste ärra, ja ei lö
katki, isseärranis siis, kui Arst peälegi rohto
nisugguse innimesete sisse annab.

Agga kui rohho paddi ühtegi ei aita, ja paise
sees hakkab tuksuma eht peksma, siis on jubba
madda sees, ja siis tullad tangusid ja raswa
peäle panna, et se nobbeminne puhkeks.

XXIII.

P õ l l e t u s e s t.

211. Kõs sim. Mis tulleb teha, kui tegi
ennast põlletanud on?

Kost m. Siis peab innimenne katsuma, et
pallawus põlletud koha seest saaks wälja aetud.
Seks aitawad monnesuggused asjad, kui on:

happo piim, õlle tõmis, õlle rabba, taari rabba j. m. a. Kui kegi, õppetuse margiks, omma kät olleks põlletanud, siis pango temma warfi omma põlletud kät happo pima püti sisse, ehk kui temmale sedda ei olleks, siis pango temma omma põlletud kät rabba tõrre sisse. Agga rabba ei pea mitte kuiu ollema, waid selle peäle peab ni paljo wet wallatud sama, et se otse kui weddala puudruks jääks. Selle sees peab innimenne omma põlletud kät ni kauaks piddama, kuni wallo kaub, ja se woib monned tunnid aega wõtta, sedda mõda, kuida kassi wähheminne ehk ennam põlletud on.

Olleks kegi ommas ihhus põlletud, nisugguse sele peab põlletud kohha peäle need sammad asjad pantud sama, mis enne said nimmetud. Kui põlletud koht wägga suur olleks, siis on taari rabba keige parrem sepärast, et sest ifka ni paljo saab, kui sure kohha peäle õllelõlõkse tarwis lähhab. Agga kui se taari rabba selle samma kohha peäl sojaks saab, siis peab jälle ueste peäle pantud sama, ehk kui ei olleks ni paljo taari, siis woib sesamma taar, mis esmalt peäle panti, ifka selle samma kohha peäl külma wega jälle märjaks kastetud ja sega külmaks tehtud sada. Agga se peab ifka ni kauaks külma wega kastetud sama, kuni pallawus kaub, ja wallo wähhemaks saab.

212. Rõõsim. Kui siis pallawus põllend ihho kohhast on kautud, mis siis tehakse?

Rõõm. Siis sawad munnad kõrwaks kedetud, ja nende seest, kui nad kõrwaks kenud on, kollast wälja woetud. Need sammad kol-

sed munna rebbud sawad talriko peäl lusikaga katki brütud, ja igga ühhe munna rebbo peäle lusika täis wääska koort, ja tee lusika täis toudatud sukkrut pantud. Sedda teik brütakse seggaminne, ni kauaks, kunnise weddelaks salwiks saab. Seddasammad salwi woitakse pehme sullo ehmeaga igga pole tunni pärast põlletud kohha peäle. Ra woib nisuggune salw linnase nartsaka peäle woitud, ja nenda selle nartsakaga peäle pantud sada.

Õõeste! Robbeminne ja kindlaminne ei woi mingisuggune põlletud ihho koht parrandut saada, kui agga sel wisil. Agga kui pallawus põlletud ihho kohha seest ei olle diete wälja aetud, siis wottab se ennam aega, ennego se parraneb.

213. Rõõsim. Mis weel muud sel jures tulleb tehha?

Rõõm. Kui kassi ehk jalg wägga kangeste on põlletud, siis peab ifka tãhhele pantud sama, et ka pissokesed linnase ride nartsakad, mis peäle esmalt sedda sammad salwi woitakse, sõrmede ja warwaste wahhele saaksid pantud ja et neid ifka jälle ueste salwiga woitakse ja wahhele pannakse ni ial, kui põllend kassi ehk jalg salwiga saab woitud. Kui sedda ei tehakse, siis kaswawad põlletud jalla warwad, ehk põlletud kãe sõrmud teine teise külge kinni. Ra peab nisuggust innimest, kenne jalg ehk kassi kangeste põlletud on, kãstud sama, et temma ommad warwad ja sõrmed ifka pissut wottaks ligutada, ja kül selle nou pärast, et need mitte kõrweraks ei kaswaksid.

XXIV.

Walge willidest lapsē suus.

214. Rūšsim. Misſuggune haigus on ſe?

Koſtm. Kui lapsed ſaggale emma rindus jäwad maggama, nenda et nende ſu täis pima on, ehk kui nemmad ſel jures hambad teggad, ſiis ſändiwad monnekorda piſſokessed walged willid nende kele peäl ja ülleütdes ſu ſees. Siis on nemmad ſaggadeste haiged, nenda et nemmad ei woi immeda.

215. Rūšsim. Mis ſiis tulleb tehha?

Koſtm. Siis peawad näppo täis ſaltwei rohho lehhed werendit topi weega ketedud ſama. Senna ſiſſe pannakſe luſika täis met, ja kurnaſſe puhta linnase nartsaka läbbi. Siis peab lapse emma penikeſt linnast nartsakast omma ſörme ümber, mis peila jures on, panne ma, ſedda ſaltwi wee ſiſſe kaſtama; ja ſiis ſega lapse ſuud ja keeld pühkima, kaks, ehk kolm kord päwas.

216. Rūšsim. Kui ſe agga ei aita, mis ſiis tehha?

Koſtm. Kui ſe pea ei aita, ja laps foggoniſte ei woi immeda ning ka lapse roja ſeas niſſugguſed piſſokessed walged tangud nähha on, kui temmale näikſe ſuus ollewad, ſiis ei pea Arſti jures abbi oſſides mitte aega widedud ſama.

XXV.

Laste kõhho näppistamisest.

217. Rūšsim. Misſest tunnukſe niſſugguſt haiguſt?

Koſtm. Sedda tunnukſe ſeſt, kui piſſokessed lapsed, keſ weel immerwad, paljo karjuwad, ſaggele ennaſt kolkoweddawad, kül niſſa ſuhho wõtwad, agga äkkiteſt jälle ſuust wälja aiawad ning karjuma hakkawad. Sel jures on nende roja tükkik, ning mitte ühheſugguſe karwane. Keikeſt ſeſt tunnukſe, et neil wallo kõhtuſ on, ja ſe tulleb neile ſeſt pimast, mis nemmad immerwad. Kui nemmad abbi ei ſa, ſiis ſaab nende roja eſmalt mähkme peäl rohhelisſeks, pärraſt lähhab roja iſſe rohhelisſeks nälwaks, nemmad ſawad ifka emmam haigemaſe ja ſurrewad ſeſt.

218. Rūšsim. Mis ſiis niſſugguſe haiguſſe jures tehha on?

Koſtm. Niſſuggune laps on agga ſeſt pimast haigekſ ſanud, mis temmale immeda anti. Kui ſiis lapse emma mitte terwe ei olle, ehk kui temmale enne ſedda joolſia ja muud haiguſſed oſnud, ſiis peab temma arti jures abbi oſſima. Agga kui emma terwe on, ſiis ei pea temma mitte öllut, egga wina, egga happo taawi, egga happo pima, waid agga ſelget wet, ehk leiba wet joma. Ka peab temma ſeſt ſaggele agga nattoke hawalt joma ning ſaggale weddalat tango leent ſõma. Siis peab temma ka apſteki peält amme pulwrit oſſima, ja ſeſt kolm

ford pãwas noa otša tãis kũlma weega sisse wõdma. Sestammast amme pulvrist woib temma ka lapsese kolm ehk nelli ford pãwas erne suurdust emma pimaga sisse andma.

Siis woivad ka kõmmeli rohhud kannepi õlliga kedetud sada, ja sellega woifko emma lapsle kõhto kaksford pãwas, kui laps peaks liaste karjuma. Sel jures peab emma tasfane ollema ja mitte ennast wihhastama, egga riidlema, kũllab siis sesamma wigga lapsesf kaub, ja laps ellusse jääb.

XXVI.

Harjastest, mis mõnnekorda lapsle ihho peal nõikse ollewad.

219. Kõssim. Misest tunnukse nisuggust haigust?

Kõstm. Mõnnekorda karjuwad hopis pissofesed lapsed wãgga paljo, ei magga wãgusti, ning ei kossu mitte. Kui neid õiete lãbibi wãdetakse, siis nõikse nende ihho peal, isseãrranis selgas mustad tãhhekesed ehk tippid ollewad, ehk kui kãega õlle nende selga aetakse, siis tunnukse kãe al karme ollewad, õtselui õllesfid sea harjased lapsle ihho nahha sees. Kui nemmad abbi ei sa, siis kossu nemmad ial, kuiwawad ãrra ja surrerwad sest.

220. Kõssim. Kuida woivad lapsed sest peãstetud sada?

Kõstm. Neid peab saana widama. Siis peab met, tõmõst, ning jahho kumbagist lusika

tãis talriko peal seggatud sama. Segga saab siis saunas lapsle ihho woitud ning kãega lapsle ihho nahha sisse õerutud, siis tullewad needsammad mustad tãhhekesed wãlja, mis siis leige weega nende ihho pealt ãrrapestakse ning ãrranõppitakse. Pãrrast kahheksa pãwad peab nisugguse lapslega nendasaminoti jãlle tehtama, kuni mingisuggust musta tãhhekest lapsle ihho peal enam nõhha ei õlle, ehk wãlja ei tulle. Se juhtub kũt, et se kolm, nelli ehk enam ford ifka ueste jãlle peab tehtama. Agga kui harjased lapsle ihho pealt hopis on ãrrakaddunud, ning laps ifka ihho ja ridde polest wiist pãrrast puhtaks saab petud, siis saab laps ideste jãlle kossuda.

XXVII.

Pea kãrna st.

221. Kõssim. Misest tulleb pea kãrn?

Kõstm. Se tulleb sest, kui nisugguste laste pead, kes umbest sũndinud on, siis, kus neid esfimest korda pestakse, mitte õiete puhtaks ei õlle pestud. Sest sũnnib paks ford ehk kindel rojas lapsle pea peal. Se kau siis jãlle ãrra, kui aegfaste septi wimaga seggatud lapsle pea peal pannakse ja segga sedda rojast korda lapsle pea peal leotakse. Agga kui seddasammast rojast korda lapsle pea peal jãtakse, ning mitte aegfaste ãrrakautakse, siis tulleb sest saggedaste tigge pea kãrn, mis agga õkspãinis arst woib õrstida.

222. Rõssim. Misfest woib se weel tulla?
 Kostm. Se woib ka fest tulla: kui lapsi puhtaste ei petakse egga wisi parrast ei harristasse, siis sündiwad paljo täid nende peas, ja nemmad kiskuwad separrast pead katki; fest sünnib siis pissokenne kárn, kus sisse täid pugewad. Agga siis wotwad lapsed kárna weel ennam kiskuda, fest, et se täide parrast wägga kihheleb, ja fest lähháw kárn iikka suremaks.

223. Rõssim. Mis woiks nisuggust kárna parrandada?

Kostm. Seks nouuks toukago innimenne petersilli semet katki, pango piina koort segga ja keetko sedda ühte kofko ni kauaks, kuni koor woiks saab. Sellesamma woiga peab kárn lapsse pea peál saggele woitud sama, siis kaub kárn pea peált árra, ja täid, mis kárna sees on, surewad fest árra. Et werrised kárna kóhhad jálle parrandaksid, siis woib raud reia rohhi korega woiks kedetud sada, ja sega wotakse werrised kárna kóhhad.

224. Rõssim. Kas se kúil teigesugguse pea kárna wasto olleks?

Kostm. Ei olle mitte! Kui pea kárn jubba wanna on, kui se hopis pead otsekui pu koor kattab, ning jahhune, kui kórowaks sanud mádda náitab ollewad, siis peab arstiilt nou kússitud sama. Kui pea kárnas puhtuksed pissikesed paised on, siis woib pea mõnneforda hülge raswaga woitud ja wahhet wahhel sepi ning wega pestud sada.

XXVIII.

Lastest, kes ilma nistsata sawad kaswatud

225. Rõssim. Mis antakse nisugguste lastele, keddas nistsata kaswatakse?

Kostm. Nisugguste lastele ei pea mitte selget pima antud sama, waid lehma piim, mis lapssele antakse, peab poleks weega seggatud sama. Gest lehma piim on lastele wägga raswane ja ei kolba neile ilma seggamatta mitte. Midda nõddramad lapsed on, sedda ennam wet peab lehma pima seffa wallatud sama.

XXIX.

Wanna innimeste kúiwast kóhhasst.

226. Rõssim. Mis woib nisugguse wanna innimeste kergitamiseks tehtud sada, kenneel kúiw kóhha on?

Kostm. Siis peab neile nouaks antud sama, et nemmad ühhe sibbola wóttaksid peniteks katki toukada, senna seffa pango nemmad lusika táis met, ja wótko fest kolm kord páwas nwa otsa táis sisse.

Hopis wanna innimestele tullewad keik sugufed wáhhemad wiggad ning kúddumised. Selle parrast tulleb neile nouuks anda, et nemmad igga páwa lusika táis met nakkufest hawalt wóttaksid süa, fest messi on hopis wanna innimestele keike parras arsti rohhi teige nenda wiggade jures ning ei te neile ial mitte hádda.

XXX.

Sinnikast willst, ehk willst többeit.

227. K ü s s i m. Kuidas sinnikas wil ennast wälja näitab?

K o s t m. Se näitab otsekui koera nael olles wad, lööb punnaseks, hakkab wallotama, ja pea pärrast fedda saab ta sinniseks, ja innimenne kes sest sadik terwe olnud, sureb sest juba teisel ehk kolmandamal päwal. Sesamma wil sünnib teigeennamiste palles, monneford ka mu ihho kohtas.

228. K ü s s i m. Mis tulleb siis tehha?

K o s t m. Et innimenne ni nobbeste sest sureb, siis peab ilma aega wiwitamatta warfi abbi otsitud sama. Sest iggal tunnil lähhab nisuggune haige innimenne ifka liggamale surmale.

229. K ü s s i m. Mis peab siis senniks, kui arsti jures abbi otsitakse, tehtama?

K o s t m. Senniks peab warfi ühhe kúpseturd sibbola sinnise willi peäle pantud, ja haigese igga tunni pärrast lusika täis adikast sisse antud sama.

230. K ü s s i m. Uggä kui innimenne selle polest olleks ekfi läind ja paljast koera naela sinnika williks ärwand?

K o s t m. Sest ei olle wigga, kui se ka paljas koera nael olleks ja selle peäle pantud kúpseturd sibbola pärrast enneminne ärrapuhkaks. Parrem on, et innimenne selle polest ekfi lähhab, kui et ta fedda sammoti willi tühhaks panneb ja temmale nisugguse innimesse surmast

süd olleks, feddas temma nisugguse arsti rohhega, mis mingil kombel wigga ei te, olleks woind surmast peästada.

XXXI.

H o o l m e d e s t.

231. K ü s s i m. Misuggune haigus on hoolmed?

K o s t m. Kui innimessele teilsuggused walud ihhus on, misest tallo mees ei tea, kust need wallud tullad, siis ei moista temma neid mu wisil mitte nimmetada kui agga hoolmed. Ni paljo teab ta agga, et ta neid ihho kōhha järrele, kus wallud tunnuks, nimmetab, kui on: süddame hoolmed j. m. w.

232. K ü s s i m. Mis nisugguse haigusse pärrast tulleb tehha?

K o s t m. Ka nisuggust haigust ütlewad targad ehk noidjad ennast palja sannadega woiwad aitada. Uggä uskuge mind, sannad ning nalja heitminne ei olle ühtegi muud kui agga sannad ning nolja heitminne, mis ial ei aita. Se on hea, kui kōht saab tasfaste ärutud ning muljutud. Ka woib pärrast soiaks tehtud kaera kottike kōhho peäle pantud sada, ja siis wallatakse üks toop keewa wet näppo täis münti rohho lehhede peäle ja fedda antakse haigese hawalt jua ja ripada. Se on parrem, kui teie puhhuminne, silgiminne ja tule pekminne, mis agga naeruks on. Uggä teige parrem nou on, kui teie selle samma haigusse wasto arsti jures

nou ja abbi ofsite. Sest diete Dypetud ja kohto polest seätud arst teab kül, mis suggune haigus se on, ja missest se tulleb. Eöste ühhe: sagguse rohhoga ja ühhesuggusel wiisil ei woi teik teie hoolmed mitte parrandut sada.

XXXII.

Sest, kui tallo rahwa seas ööldakse nabba on assemelt ärra.

233. Rüs sim. Kas kül nabba wisiste woib assemelt ärra sükkatud sada?

Rost m. Ei töste mitte! Ükspäinis agga laisad innimesed ütlerwad nenda, kui neile köhho wallo on; sest sedda arwarwad nemmad ikka raske töteggemisest tullewad. Agga esmast ei woi nabba foggoniste mitte assemelt ärralükkatud sada sepärrast, et nabba ühtegi mu ei olle, kui agga arm, mis sest köhho peäle järrele jänud, et nabba wars siis köhho peält sai är raleikatud, kui innimenne ilmale tulli. Ja teis seks, kui ka innimenne raske töstmisse läbbi ihhus on wigga sanud, siis tunneb temma wallo selgas agga mitte nabba sees. Kui siis fegi ütleb: nabba on assemelt ärra, siis uskuge agga, et temmale köhho wallo on.

234. Rüs sim. Mis tulleb siis tehha?

Rost m. Siis saab topi täis keewa wet näp: po täis kummilli rohho oitsede peäle wallatud ja sedda selle haigele jua antud. Ka pannakse kottikest rohtudega, kui on kummeli, koi, münti, salwei ja teiste rohtudega, mis kannaaste ja kan-

geste haistwad, täidetud ja soialt temma köhho peäle.

Ka woib se rohhi, mis hütakse hullo kovera pärra heinad, kannepi ölliga kedetud, ja sest öllist köhho peäle pantud sada; kül siis wallo löppeb.

Monned pannewad potti ehk lasi, ofsekui kupp: po sarwe, nabba peäle, ikka rummalast peast uskudes, et nabba arm peab assemelt ärra ollema. Agga midda surem pot, ehk laas on, sedda ennam wigga woib sest ihho sees sündida. Keigeennamiste tulleb sest se wigga, et soled kubbemisse langewad, mis paljo wähhemine woib parrandut sada ning öalem on, kui nattoke köhho wallo olli.

Kui lasi nabba peäle pannaakse, siis saab se läbbi kül wallo köhho sees wähhendut ning woib ka seks nouuks peäle pantud sada. Agga seks tarwis peab pissofenne wina laas woetud sama, ehk piggem kaks pissofessed wina lasid, ehk kuppo sarwed lasi assemil. Meid ei pea mitte ikka ning ükski agga nabba peäle, waid senna kohta pantama, kus wallo tunnukse ollewad; siis saab sest ennam abbi.

Ka ei pea sedda mitte saunas tehtama, ning ka mitte wägga saggele ikka ueste jälle sündima; waid kui fegi nisuggust köhho wallo saggele iunda saab, siis ofigo temma piggem arsti jures abbi.

XXXIII.

Nörgastus se st.

235. Rüs sim. Missest tunnukse nörgastust?

Kostm. Kui inimenne ofsekui furnud mah-
halangeb, pallest karwato, ja hopis temma ih-
ho nõrk on; siis on nõrkastus temma peäle
tulnud.

236. Küssim. Kuida woib nisuggune in-
nimenne abbi sada?

Kostm. Tedda pannakse hopis pitkali mah-
ha nenda, et pea mitte kõrgem kui ihho maas
on, waid hopis ihho keife siikmettega peab üh-
hetassasane maas ollema. Sel wisil saab
temma enneminne jälle hingesse, kui et temma
pea üllespidi saaks wennitud. Siis saab kül-
m wessi temma pallesse wisatud, temma pea ots
ja sasso kocht ätikaga, ehk winaga kastetud, ja
nisuggused asjad; mis kängeste haistwad, kui
on ädikas, wiin, kange haifoga rohitud, sawad
temma ninna al petud. Kui nisuggused naesed,
kennel siiddame emma touseb, nõrgutawad, siis
on se saggedaste hea, kui põlletud ehmes ehk
fulgo nende ninna al petakse. Siis saab ni-
suggune jälle toibuda, kui temmale agga mund
ei olle, kui nõrgastust.

237. Küssim. Kust sünnib nõrgastus?

Kostm. Nisuggused innimesed, kes muido
terwed on, sawad sedda sest, kui nemmad om-
ma ihho rammo üle wägga on sundinud ja
warfi se peäle hopis tõta hingawad. Ka sest
sawad nemmad nõrgastust, kui nemmad liaste
on sõnud ja muust asjust. Agga kui nõrgas-
tus raske haigusse innimesse peäle tulleb, ehk
kui temma sedda sest saab, et paljo werd tem-
mast jooksnud, ehk kui se naesele titte wõdis
tulleb, ehk kui kegi, kes enne terwe olnud, warfi

pärast nõrgastust haigeks saab, siis peab agga
siite nobbeste arsti jures abbi ofsitud sama.

Küllab, Jummal parrago! jubba ni monni
inimenne, kes agga ärranõrkand olli, sai sur-
nuks arwatud ja nenda ellawalt mulda pantud.
Se on jo teie tallo rahwa seas pahha wiis, et
teie wägga nobbeste nisuggust innimest teddas
teie agga arwate furnud ollewad, warfi pu sar-
kisse (ehk kirsto) ja ommast majast wälja sadate.
Hädä sellele! kes nisugguse sure pattoga ennast
on koormanud ja ellawast innimest on mahha
matnud!

Ka se ü olle hea, kui nisuggust innimest, kes
näitab suraud ollewad, warfi külmasse isseär-
ranis talwe ajal wiakse. Sest se läbbi saab ni-
suggune inimenne tappetud kui temma mitte
tõeste furnud ei olle, waid agga nõrgastus tem-
ma peäle olli tulnud. Hädä sellele! kes sel
wisil omma isä ehk emma, wenna ehk õdde,
ehk mu teise liggimesse mõrtsukaks sai!

Kui kегile nõrgastust peäle tulleb, temma
pallest karwato on, ja hopis ehk wähhä kan-
geks saab, siis ei olle nisuggune peatagga tõeste
mitte furnud. Sepärast peab ikka keige wiis
peäle katsutud sama nisuggust innimest jälle
hingesse sata; sest saggedaste on innimessele ni-
suggune nõrgastus kelmeks päwaks ja temma
ellab senniks ikka weel, kui kül temma näitab
furnud ollewad. Hädä selle! kes tedda siis
mulda panneb. Nisuggune ärranõrkand inni-
menne hakkab siis haudas jälle ellama ja peab
hirmsal wisil muldas ärralämmatama ning
surrema.

238. Küssim. Kust innimenne siis sedda tunda saab, et kegi tõeste surnud on?

Kostm. Sest tunnukse sedda agga äksipänis, kui temmale tõssine koolja hais jures on. Kui se mitte temma jures ei olle, siis on se ikka kahhe wahhel, kas temma surnud or, ehk mitte.

Oh! ärge olge siis mitte holetu nende pärrast, kes teie majas näitwad surnud ollewad, waid katstuge esmalt keik tehha, missesest ta woiks jälle ärkada ja ärge matke keddagit ni nobbeste. Egga teie ommeti ei sowi, et teised teid kui teie hopis surnud ei olle, wõttaksid milda panna? Urge siis sedda ka neile mitte tehke, waid piddage meles, kui Jesus Luf. r. 6, 31. s. ütleb: „nenda kui teie tahhate, et innimesed teile peawad teggema, nendasammoti tehke teie ka neile.“ Urge nurrisege ka mitte, kui kohto polest teie surnutte pärrast head seadussed tehakse ning ärge pange sedda sureks waewaks, mis teid sepärrast käästakse tehha. Sest nisuggused kääsjud tullad jo ka isse teie eanestele kääsüks. Nulised kohto wannemad kandwad jo nisugguse käästudega se eest hoolt, et üski teie seast ellawalt ei saaks mulda pantud. Nenda on jubba monda aastade ees ria kubernementi kohtust kaunis kääf selle polest ria riki tollorahwale antud. Oh! et ommeti igga mees, kenneel seinnane kääf teädaw on, sedda möda teeks, niheadsti siis, kui kegi temma majas suremas on, kui ka siis, kui temma jubba hinge heitnud. Isseärranis on sellesamma kääso sees käästud, et kooljad mitte enne ei pea maetud sama, kui

agga pärrast kolme päwa. Et selle polest petust ei sünniks, siis on saremaal kirriko kohto polest käästud, et ni ial, kui kegi sureb, sedda warsti sest sammast perrist ja sellesamma päwal aegsaste koggudusse õppetajale peab teada antud sama ja õppetaja annab siis kääso, mil päwal sellesamma koolja woib maetud sada.

XXXIV.

Rawwandusfest, ehk fest, kui innimenne isse, ehk üks temma liikmest, äktselt hingeto jääb.

239. Küssim. Missesest tunnukse sedda sinast haigust?

Kostm. Saggedaste näitab se otsekui nõrgastus ollewad, ni paljo agga, et se, kenneel seinnane haigus tulleb se jures puhkab, kui ta mitte hopis surnud ei olle. Siis ei olle sest wigga, kui selle haigusse jures keik sedda tehakse, mis enne sedda nõrgastusse jures sai õppetud; ni paljo agga peab selle samma haigusse jures teistwisi tehtud sama, et selle innimesse pea alla, kes puhkab, kerge asset tehakse ning temma pea mitte hopis mahha ei pannaakse. Palja nõrgastusfest ärkab innimenne pea, agga mitte ni pea ei hakka temma rawwandusfest toibuma. Kui siis need asjad, mis nõrgastusse jures said õppetud, nisugguse haigusse mitte warsti ei aita, siis peab warsti ilma aega wiwitamatta arsti jures abbi õpsitud sama. Kui agga nisuggune haige pallest punnane on, räg

giseb ning noorskab, siis peab warsti keige es-
malt soont temma jalla peäle lastud, ning ilma
aega wiwitamatta arstilt abbi otstitud sama.

XXXV.

Sest, kui innimenne wägga joob-
nuks sanud.

240. Kõrsim. Mis sellega tehakse, kes
Olest ja Winast ni wägga joobnuks sanud,
et ta sest suremas on?

Kostm. Temmale peab jalla peäl soont
lastama, temma suhho saab wet ehk pima wal-
latud, ja sullo ehmega peab temma kurtus ni
kauaks küddistud sama, kuni temma hakkab
offendama.

XXXVI.

Sellest, kes kukkumissest ehk langmissest
näitab surnud ollewad.

241. Kõrsim. Kui fegi wägga kangeste
üllalt mahhalangend ehk mahhakukkund on, ja
näitab sest surnud ollewad, mis siis tehakse?

Kostm. Nisugguse innimesse pea saab ülle-
ültse külma weega hopis pestud, ning külma
weega kastetud nartsakas saggele, ja ikka ueste
jälle külma weega kastetud, hopis pea peäle
pantud. Ka temma pallese peab külma wet
wirisutud sama, siis sawad ka temma sasso
kohhad ja temma pea ots ädikaga kastetud.

Kui se ei aita, siis peab temmale kõrwade ta-
ka kupplo lastud sama. Senniks agga, kui
sedda keik tehakse, peab innimenne arsti jures
abbi otsuma.

XXXVII.

Lange tõbbeft.

242. Kõrsim. Misest tunnukse, et tegile
lange tõbbi on?

Kostm. Kui innimenne mahha langeb tem-
ma ihho kangeks saab, ehk pea ning jalgedega
peksab, ning temmale waht su ees seisab, siis
on temmale lange tõbbi.

243. Kõrsim. Mis woib kül innimenne ni-
sugguse haigusse jures tehha, mis issegi arstid
ei woi aitada?

Kostm. Sefinnane haigus ei olle foggu-
niste mitte ikka nisuggune, et selle wasto ial
ei woiks abbi sada. Separrast ei pea teie mitte
mahhajätma nisugguse waese õnneto innimessele
abbi otstida, egga tedda temma õnnetusse ho-
leks anda. Kül on jo nähtud, et tarkad arstid
nisuggust haigust saggedaste woind aidata, ja
nemmad teggad sedda hea melega. Wõtke siis
nisugguse waese innimessele hea ja moislikko
arsti jures abbi otstida senniks, kuni nemmad
isse teile ütlewad, et se haigus ei woi parran-
dut sada.

Agga kui teile nisuggust waest innimest per-
res on, siis tehke.

1) Kassi-puud ehk pu-warjo kolde auko
ümber, et ta mitte tullesse ei lange, kui haigus
temma peäle tulleb;

2) piddage perres feik heas seädusfes et mitte terrawad ehk wahhed riistad maas ümber kau- do ei weddele; muido woiks nisuggune waene innimenne nende peäle langeda ja ennesele weel ennam wigga tehha;

3) kui teie näte, et haigus temma peäle hak- kab tulles, siis murretsege temmale head as- set, kus peäl temma hõlpaste woiks maas ol- la, ja ennesele mingisuggust wigga ei teeks.

4) wimaks ärge katsuge mitte temma peilad rufikast wälja murda, se on jo asjota; sest en- nego haigus isseennesest ei löppe, ei sa teie tem- ma peila ommeti mitte rufikast wälja, ja woite nisugguse asjota wäggise wisiga weel peälegi temma käed wiggaseks tehha.

XXXVIII.

Nisugguse lastest, kes surnud ilmale tulnud.

244. Küsim. Kas need lapsed, kes surnud ilmale tulles, ka tõeste ifka surnud on?

Koostm. Ei mitte ifka! isseärnanis siis mitte, kui nemmad õigel ajal ilmale tulles, ja täies liik on, siis näitwad nemmad agga surnud olles wad, ja woiwad feigeennamiste jälle hingesse aidetud sada.

245. Küsim. Kuida sedda tehakse?

Koostm. Sel jures tulles kahtesuggust asja tähhele panna:

1) ehk on nisuggune laps pallest karwato ja ihhust nõrk, siis saab nabba wars pea kinni seotud, otsast ärraleikatud, ja niisw lapsse suust

ärrawoetud. Siis drutakse ühhe sola raggefest lapse keele peäl, wirtsutakse külma wet lapse süd- dame kohha peäle, drutakse ja rikitakse käega tassa lapse kõhto ja rinda. Siis puhutatse lapse suhho, rikitakse jälle, puhutatse jälle lapse suhho tuult ja ifka nenda peäle. Wimaks pan- nakse last leige wee süsse, ja sel jures saab feik sedda jälle tehtud, mis enne õõltud, siis hakkab temma kül jälle ellama.

2) kui agga laps pannanega sinnine on, siis leikatakse warsi nabba wars ärra ilma siddu- matta, ja lastakse hea lufika täis werd sest nabba warre otsast, mis lapse kõhho peäl jär- rele jänud, jooksta, ja siis essite seutakse lapse nabba warre ots kinni. Pärast sedda tehakse nisugguse lapssega nenda sammoti, kui selle es- messe jures sai õppetud. Nisuggused lapsed sa- wad weel ennemine hingesse.

XXXIX.

Nisugguse innimesest, kes wakkust mahha lödud.

246. Küsim. Kui feigi wakkust mahha lödud on, kas se ifka tõeste surnud on?

Koostm. Ei kogguniste mitte ifka. Kui wakk innimest tõeste mahha lönud ja temma ihhole kahho teinud, siis saab innimenne kül hopis sur- nud olla. Agga sagedaste on innimenne sest mürristamisest ja lämmatamisest oimaseks sa- nud, on otsekui surnud maas; agga süski on ifka weel hing temma sees, ja woib jälle ärra- tud sada.

247. Küsim. Mis siis selle polest tehakse?
 Kostm. Nisuggune innimenne saab nobbeste ridest ärra aetud, ja nenda tulesse mahha pantud, et temma pea kõrges peab olema. Siis wisatakse külma wet temma pallesse ja ädikaga ehk külma wega lastetud retriid pannaakse saggele temma pea ümber ja süddame kōhha peäle. Siis puhtakse tuult temma suhho ja muljutakse ning drutakse tassaste temma rinda ja kõhto. Agga keik sedda peab middo tundisid ikka peäle tehtud sama. Kui innimenne ka sel jures arstilt abbi woib sada, siis peab sedda wistama. Kui mingisuggust ei tahha aita, siis peästetakse nisuggust innimest, kes wakkust mahha lödud, hopis ridist ärra tedda pannaakse siis pahja ihhoga nisugguse Krawi sisse, mis otse selle nouuks peab kaerwarud sama. Selle sees olles peab temma pea kõrgeminne pantud sama, kui ihho, ja siis peab temma ihho ueste kaerwatud müllaga kinni põlweni kinni kattetud sama. Siis saab ka saggele külma wet temma peäle wirtsutud.

XXXX.

Neist, kes on ärrauppunud.

248. Küsim. Kui legi furnud wee seest saab wälja todut, kas ta siis ikka sepärrast tõeste furnud on?

Kostm. Ei mitte ikka! kui temma isseärwanis mitte kauaks wee sees olnud, siis woib temma jälle hingesse sada.

249. Küsim. Mis innimenne selle polest woib teha?

Kostm. 1) Nisuggune innimenne peab ni nobbeste ja nenda meelt möda, kui se ial woib sündida, wee seest wälja tõmbatud sama, et ihhole mitte wigga ei tehakse.

2) Sedda peab nobbeste ello majusse, ja kui se ial woib sündida, soja tuppä widama.

3) Temma märjad ridet peawad nobbeste ült ärra aetud, ja temma isse peab kuiwa ridedega, ja ni paisjo kui woib olla, sojaks tehtud ridedega kattetud sama.

4) Kui temmale suus ja ninnas mudda, ehk limma, ehk nülwa olleks, siis saab se warji wälja woetud.

5) Kui temma pallest sennine on, siis lastakse temmale soond parrema kää warre peäl, ja sest lastakse talriko täis werd jooksta. Agga kui temma pallest karwato on, siis ei lastakse temmale mitte soond.

6) siis peab legi katsuma tuult temma suhho puhhuda (Nisuggune, kes sedda teeb, idgo esmalt wina, ja puhhogo siis temma suhho).

7) Siis muljutakse wahhet wahhel temma rinda ja kõhto.

8) Temma kää warred ning jallad sawad nartsakattega derutud.

9) Siis woetakse tubbaka pipo, kenne warre otas sirge munstükki on, sedda toppitakse tubbakast täis, sūtakse põllema ja sedda pipo warre munstükki pistetakse selle ärrauppunud innimesse perse. Teine innimenne panneb nartsakast pipo peäle ja puhhub selle nartsaka läbbi pipust tubbaka suitsu uppund innimesse ihhusse.

Siis saab jälle tuult temma suhho puhha-

tud, jälle muljand, ja ikka jälle ueste nenda tehtud, kui enne sai õppetud. Sedda keif peab mõnda tundisid tehtama, ennego woib õltud sada, se innimenne ei woi ennam hingesse sada. Agga kui nähakse et uppund innimenne hakkab liikuma, ehk hinge weddama, siis ei pea mitte tedda waggymi jäetama, waid tedda peab ikka peäle õrutada, funni temma hopis jälle toibund on. Siis antakse temmale soja õllut jua ning wõda pantakse wodi ehk sängi peäle mahha.

XLI.

Neist, kes ärra külmand on.

250. Küssim. Kuida süüeb innimenne, kui temma ärra külmand on?

Kostm. Temma saab unniseks ja uinub maggama.

251. Küssim. Mis eest peab innimenne ennast siis hoidma?

Kostm. Se eest, et ta ei uinu maggama, kui ta kauaks ja kange külmas õlnud, ning õiete läbbi külmand on.

252. Küssim. Kuida woib innimenne ennast hoida et ta ei jä maggama?

Kostm. Innimenne peab waggise ennast liikutama ja ikka waggise kendima.

253. Küssim. Eks se hea ei õlleks, kui innimenne wägga kange külma ajal paljo wina joob, et ta sojaks saaks?

Kostm. Ei sedda ka õhtegi! Gest se aitab

agga õrrikeseks ajaks, ja siis wessitab wiin innimest isse ärra, nenda et ta sest pea uinub maggama; sest et ta paljuse woetud winast ni laisaks saab et temmale mittegi se meel ei õlle ennast liikutada.

254. Küssim. Kui siiski innimenne on maggama jänud ja ärrakülmand, kas nisuggune ikka jälle woib hingesse aidetud sada?

Kostm. Ei mitte ikka! Agga kui temma mitte wägga kauaks ei õlle ärrakülmand õlnud, siis woib temma sagedaste jälle ärratud sada.

255. Küssim. Kuida sedda tehakse?

Kostm. I. Sedda ärrakülmand innimest wiakse külma kambri ehk rehhe riihalasse (rehhe allusse); agga lummala pärrast mitte soja, ja weel wähhemlane pallawa tupp, muido sureb ta tõeste.

2. Siis pannakse tedda funni põlwest sadik jõe külmasse wee sisse, ning külma weega kastetud reititud pannakse palle peäle, kaela ja pea õmber. Ehk kui mitte warsti wet ei õlle sada, siis kattetakse hopis temma ihho lummega.

3. Kui temma ihho liikmed õllesulland on, siis aetakse temma rided õlt ärra, ja

4. õrutakse tedda ikka peäle lummega.

5. Sel jures puhutakse tuult temma õhho ja muljutakse tassaste ja pehmeste temma rinna ja kõhto.

6. Damaks puhutakse tubbaka suitso temma taggumisse otsast sisse, nenda kui uppund innimeste jures tehakse, ja nenda saab ikka peäle temmaga tehtud, funni temma hakkab ellama.

7. Siis pannakse tedda wodi ehk sängi peäle

ja kaks inimessed peawad ennast temma jure mollema külgesse heitma, et nemmad tedda woiksid sojendada.

8. Mi pea, kui temma woib neelda, siis antakse temmale piisut õllut jua. Kui temma jubba hopis toibund on, siis antakse temmale

7damaks soia õllut, ja pannakse tedda tuppa, mis agga piisut soe on, asfeme peäle mahha ja kattetakse tedda ridedega hästi kinni.

XXXXII.

Neist, kes ennast üllesponud on.

256. Kússim. Kas woib üllesponud innimenne jälle hingesse sada?

Kostm. Jah! mõnnekorda, kui temma mitte kauaks ei olle ponud.

257. Kússim. Mis siis sepärrast tehakse?

Kostm. Keige esmalt peab temma seält ärra leikatud sama, kus temma poob, ja sedda kôit ümber kaela peab ärrawoetama, ning keif lahsti tehtama, mis ridedest temma ümber wägga kinni on.

2. Pannakse tedda peaga hopis üllespidi istudes mahha.

3. Lastakse temmale ni pea, kui ial woib olla, soond parrema káewarre peäl.

4. Siis puhhutakse tuult temma suhho, ja muljutakse sel jures wahhel rinda ja kôhto tásfaste ja pehmeste.

5. Temma jallad pestakse soja weega.

6. Temma pallet kastetakse külma weega, ehk ädikaga, ehk winaga.

7. Temma kufkus küddistakse sullo ehmeaga katseks, kas ta se järrele hakkaks offendama.

8. Temma ninna al sawad sibbulad ja muud rohjud, mis kängeste haistwad, petud.

9. Temma káewarred ning jallad sawad kátte dega drutud; agga káed peawad esfites õlluga woitud sama.

10. Sedda keif tehakse ifka ueste jälle peäle mõnned tundisid, ennego woib uskuda, et ta hoopis furnud olleks. Agga kui nisuggune innimenne jälle hopis keifest sest hingesse sanud, siis antakse temmale piisut õllut, agga ükspäinis lusika täis harwalt.

XXXXIII.

Neist, kes aurust ehk wingust on lámnatand.

258. Kússim. Mis peab tehtama, kui keigi aurust ehk wingust oimaseks sanud?

Kostm. 1. Nisuggust innimest wiaakse warssi oue tule.

2. Temma pallesse wirtsutakse külma wet ja temma peat pestakse külma weega. Kui ädikast on sada, siis on se weel parrem, kui temma pallet ja peat saggele ädikaga kastetakse, ja ädikaga kastetud narisakas temma ninna al pestakse.

3. Kui nisuggune haige innimenne weel woib neelda, siis antakse temmale offendamisse rohhto sisse, kui sedda agga warssi sada on.

4. Agga kui temma hambad kinni peab, siis pannakse tedda pool istudes pool maas olles

mahha, ja siis heidetakse tori täis wet temma pea peäle. Ka pestakse temma rinda kúlma weega, ehk ädikaga.

5. Siis saab toukatud sinnapit leiba siis raskestega seggatud, nenda, et sest taignas saab. Sedda taignast pannakse säre marja peäle, jalla tallade alla ja kääwarrede üllema kohta de peäle. Ehk kui apteki peält on nisuggust plaastrit sadut, mis willid üllesweab, siis woib sedda selle sinnapi taigna assemil pantud sada.

6. Keik sedda peab ikka ni kauaks ikka peäle tehtama, künni haige on toibund, ja ni kauaks peab temma ka tules petud sama.

XXXIV.

H a w a d e s t.

259. Kússim. Kas hawad keik ühhesugusel wisil arstitud sada?

Kostm. Ei mitte! sest hawad on mitmesugused: mõnned on sured, mõnned piskikesed, teised on ued, teised wannad, teised on raiutud ehk leikatud, teised pistetud, teised lossiks peksitud. Keik sedda tulleb tähhele panna, kui innimenne tahhab hawo arstida.

260. Kússim. Mis tulleb siis ue hawade párrast tehha?

Kostm. Kui need mitte sured ei olle, ja hoopis ued on, ja kui need on raiutud, ehk leikatud, siis woiwad need warsi kuiwa nartsakaga, ehk kasse pu walge forega, ehk tubbaka lehhege kinni pantud sada. Sel jures agga peab hawo dige hõlega tassa kofko muljutud sama, et ha-

wa äred teine teise wasto olleksid, siis parra-
neb nisuggune hawo pea, kui agga mitte tuult hawo sisse ei tulle. Ka woib rohhelist plaastrit fenna peäle pantama.

261. Kússim. Misuggune plaaster on se?

Kostm. Sedda plaastrid tehakse sel wisil; Geks sawad wersted raud reia rohhud woetud, kui nemmad õitsemas on. Neist noppitakse õitsed ärra, lehhed koritakse peält mahha, ja warred wisitakse metsa. Kui nõud küt õitsed ja lehhed on kofko rasitud, siis woetakse neist kuus peo täid, ni paljo kui innimenne iggaõrda ial peus woib piddada, ja wisitakse sure katla ehk padda sisse. Siis wallatakse nendesamma rohude peäle kahheksa topi head kanget õllut, ja keik se ühte kofko jääb de-lábbi paja ehk katla sisse, kus sees sedda wahhet wahhel likutakse. Zeisel páwal pannakse seddasammal padda ehk katlat rohtude ja õllega tullele, ja weel pannakse jure katla ehk padda sisse ühhe naela kofko ehk lamba raswa, ühhe naela mee wahha, ja ühhe naela waiko. Agga keik se peab enne sedda puruks katki murtud ehk leikatud ollema. Keik sedda ligutakse siis saggele tulle peäl ümber. Ni pea kui se on tullele pantud, siis pistetakse keppi otseti ja keskele katla sisse, ning woetakse jälle wälja, siis näikse keppist, kui kõrgeste keik rohuhud katlas on. Sedda näikse sest, kui kangelte kep määrg on. Sest saddit siis, kui kep määrgs sanud, jaggatakse sedda määrgs kohta keppi peäl kolmaks ossaks. Agga rohuhud sawad ikka saggele ümberligutades kedetud senniks, künni üks ossa neist on ärrakenud. Sedda saab

Katsudes märgitud keppist nähha. Kui kolmas
osa neist on ärrakenuid, siis pannakse puhta
pima pütti walmis seisma, kus ülle puhtast
jämme linnasse ride kotti petakse ja sellesamma
kotti sisse sawad keik need kedetud rohhud walla-
tud, et rohho märg kofist läbbi pima pütti sisse
jookseb, ni pea kui se tullelt on woetud. Wi-
maks murtakse weel kotti wälja nenda, et ag-
ga paljad äitsed ja lehed kottisse järrele jäwad.
Siis lastakse sedda märga pütti sees külmaks
jāda. Kui se külmaks sanud, siis näikse plaas-
trit ofsekui mee wahha kord, ehk rattas, pütti
sees õlle peäl ollewad. Sedda sammad korda
woetakse katlast wälja, ja pannakse kuiwa koh-
ta, agga mitte sojas, õige holega paigale.

Sesamma plaaster woib keige mu plaastride
assemil pruhtitud sada, ning sega ei sa mingi
suggust hawa rikkutud, waid enneminne parran-
dut, nenda kui minna sega jo palju hawo ollen
aitnud.

Se õllut, mis weel pima pütti sisse on jär-
rele jänud, woib plaastri raskestega, mis weel
õlle sees on, ueste jälle pisofekesse tulle peäle pan-
tud ja kedetud sada, kuni se ni paksuks saab,
kui messil. Sedda pannakse siis pisofekeste pot-
tide sees paigale, agga pottide peäle peawad põis-
se nahhad tuggewaste kinni seotud sama. Ses-
samma salw on wägga hea süggawa paife ha-
wadele, mis naljal ei tahha parrandada. Sega
woitakse siis nisuggused narmad, mis linnase
ride peält on ärra kapiitsetud, ja neid pannakse
siis süggawa hawa sisse.

Digusse polest peaks igga perremees ennesete

sedda sammad plaastrit isse teggema, sest, et se
ello majas saggedaste tarwis lähhäb. Ka teh-
hakse jo sedda nisugguste asjadest, mis igga
ühhele on, ehk mis iggamees pea woib sada.
Se on jo ka ni kergeste tehha, et iggaks sed-
da warfi moista saab. Peäle sedda on se wäg-
ga hea plaaster, mis jubba ni mitmed on ait-
nud, kes ilma selleta olleksid wiggafeks jänud,
ehk wahhest pitkaks ajaks sedda wiggadust ol-
leksid tunda sanud. Ja nisuggused asjad, mis
innimeste kasuks on, ei peaks mitte sallaja ehk
warjule hoitama.

262. Rõõsim. Agga kui haaw suur on, ja
paljo werd jookseb, mis siis tehha?

Rõõsim. Siis peab esmalt werd kinni pan-
tama. Sedda woib innimenne nisugguse piri-
tusfega tehha, missest ma teid nüüd warfi tah-
han õppetada, kuidas se saab tehtud, ja mis ig-
ga ühhele ommas majas ja perres peaks ollema.
Sedda piritust tehakse sel wiisil: Raud reia
rohho lehed sawad pisofekes katki leikatud ja
neid pannakse puddeli sisse, nenda, et puddel pea
neist täis saab. Siis täidetakse sedda sammad
puddelit hopis täis piritusfega ja pannakse nen-
da walmistud paigale. Esimel, teisel, ja kol-
mandamal päwal lükkatakse puddeli peält korki
üks ehk kaksford lahti, parrast sedda pannakse
puddelit korkiga hästi kinni ja lastakse sel wiisil
seista. Kui se siis eddespidi tarwis olleks, ja
sellesamma piritusfega uut hawa kastetakse, siis
weab nisuggune haaw ennast kofko, ja werri
jääb kinni.

263. Rõõsim. Agga kui sesamma piritus
ei aita?

Rostm. Siis on soned wigga sanud. Selles parrast wõtko innimenne tulle kāsna ehk taela ni paljo, kui sest tarwis on, ja pango sedda hawa sisse. Kui ei olle ni paljo pehmet tada, ehk haaw olleks wägga suur, siis täitko temma sedda hawa pulwriks toukatud süttega täis, kül se siis wiiside aitab. Kui werri hawa sees kinni jääb, siis pannakse hawa puhta linnase ridega kinni, kuni hawas mädada sünnib, ja siis pannakse rohkelik plaastrid peäle.

264. **Rüsim.** Mis tulleb nisugguste hawa: de jures tehha, mis pistmissest on sündinud?

Rostm. Nisuggused hawad ei jookse werd, agga nemmad paistetawad kangeste ülles. Nende parrandamiseks sawad haberuti, kummeli ja raudreia rohhud woetud, iggahhest ühte suggust paljo. Neid keiki raiutakse penikeks katti, ja kedetakse piske wega ükšord ülles. Siis walatakse keike nende rohtude peäle ühhe ehk kahhe koppika eest wina, ja ligutakse sojalt ümber ja pannakse siis keik need rohhud hawa peäle. Se on parrem, kui et nisugguse pistetud hawa peäle plaastrit pannakse.

265. **Rüsim.** Agga kui ka nisugguse hawa sees üks ja teine kond wiggaseks sanud, mis siis tehha?

Rostm. Kui nisugguse hawast näikse, et ühtlasse ka üks kond on wigga sanud, siis peab nisuggune innimenne piggem ennast arsti alla andma. Sest sellesamma wigga arstimisüks lähhäb ennast tarwis, kui sellesinnastse ramato sees woiks õppetud sada.

266. **Rüsim.** Mis peab nisugguste hawa:

de parrast tehtama, mis lossi pekstud ehk feristud on?

Rostm. Nisugguse hawa peäle pannakse kolme essimesel päiwil kumilli rohhud pimaga kedetud, ja siis parrast sedda essites rohkelik plaastrit.

267. **Rüsim.** Mis siis tulleb tehha, kui legi hullust koerast on hammustud?

Rostm. Siis peab keige wiisi peäle katsutud sama, et hullu koerast hammustud haaw hakkaks werd jooksema, ja kül kauaks. Sepärrast peab nisuggune haaw kistud, sibbulad ja mädareikast peäle pantud sama. Parrem on, kui nisugguse hawa peäle warši kuppõ lastakse, ja kui kuppõ sarwad diete kangeste weddawad. Midda nobbemine ja diete sedda keik tehakse, sedda parrem on se. Agga keik se ei olle weel kül, waid wägga tarwis on, et teine innimenne ni nobbeste kui ta igganes woib, arsti järrele lähhäb, kes siis need rohhud annab, mis peawad sisse woetud, ning hawa peäle pantud sama.

Üleks koer ka mitte hul, waid agga täis wiha olnud, siiski on nisugguse koera hammustamine ikka ennast karta, kui mu teine haaw. Sepärrast sawad nisugguse wihasse koerast hammustud hawa peäle sibbulad pantud, ja lastakse sest essites paljo mädada jooksta, ennego sedda noutakse plaastriga parrandada.

268. **Rüsim.** Mis wanna hawade parrast tehakse?

Rostm. Kui nisuggune haaw isseärranis isseennest on sündinud ja wägga wannaks sa-

nud, siis lähhab selle jures ifka arsti abbi tarwis, sest, et nisuggune wanna wigga sagedaste agga nisugguste rohudega woib parrandut sada, mis sisse antakse. Agga kui ommeti innimenne fergitamisfeks middagi nisugguse harwa peäle tahhab panna, siis woib temma, kui haaw wägga wallotab, kometi rohjud pimaga fedetud nart-saga peäl pantud selle ümber lüa. Ehk kui haaw wägga mädda jookseb, siis woib ta raud reia rohjo pimaga fedetud peäle panna.

Agga kui nisugguse harawast punnane wessi wälja jookseb, mis kängeste haifeb, siis fedetakse por-tani jured pimaga puddruks ja sedda pannakse peäle. Agga haigele peab ifka linnitud sama, et ta arsti jure lähhab ja temmal omma wigga näitaks, et arst siis woiks sest nähha kas sees-piddine rohhi ka tarwis lähhab, ja misfuggune.

269. Küsim. Misfests sündiwad nisuggused wannad pitkalisfed hawad?

Kostm. Keike sugguse haigusfests, mis sallaja ihhus on, agga isfearranis sõlistests, kui need ihho sisse on aetud, ning mitte wisi parrast ei olle arstitud.

Separrast hoia puhtaks sa

Mi meelt, kui ihho, katted ka,

Ja olle kassin, aggar, hä;

Siis saad sa hopis terwem ollema,

Siis rõmo julgus on so kä.

(Ueberfests v. d. Hrn. Consistorial-Assessor v. Frey.)

Mihkli Martti
maenitusus

Eesti: Matallo: rahwale,
ue rubbide ehk Rougede pannemisse parrast.

Armsad wennad! Kuulge mind, ma tahhan teiega kõnneleda. Üks waene õnneto isä tahhab teile omma hädda kaebada. Olgo mo õnnetus teile kõhutamisfeks ja wõtke ennam moistikkud olla, kui minna ollin.

Oh, minna ollin õnnistud isä, mul ollid kuus lapsed, nelli poiad ja kaks tüttard, keik ollid terwed ja tuggewad nenda, et mul neid nähhes rõõm olli. Tubba kaks wannemad poisid woisid mulle id kallal abbiks olla ja wannem tütrük olli emmale abbiks, noremad kääsid ellajattega karjas, ja minna sain nähha, et lapsed Jummalä and on ja et Jummal nende läbbi mo maia-piddamist õnnistas.

Nüüd ollen minna waene ilma lapsita, otse kui mahajätud aino üksi siin ma-ilmas, sest fured rubbid on keik mo kuus lapsed minnust äära wõtnud ja Jummalä õnnistamine on minnust lahtunud. Ma pean wõdrast perret toitma ja katma, pean tööd tehhes waewa näggema, ja ei tea mitte kenne parrast. Emma nuttab allati, ja küsid minno kääst ommad lapsed, kes, Jummal parrako! minno sü läbbi surma kätte said. Mo süddame tunnis-tus kaebab mo peäle Jummalä ees, et ma omma laste mõrtsukaks sanud; sest ma ollin tigge ja pannin wasto, need asjad pruikida,

mis läbbi nemmad ollefsid woind fests raske surmast peästetud sada. Selle pärrast ei olle mulle päwa egga öse rahho. Oh, ma ollen üks önneto mees!

Mo Moisa-Herra ütles mulle küll künne-Forda; Mart lasse omma lastele ued rubbid panna, fests ei surre ükski innimenne, ja nemmad ei sa siis ial mitte pahhaid furi rubbifid. Selsammal wisil olli ka Praua mo naesele ütlenud, ning sedda nou andis meile ka meie koggudusse Oppetaja ja panni sedda diete meie hinge peäle, kui paljo rasket kostmist meie üks-kord sepärrast piddi ollema, kui meie mitte öigel wisil ei katsi omma laste ellamist hoida; agga, Jummal parrako! ma olin kurt temma hea nou wasto. Moisa-Wannemad ja koggudusse Oppetaja lasfid isse omma ennestele lastele ued rubbid panna. Need ei sanud fests mittegi haigeks. Sedda ma näggin, agga Jummal parrako! ma olin pimme, ma panning wasto, ma ei tahtnud sedda nähha.

Kohto polest sai kästüd, et keige meie lastele ued rubbid piddid pandud sama. Agga minna olin sanna kuulmatta, ja pötsin ommad lapsed eest ärra, ikka sedda rummalaste uskudes: kes surmaks lodud on, sedda ei aita ükski arsti-tohhi. Siiski on se nüüd tössi, et jubba ni paljo tuhhat innimesed, kennel ued rubbid olnud, keige-wähhemalt selle pärrast woitwad julged olla, et nemmad mitte sures rubbis ei surre. Kui nemmad siis ka ükskord teises häigusses surredad, mis ükski neist ei woi ärra hoida, siis ollefsin minna ommeti

piddant ommad lapsed ni sugguse hirmsa fursma eest hoidma mis sured rubbid saatwad; fests et se mulle nüüd sel aial mitte ennam woimato ei ollefs olnud.

Kui arst minneval aastal sin küllas käis, ja mo lapsed näggi, siis küsis temma minult: kas neile sured rubbid olnud? Ma kostsin: ei polle! Siis ta pallus, et ma neile piddin lastma ued rubbid panna, ja kinnitas, et nemmad siis ial mitte furi rubbifed ei piddant sama. Seäl jures ütles temma ka, et se läbbi wenne-maal ja paljo teiste made sees jubba mitto tuhhat innimesed sure rubbidest peästetud on, kes muido selle haigusses ollefsid furnud.

Mötle agga, armas Mart, sinno lapsed on praego ni kennad, agga nemmad woitwad, kui nad sured rubbid sawad, keige-wähhemalt palle näust rikkutud sada. Sests sedda olled sinna ommeti näinud, kuida ni mõnni pallest kistud ja hirmus rubbelik on, ja kes ei tahhaks mitte ka enneminne kennad, kui öäla näoga lapsed nähha sada? Agga ued rubbid, ei tulle ial pallese, waid üksipäinis senna kohta, kus neid pannakse. Jubba selle pärrast peaksid keik ued rubbid lastma panna, er siis sured rubbid palle näggo ei teota.

Ka ütles arst, tullewad suurde rubbidest paisfed, ja mu haigusfed, mis innimest kurtiks, pimmedaks, jallotumaks, kuiwa-többifeks ja mümesuggusel wisil wiggafeks teggewad. Wadata, armas Mart, ütles temma, sin küllas on üks pimmedaks, ja üks teine jallust wiggafeks

sanud suurde rubbide läbbi; ennam ei nä sin-
na nüüd kül mitte. Agga mo jure tullewad
teif need, kes suurde rubbidesi többiseks ja wig-
gaseks sanud. Oh paljo on nisuggused nende
seas, kenne haigust ükski arst ei woi parran-
dada, ja kes pärrast, kui neil sured rubbid ol-
nud, häddalisesel wiisil sin ilmas ellawad. Wi-
maks surewad nemmad siiski nisugguses hai-
guseses ärra, mis nad suurde rubbidesi sanud,
et kül nemmad mõtlesid sel ajal ennast hopis
terwed ollewad, kui sured rubbid neist lahkusid.
Oh, kui paljo parremad on se wasto ued rub-
bid! Need ei tegi mitte innimest haigeks, ja
ei jätta pimmedust, wiggadust, egaa többe en-
nese pärra, ning peälegi ei olle ükski neist mit-
to tuhhat innimestest ärrasurnud, kes ennestele
ued rubbid lassid panna.

Ea olleksid jo siis wägga rummal, armas
Mart, ütles arst, kui sa wõttaksid ühte-asja
põigada, mis läbbi so laste kenna palle näggo,
nende terwis ja nende ellamine woib kinnitud
ja hoitud sada.

Mõiste agga, kui, wägga raskest kostmist sin-
na üks lord Jummal ees ennese peäle siis
Foggud, kui sa holetumal wiisil ommad lapsed las-
sed wiggaseks miina, ehk warrakult ühhes hai-
guseses surra, mis sa olleksid woind neist ärra hoi-
da. Ja mis läbbi siis? Ue rubbide-panne-
mise läbbi, mis armolinne Jummal innimes-
tele nende moistusse läbbi nüüd teada annud,
ja sepärrast siis ka tõeste tahhab, et innimes-
sed sedda peawad tännoga wastowõtma ja
prukima. Se on jo üks hea asi, mis jubba